

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI: 870

Köprülüler

Dr. Vahid ÇABUK

TÜRK BÜYÜKLERİ DİZİSİ : 72

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI: 870

KÖPRÜLÜLER

Dr. Vahid ÇABUK

Kapak Düzeni: Saim ONAN

ISBN 975—17—0154—6

Onay: 19.2.1988 tarih ve 928-1-658 sayı
Birinci Baskı
Baskı Sayısı: 15.000
Oğul Matbaası - İSTANBUL

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

XVII. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun genişleyebildiği en büyük sınırlara ulaştığı ve ilk defa da büyük toprak kayıplarına uğradığı bir devir olmuştur. Yüzyılın başından itibaren, iç olayların yoğunluk kazanması, padişahların devlet yönetimindeki tecrübesizlikleri, iş-bilir devlet adamlarının istiklâl üzere göreve getirilememeleri ve özellikle, sarayın hemen her yönde devlet işlerine müdahalesi, devlet çarkının iyice yıpratılmasına sebep olmuştur. Sultan II. Osman'ın katli olayı ile devletin aldığı yara, Sultan IV. Murad'ın katı disiplinli yönetimi ile bir parça düzeldi ise de, Sultan İbrahim devrinde çok daha tehlikeli boyutlara vardı. Özellikle onun delilik derecesine varan yönetimi, devleti, içinden çıkılmaz gailelere sürükledi. Onun tahtından indirilmesi üzerine de, Osmanlı tarihinin en küçük yaşta padişahı olan Sultan IV. Mehmed tahta çıkarıldı.

Sultan I. Ahmed'in saltanatı ile başlayan ve yüzyılın ortalarına kadar uzanan elli yıllık dönemde, devleti yönetenler üzerinde sarayın ve Valide Kösem Sultan'ın etkisi her yönüyle hâkim kaldı. IV Mehmed'in annesi Valide Turhan Sultan ile büyük valide Kösem Sultan arasında başgösteren çekişmeyi Turhan Sultan kazanınca, devlet çarkının eski düzenine oturtulması için çareler aranmaya başlandı. Gerçekten de bu sırada, devletin durumu çok kritik idi. Venedikliler Çanakkale Boğazı'nı kapatmışlar ve Anadolu'daki âsîler her tarafı istilâ etmişlerdi. Avusturya hududunda ise, ihlâl olayları, sürekli Osmanlı devletinin aleyhine gelişmekte idi.

İşte böyle bir ortamda Köprülü Mehmed Paşa, sadrâzamlık makamına getirildi ve istediği şartlar istiklâl üzere kendisine verildi.

Böylece Osmanlı tarihinde, kendi adı ile damgasını vuran "Köprülülür" dönemi başlamış oldu. Bu dönemde iç olaylar ve isyanlar sona erdirildiği gibi, dış düşmanlara karşı da önemli başarılar kazanıldı.

Bu çalışmada yalnızca Sadaret makamına geçen Köprülüler'in hayatı ve hizmetleri üzerinde durulmuştur. Bunlar Köprülü Mehmed Paşa, oğlu Fâzıl Ahmed Paşa, diğer oğlu Fâzıl Mustafa Paşa ve onun oğlu Numan Paşa ile amca-zade Hüseyin Paşa'dır. Bunlardan Köprülü Mehmet Paşa, devlet tanımaz âsîleri, aman vermeden temizleyerek, ülkenin iç durumunu gerçekten huzura kavuşturmuş, oğlu Fâzıl Ahmed Paşa'da, Girit ve Avusturya cephelerindeki savaşları ile, Osmanlı devletini, zaferlerle dolu eski günlerine götürmüştür. Buna karşılık devletin üst kademelerine kadar yükselmiş olan diğer Köprülülere, eserin mahdut ölçüde tutulması zorunluluğu yüzünden yer verilememiştir. Çünkü günümüze kadar gelen Köprülü ailesinin bütün fertlerini bir silsile halinde ele almak, hem çok uzun bir mesâiyi, hem de daha geniş bir çalışmayı gerektirecektir.

Çalışmamızın bu hali ile tarih severlere ve gençlere yararlı olacağı ümidindeyim.

Dr. Vahid Çabuk

K Ö P R Ü L Ü L E R

Köprülülerin Aslı

Osmanlı tarihinde, bir döneme adlarını veren Köprülülerin ilk ve en büyük siması Köprülü Mehmet Paşa'dır. Bu ailenin Osmanlı tarihindeki başarılı icratı, bu paşa ile başladığından, Mehmet Paşa, ailenin kurucusu ve bu dönemin ilk büyük siması olarak bilinmektedir. Mehmet Paşa, aslen Arnavut Belgradı kazası olarak bilinen Berat sancağına bağlı Rudnik köyündendir. Sağlığında iken Edirne'de düzenlettirdiği bir vakfiyesinde, ''benim asıl vatanım Arnavut Belgradı'na tabi Rudnik nam kasabadır (mart 1660)'' demektir. Ancak ailenin Köprülüler olarak anılması, Mehmed Paşa'nın karısının Amasya sancağına bağlı Köprü (Vezirköprü) kasabasından olması yüzündendir. Çünkü Mehmed Paşa, Köprü kasabasının ikinci vatan kabul etmiş ve uzun zaman burada yaşamıştır. Nitekim, kendisi vezir olduktan sonra, kasabaya Vezirköprü adı verilmiştir. Şehir bugün de bu adla anılmaktadır.

Köprülü Mehmet Paşa ile başlayan ve oğulları Fazıl Ahmet Paşa ile Fazıl Mustafa Paşa ile sürdürülen sadrazamlık hizmeti, otuz yıl sürmüş, bu devirde devletin gidişatında görülen iyileşmeler dolayısıyla, Köprülüler takdir edilmişlerdir. Hatta bazı tarihçiler, bu döneme Köprülüler dönemi adını vermişlerdir. Ailenin önde gelen isimleri arasında kurucusu Köprülü Mehmet Paşa ile kendisinden sonra yerine sadrazam olan oğlu Fazıl Ahmet Paşa, diğer oğlu Fazıl Mustafa Paşa, Amca-zade Hüseyin Paşa, Numan Paşa sayılabilir.

I. KÖPRÜLÜ MEHMED PAŞA

Gençlik Yılları ve Yetişmesi:

Sülaleye adını veren Köprülü Mehmet Paşa, 1575 yılında dünyaya geldi. Daha küçük yaşlarında iken İstanbul'a getirildi. Saraya alındı ve burada eğitim gördü. Gençliğinin uzun bir devresini sarayda geçirdi. 1623 yılında, yani 38 yaşında iken, padişahın saray mutfağında (Matbah-ı âmire) hassa aşçıları neferlerinden idi. Osmanlı sarayından yetişenlerin hemen hepsinde görüldüğü gibi, Köprülü Mehmet Paşa da, bu sırada, daha sonra sadrazam olan ve o sıralarda Has-Oda'da görev yapan Hüsrev Paşa'nın maiyetine katıldı. Böylece Büyük-Odalılar zümresine dahil oldu. Bundan sonra Hazine-i âmire hademeleri arasına girdi ise de. burada tutunamadı. Geçimsizliği ve haşin yaratılışı dolayısıyla, kendisine sipahilik verilerek saraydan taşra çıkarıldı. İşte Köprülü Mehmet Paşa, bu taşra çıkışı dolayısıyla, Amasya yakınlarındaki Köprü kasabasına gelmiş ve burada bir süre oturmuştur. Bu sırada, Havza'nın Kayacık köyü halkından olup Köprü voyvodası bulunan Yusuf Ağa'nın kızı ile evlendi. Burada kaldığı süre içerisinde, Köprü'de bir konak yaptırdı. Oğlu Fazıl Ahmet Paşa, 1635 tarihinde burada dünyaya geldi.

Sarayda bulunduğu sırada, maiyyetine girdiği Hüsrev Paşa sadrazamlığa tayin edilince, hemen İstanbul'a gelerek onun hazinedarlığını yaptı. Ancak onun öldürülmesinden sonra, yeniden Köprü kasabasına döndü. Zaman zaman bazı ağalıklarda ve voyvodalıklarda bulunduğu görülürse de, onun uzun zaman görev dışı kaldığı anlaşılmaktadır. 1634 yılında sekiz ay kadar Amasya sancakbeyliğinde bulunan Mehmet Paşa, İstanbul'a dönünce, ihtisap ağalığına tayin edildi. Daha sonra da arka arkaya Tophane nazırlığı, sipahi-

ler ağalığı ve cebeci-başılık görevlerinde bulundu. Şehirde bunlara benzer daha başka görevlerde de çalıştıktan sonra, IV. Murad'ın çıktığı Bağdad Seferi'ne Çorum sancakbeyi olarak katıldı ve şehrin kuşatılmasında hazır bulundu. Kuşatma sırasında yararlık gösterdi ve yaralandı. Bu tarihte sadrazam bulunan Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya intisab eden Köprülü Mehmet Paşa, Rikâb-ı Hümayun Kethüdalığı ve mîrâhûrluk görevlerine tayin edildi. 1643 yılında yeniden Amasya sancakbeyliğine gönderilen Mehmet Paşa, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın yerine sadrazam olan Sultanzade Civan Kapıcı-başı Mehmet Paşa tarafından, iki tuğ ile Trabzon valiliğine tayin edildi. Trabzon'daki görevinden alındıktan sonra, bir süre boşta kalan Mehmet Paşa, 1647 yılında, yedinci Haseki'ye başmaklık olarak verilen Şam eyaletinin mütesellimliğine gönderildi.

Bu sırada, Sivas valisi bulunan Varvar Ali Paşa isyan etmişti. Eyaleti, İpşir Mustafa Paşa'ya verilerek, üzerine asker gönderildi. Köprülü Mehmet Paşa da, Şam'dan alınarak Karaman beylerbeyliğine tayin edildi. Sonra da eyaleti askeri ile, Afyon sancağı mutasarrıfı Hüseyin Paşa ile birlikte Varvar Ali Paşa'nın üzerine sevkedildi Vardar Ali Paşa Tokat yakınlarında çıkan savaşı kazandığı gibi, Köprülü Mehmet Paşa ile Hüseyin Paşa'yı da esir aldı. Ancak İpşir Mustafa Paşa, bir baskın yaparak, Varvar Ali Paşa'yı ele geçirdi. Böylece Köprülü Mehmet Paşa, öldürülmek üzere iken kurtarıldı. Ertesi sene ise, Anadolu beylerbeyisi iken, görevinden alınan ve Katırcı-oğlu adlı eşkiyayı yakalamakla vazifelendirildiği halde bu görevini yapmayıp, halka zulmeden Boynu yaralı (eğri) Mehmet Paşa'nın üzerine gönderildi. Ancak Köprülü Mehmet Paşa, şiddet kullanmadan, ince bir politika ile, Boynueğri Mehmet Paşa'nın ayaklanmasına son verdirmeyi başardı. Çünkü, Köprülü Mehmed Paşa'nın üzerine geldiğini haber alan Boynueğri Mehmet Paşa, acele ile çevresine kuvvet toplamaya başlamıştı. Bunu haber

alan Köprülü Mehmet Paşa, ona bir mektup yazdı. Mektubunda: "Benim sultanım, biz padişah tarafından üzerinize gönderilmeye memur olduk. Sizin de asker topladığınızı duyduk. Bilirsiniz ki padişahın kılıcı uzundur. İsyan edenlerin ise sonlarının nereye vardığını elbette bilirsiniz. Bu tehlikeden kurtulmak isterseniz, büyüğünüz olarak benim şu sözümü tutup, nasihatımı dinleyiniz. Hemen bir gece bir kaç atlı ile İstanbul'a can atıp, Valide Sultan hazretlerine iltica ediniz. Eğer ordan af diler ve merametini ele alırsanız, affedilmemeniz için hiçbir sebep yoktur" demiştir. Netekim, Boynueğri Mehmet Paşa, bir kaç adamı ve değerli hediyelerle, İstanbul'a gelerek, Valide Sultan'a "Beni padişaha Celali oldu diye yanlış anlatmışlar, işittiğim gibi geldim, öldürürlerse, boynum kıldan incedir" diyerek, Valide Sultan ve bazı ocak ağalarının yardımları ile ölümden kurtulmuştur.

Köprülü Mehmet Paşa'nm bu iyiliğine rağmen bir kaç yıl sonra, Venediklilerin Çanakkale boğazını tuttukları sırada, sadaret makamında bulunan Boynuyaralı Mehmet Paşa, Köprülü Mehmet Paşa'nm yerine sadrazam olacağını anlayınca, onu Şam'a vali tayin edip, İstanbul'dan uzalkaştırmak istemiş ise de başarılı olamamıştır.

İstanbul'da pek hizmet göremeyen Köprülü Mehmet Paşa, 1651 yılında, hemşehirisi olan Mimar-başı Kasım Ağa'nın tavsiyesi üzerine, Kubbealtı vezirliğine getirildi. Ancak Valide Sultan'ın Köprülü Mehmet Paşa'ya olan teveccühü bir hafta kadar İstanbul'da kalmasına yaramıştır. Çünkü yalnızca bayram tebriki dolayısıyla, bir defa Divan-ı Hümayun'a gelen Köprülü Mehmet Paşa, sadrazâm Gürcü Mehmet Paşa'nın padişaha verdiği bir arz ile, vezirlikten alınarak beylerbeyi rütbesi ile Köstendil sancağına tâyin edilmiştir. Dostu ve hemşerisi olan Mimar-başı Kasım Ağa da, Kıb-

rıs'a sürgün edilmiştir. Paşa'nın bu sürgününe sebeb olan hadise, Valide Sultan'ın, bir gün Mimar-başı Kasım Ağa'yı çağırıp: "Gürcü Mehmet Paşa sadrazamlığa layık mıdır?" diye sorması ile başlamıştır. Çünkü Mimar-başı Kasım Ağa, Valide Sultan'a: "Gürcü Paşa tedbirden acizdir. O bu işin üstesinden gelemez, Siyayuş Paşa, ondan bin kere daha ehildir" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Valide Sultan'ın "Kimi sadrazam edelim?" sualini bekleyen Kasım Ağa, hemen Köprülü Mehmet Paşa'yı tavsiye edecekmiş; ancak, Valide Sultan'ın böyle bir sualde bulunmaması üzerine susmuş. Valide Sultan ise, "Kasım Ağa, şimdilik Gürcü Paşa'yı edelim, üstesinden gelemez ise, yine çarpsine bakılır" diyerek, görüşmeye son vermiştir.

Öte yandan, sık sık meydana gelen sadaret değişiklikleri dolayısıyla, devlet yönetimi, oldukça istikrarsız bir durum göstermekte idi. Kabiliyetli ve işbilir bir sadrazamın bulunmaması, devlet işlerine, ocaklardan ve saraylardan sürekli müdahalelerin vuku bulması, bu makamı iyice güç duruma düşürmüştü.

Devletin bu durumuna oldukça üzülen Mimar-başı Kasım Ağa, her fırsatını buldukça, Köprülü Mehmet Paşa'nın sadrazamlık makamına getirilmesine çalışmakta idi. O, kimsenin dikkat etmediği bir kısım meziyetleri, azim ve kararlığı Köprülü Mehmet Paşa'da görmekte idi. Çünkü, onun inancına göre, Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesinden bu yana, ülkeyi kendi bildiklerine göre idare eden, kanun ve adaleti geçerli saymayan, ülkenin her taraflarında isyanlar çıkararak, halkın hukukunu ayaklar altına alan, eşkiya ile bunların destekçilerine keskin bir kılıç çalmaktan başka çare kalmadığını iyice anlamıştı. Ayrıca bu olanlara saray da ilgisiz kalmakta, zorbalar hem İstanbul'da, hem de Anadolu'da bildiklerini okumakta idiler. İşte, Mimar-başı Kasım Ağa'ya göre, bütün bu işlerin üstesinden gelecek tek kişi vardı. o da Köprülü Mehmet Paşa idi.

Bir gün, yine Valide Sultan, Kasım Ağa'yı saraya çağırdı. Görüsme sırasında: "Kasım Ağa, devletin geliri az, masrafı ise hayli fazla, bu hal nereye varacaktır. Gürcü Paşa'dan hizmet vücuda gelmedi?" diye sualde bulundu. Kasım Ağa'nın beklediği fırsat gelmişti. Hemen cevap verdi: "Devletlû sultanım, merhum Hüsrev Paşa hazinedarlığından çıkma, Köprülü Mehmet Paşa kulunuz vardır. Veziriazam olması mümkün ise, layık olduğu üzere bu işin üstesinden ancak o gelir. Başka bir kişinin bu zor işin üstesinden geleceğini sanmıyorum" dedi. Turhan Sultan: " Henüz halk arasında adı sanı duyulmayan bir adama nasıl mühür verilir?" diye karşılık verince de; "Sultanım, onun kolayı var. O da budur ki, önce kendisini Kubbealtı vezirliğine tayin edersiniz, sonra da istediğinizi vermek kolaydır" dedi. Valide Sultan, keyfiyeti oğluna açtığında, o da; "ben bir danışayım" diyerek işi oyalamaya aldı. Kızlar Ağası, Mimar Kasım Ağa'nın yaptıklarını bildiği için gelişmelerden hemen Gürcü Mehmet Paşa'yı haberdar etti ve onun sürülmesini sağladı. Böylece Köprülü Mehmet Paşa, işin başında cezalandırılmış oldu.

Köprülü Mehmet Paşa, bir süre sonra, Köstendil sancağmdaki görevinden de alındı. Amasya'ya giderek, Vezirköprü kasabasında bir müddet dinlendi. İbşir Paşa'nın sadrazamlığa tâyin edilerek, İstanbul'a dönmesi sırasında, Vezirköprü'den Kütahya'ya gelen Köprülü Mehmet Paşa, onunla buluştu (şubat 1655). İbşir Paşa, kendisine çok yakın ilgi gösterdi. Daha sonra onu Trablus-Şam valiliğine tâyin etti. Köprülü Mehmet Paşa, Trablus-Şam'a giderken, oğulları olan Fazıl Ahmed ile Mustafa beyleri, Köprü kasabasına gönderdi ve ağırlıklarını aldırdı. Ancak bu arada, İstanbul'da yeniden sadaret değişikliği vuku buldu. İbşir Paşa azledilerek, yerine, Ocak Ağalarından olan Kara Murad Paşa, veziriazam oldu. Köprülü Mehmet Paşa da, Trablus-Şam valiliğinden alınarak, burası eski vali Abdi Paşa'ya verildi. Köprülü Mehmed Paşa, böylece, yeniden Köprü kasabasına çekildi.

Sadrâzamlığa Tâyin Edilmesi:

Köprülü Mehmet Paşa, bir süre Köprü kasabasında oturdu. Eskiden yardım etmiş olduğu Boynueğri Mehmed Paşa, sadrazamlığa tâyin edilip, İstanbul'a gelirken onu karşılamak istedi. Eskişehir'de görüştüğü Boynueğri Mehmet Paşa, kendisini İstanbul'a getirdi. Yolda ikisi, devlet işleri hususunda epeyce sohbetlerde bulundular. Aslında Köprülü'nün de amacı, yeni sadrazamdan bir görev istemek idi. İstanbul'a gelince, Bayezid'deki bir konakta oturdu. Sadrazam da kendisine bir miktar tâyinât verdirdi.

Köprülü Mehmet Paşa, yeni sadrazamdan görev beklerken, bir yandan da, kılık değiştirerek, eski dostu Mimar Kasım Ağa'nın evine gidip gelmekte idi. Bu gidip gelmeler dolayısıyla, yeni yeni dostlar ve ahbaplar da edindi. Mimar Kasım Ağa'nın konağında, Reisülküttab Şâmi-zâde Mehmet Efendi ve saray hocası olan Mehmet Efendi ile tanışıp görüştü.

Kendisini hararetle sadaret konusunda destekleyen Kasım Ağa, onu sadrazamlık makamına getirebilmek için, yeniden çalışmalara başladı. Bu arada, gerçekten devlet de zor durumda idi. Bir iş beceremeyen Boynueğri Mehmet Paşa, tam bir acz içine düşmüştü. Bu durumdan yararlanmasını bilen Kasım Ağa, Saray Hocası Mehmet Efendi ve Baltacı Karakaş'a, Köprülü Mehmet Paşa'yı medhederek, onların keyfiyeti Valide Sultan'a duyurmalarını istiyordu. Mimar Kasım Ağa ile yakın dostları, Köprülü Mehmet Paşa'nın sadarete getirilmesi için âdeta kolları sıvamışlardı. Bu arada, Boynueğri Mehmet Paşa'nın kethüdası olan Ahmet Ağa da, sadrazamın gidişatını beğenmediğinden, Mimar Kasım Ağa'nın tarafına geçti. Böylece, Kasım Ağa ve taraftarları daha da güçlendiler. Kasım Ağa ve arkadaşları, kethüda Ahmet Ağa'yı, sadrâzam Boynueğri Mehmet Paşa'ya gelişmeler hakkında yanlış ve şaşırtıcı bilgiler vermekle görevlendirdiler.

Venediklilerin Bozcaada'yı almaları ve Çanakkale Boğazı'nı kapatmaları sadrazamı iyice telaşlandırmıştı. Bu gelişme, Köprülü Mehmet Paşa'nın sadrazam olması için çalışanlara iyi bir fırsat verdi. Mimar Kasım Ağa'nın konağında toplanarak, keyfiyeti Valide Sultan'a bildirmeye karar verdiler. Sonunda, ona haber göndererek, sadrazam Boynueğri Mehmet Paşa'nın iş bilmez bir adam olduğunu, onun yerine Köprülü Mehmet Paşa sadarete getirilirse, bu tehlikeli durumun üstesinden gelebileceğini bildirdiler.

Mimar Kasım ile arkadaşlarının sık sık Valide Sultan'a haber gönderdikleri, Silahtar Ağa tarafından öğrenilince, durumu hemen sadrazama bildirdi. Siyavuş Mustafa Ağa, silahdarlık görevinde bulunduğu sürece, Boynueğri Mehmed Paşa'yı desteklemekte idi. Gönderdiği haberde: ''Mühür elden gitti, Hemen Köprülü'ye bir şeyler yap'' diyordu. Bunun üzerine Boynueğri Mehmet Paşa, acele ile Köprülü Mehmet Paşa'yı Trablus-Şam valiliğine tâyin ederek, hemen yola çıkmasını emretti. Ancak, Köprülü Mehmet Paşa, uzun süre mâzul bulunduğundan, gerçekten parası yoktu ve yola çıkabilmek için, tüccarlardan bir kaç kese borç para almaya uğraşıyordu. Fakat bu arada, kendisini sadarete getirmek isteyenlerle de görüşüyor, onun için işi biraz yavaştan alıyordu.

Köprülü para bulmak için çabalarken, Limni adasının da Venediklilerin eline geçtiği haberi geldi. Sadrazam, Venedik donanmasının durumunu görüşmek üzere, bir toplantı yapılmasını istediği sırada, sadaretten azlolunacağı haberini aldı. Sadaret mührünü elden bırakmamak isteyen Boynueğri Mehmet Paşa, kethüdası Ahmet Ağa'yı çağırarak:

''— Bu koca ihtiyara mansıp verdik, hâlâ gitmeyip burada dolaşmasının sebebi nedir: Yoksa fesat mı çıkarmaya çalışıyor. Hemen kendisini buraya getirt, onun yokluğu, varlığından daha iyidir!'' dedi.

Kethüda Ahmet Ağa, daha önce, Mimar Kasım Ağa grubuna katılmış olduğundan dolayı, sadrazamı oyalama yoluna gitti. Köprülü Mehmet Paşa'nın, hemen Trablus-Şam'a gidememesinin, parasızlığından ileri geldiğini, tüccarlardan borç para alabilirse, hemen yola çıkacağını söyledi. Kethüdanın bu sözüne inanan sadrazam, ona beş kese para yolladı ve hemen gitmesi için emrini tekrarladı.

Ancak, daha sonra, saraydaki adamları aracılığıyla, kendisinin gerçekten de azledileceği haberini aldı. Sadrazamlık için en kuvvetli aday olan Köprülü Mehmet Paşa'yı ortadan kaldırmak için harekete geçti. Bir fırsatını bularak, onu öldürtmek istedi. Fakat, Mimar Kasım Ağa ile arkadaşları, sadrazamın bu niyetini çabuk anladılar. "Nal Oyunu" olarak tarif edilen bir hileye başvurdular. Hemen, Boynueğri Mehmet Paşa'nın yakın adamı ve yardımcısı olan Silahdar Siyavuş Mustafa Paşa'yı, 6 eylül günü, vezaretle Şam valiliğine tâyin ettiler. Vezir Haseki Mehmet Paşa (Bu sırada Şam valisi idi)'ya da, acele ile bir hatt-ı hümâyûn göndererek, kendisini İstanbul'a dâvet eylediler. Bunun üzerine, saraydaki ve dışardaki devlet ricalinin hepsinde, sadrazamlık görevinin, Haseki Mehmet Paşa'ya verildiği, Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaretten uzak bırakıldığı kanaati uyandırıldı. Bundan başka, bir fitne çıkarabilir düşüncesiyle, yeniçeri ağası Hüseyin Ağa da, görevinden alınarak, yerine Köprülü Mehmet Paşa'nın taraftarlarından olan Söhrab Mehmet Ağa tâyin edildi.

Bu arada Köprülü Mehmed Paşa, kendisinin bu göreve getirilmesi için uğraşanlara, bir ara, "Valide Sultan Efendimizin huzurunda, kendisine arz olunacak bir kaç husus vardır, eğer müsaade buyurulur ise, ben de bu güç meselelerin üstesinden gelmeyi taahhüt ederim" demişti.

Yeniçeri ağasının değiştirildiği gün, baltacılardan birisi gelerek, Köprülü Mehmet Paşa'yı gizlice saraya götürdü ve Valide Sultan'ın huzuruna çıkardı. Köprülü yer öptükten sonra, Valide Sultan: "Paşa hoşgeldin" diyerek, kendisine iltifatta bulundu. Paşa da, Valide Sultan'ın ömrüne dua etti. Daha sonra Valide Sultan;

—Paşa, padişah hazretleri, size sadrazamlık mührünü ihsan etmek diler, din ve devlete istenilen hizmetin üstesinden gelebilir misin? diye sordu.

Köprülü Mehmet Paşa da:

— Devletlû saltanım, yüce saltanat tarafından bir kaç şart ile himmet ve inayet buyrulur ise, inşaallah padişahımızın devletinde, her işin üstesinden gelinebilir" dedi.

Valide Sultan:"Bu şartlar nelerdir?" diye sorduğunda da:

a. - Her ne arz ve telhis edersem, kabul olunup, aykırı emir buyrulmaya,

b. - Bütün memuriyetlerde, en küçüğünden en büyüğüne kadar, rütbe ve tevcihlerde kesinlikle bir taraftan yönlendirilmede ve şefaatte bulunulmaya, böylece padişaha hizmet edecek yararlı kişilerin tâyini ve hizmeti mümkün ola,

c. Vezirlerden veya yüksek devlet ricalinden birinin malına veya iyi hizmetine ve başka bir haline dayanarak, sadaret görevine ortak edilip, ben kullarının bağımsız çalışmasına engel olunmaya,

d. Bu kulları hakkında, garaz sahiplerinin veya çıkarlarına zarar gelenlerin sözlerine kulak asılmaya. Çünkü, bütün halk, devletten hissement olmak dilerler. Bu yüzden bütün insanları bu yolda razı ve memnun etmek mümkün değildir. Onun için, bu makam sahibine hased edip, düşman kesilenler çok olur. Onların hücumunu kırmak ve fesatlarını defetmek için dedikodunun yolunu kapamaktan başka çare yoktur. Bu dört şarta uyulur ve izin buyrulur ise, Al-

lah'ın inayeti ve dualarınız bereketiyle, vezâret hizmetinin üstesinden hakkıyla gelebilirim, efendim'' dedi.

Valide Sultan, Köprülü Mehmet Paşa'yı dinledikten sonra: ''Vallahülazîm, senin bu ricalarına müsaade olunur'' dedi. Bu sözünü üç defa tekrarladı. Köprülü Mehmet Paşa, Valide Sultan'ın eteğini öptükten sonra, dışarı çıktı ve konağına geldi.

Ertesi günü, Sadrazam Boynueğri Mehmet Paşa saraya çağrıldı. Cuma namazından iki saat kadar sonra, Köprülü Mehmet Paşa da saraya davet olundu. Sadrazam Boynueğri Mehmet Paşa, huzura girdiğinde, sefer hazırlıklarının bitirilmesindeki başarısızlığı yüzünden azarlandı ve sadaret mührü kendisinden alınarak, Bostancı-başı gözetiminde hapiste tutulmasına karar verildi. Daha sonra huzura çağrılan Köprülü Mehmet Paşa'ya mühür verildi ve sadrazamlık hizmeti ile görevlendirildi (15 Eylül 1656).

Padişah, Valide Sultan ile görüşülen dört şartı, kendi dilinden tekrarladı ve ''bu şartlara uygun olarak, seni müstakillen sadrazam eyledim, göreyim seni, nice hizmet edersin'' diyerek, hayır duada bulundu.

Köprülü Mehmet Paşa da, bu güzel dualar ve temenniler karşısında, gözyaşlarını tutamayarak:''Şevketlû, kerâmetlû padişahım, Hakk teâlâ, ömr-i devletinizi berdevâm eyleye. Doğruluk ve istikametle mübarek hizmetinize güç sarf ederek, uğur-ı hümâyûnunuzda canımı fedâ ederim. Devletlû padişahımın yüksek himmetleri ve hayır dualarının berekâtıyla, Allah yardım eylesin'' diyerek sözünü bitirdi ve padişahın eteğini öptükten sonra, sarayına geldi.

Köprülü Mehmet Paşa'nın Sadrâzam Olduğu Sırada Osmanlı Devleti'nin İç ve Dış Durumu:

Bu dönemde Osmanlı devletinin durumunu üç ana başlık altında ele alabiliriz. Birincisi, özellikle Anadolu'yu büyük ölçüde etkileyen Celâlilerin durumu; ikincisi, İstanbul'daki ulemanın tatsız bir çatışma ve çekişme içine sürüklenmeleri; üçüncü olarak da, on yıldan fazla bir zamandır süre-gelen Girit'teki savaşlar

XVII. yüzyılda Osmanlı İmrapatorluğu, başa geçen padişahların kişiliklerinden kaynaklanan birtakım problemlerle karşı karşıya kalmıştı. XVI. yüzyılda görülen, ancak zamanın padişahları tarafından aman verilmeyen âsiler, o zamanlar birer birer ortadan kaldırılmışlardı. Ancak. XVII. yüzyılın başlarından itibaren, padişahların çocuk yaşta bulunmaları, genç yaşlarında, üstesinden gelinemeyecek problemlerle karşı karşıya kalmaları, Sultan II. Osman'ın öldürülmesi, sipahi ve yeniçeri çekişmeleri, devlet adamlarının kifayetsizliği ve başka birçok mesele, devlet çarkının iyi işlememesinin başlıca sebepleri idi. Bu yüzden devlet, idarî bozulmanın yanında mâlî ve ekonomik yönden de, giderek bir çöküntü içine sürüklenmekte idi.

Genç Osman olayından sonra, yine çocuk yaşta devletin başına geçen Sultan IV. Murad, binbir güçlükle, idareyi düzeltmiş, İran savaşlarına kesin bir çözüm şekli getirmişti. Ancak onun zamansız ölümü ve yerine geçen Sultan İbrahim'in dirayetten uzak yönetimi, devlet işlerine, her kesimden müdahelelere yol açmıştı. Sık sık sadâret değişiklikleri, sarayın her hadiseye bulaşması, ocak ağalarının baskısı, sınırsız masraf ve israflar, devlet düzenini altından kalkılamayacak derecede sarsmıştı. Sultan IV. Mehmed'in de çocuk yaşta padişah olması, bu bozuk düzenin daha ağır bir şekilde sürmesine yol açtı. Özellikle Büyük Valide Kösem Sultan'ın hare-

ketleri onun kanlı bir biçimde ölümü ile sonuçlanmıştı. Bu dönemde sarayda tek söz sahibi durumuna gelen Valide Turhan Sultan, beceriksiz ve ihtiraslı devlet adamlarına, yararlı bir iş gördüremiyordu. Sık sık sadrazamlar değişiyor, büyük mansıplar para ile alınıp satılıyor, esnaf ve halk zamansız ve ağır vergiler altında ezilirken, bir yandan da rüşvet ve israfın yol açtığı yaşama biçimi, her kesimin huzurunu kaçırıyordu.

a. *Anadolu'da âsilerin durumu:*

İstanbul bu şekilde iken ve yönetim şaşırmış bir durumdayken, Anadolu'da ortaya çıkan bir kısım âsi güçler, köylüyü zulm altında tutmakta ve onları ezmekte idi. Burada vilayetlere vali olarak tâyin edilenler, başkentte önemli miktarda mansıp parası verdiklerinden, öncelikle bu paraları sağlamak için, halkı ve köylüyü sıkıştırarak, daha çok vergi toplamaya çalışıyorlardı. Hatta bunların bir kısmı devlete de karşı gelmekten çekinmiyordu.

Sultan IV. Mehmed'in tahta cülusundan, Köprülü Mehmed Paşa'nın sadarete tayin edilmesine kadar geçen sekiz yıllık süre içerisinde, Rumeli taraflarındaki bir kaç küçük önemsiz olay bir tarafa bırakılırsa, devletin asıl kaynağı da, halkın baskı altında ezildiği bölgenin Anadolu olduğu anlaşılır. Çünkü bu devrede, Anadolu'da çıkan ayaklanmalar, güvenliğin tamamen ortadan kalkmasına yol açmıştı. Bu devrede görülen başlıca isyan ve elebaşıları arasında, Haydaroğlu, Katırcıoğlu, Gürcü Abdünnebi, Abaza Hasan isyanları sayılabilir. Bunlardan Haydaroğlu, Isparta ve Uluborlu taraflarında yol kesip, kervan soymakta idi. Kara Haydar lakabı ile tanınmakta, kendisine haraç vermeyen köylüleri ve kervan sahiplerini öldürmekte idi. Pek çok adam öldüren Kara Haydar, sonunda yakalanıp idam edildi. Ancak, oğlu babasının intikamını almak için, hemen silaha sarıldı. Üzerine gelen İbşir Paşa, Söğüt yakınlarında

kendisini yenilgiye uğrattı ise de, buradan kaçmayı beceren Haydaroğlu, Ilgın ve Akşehir taraflarında soygunculuğunu sürdürdü. İkinci defa üzerine gönderilen Anadolu valisi Küçük Çavuş Ahmet Paşa, Afyon yakınlarında onu yenip, birliklerini dağıttı. Ancak Haydaroğlu yine kurtulmayı başardı. Kısa bir süre sonra Sandıklı yakınlarında, bir baskınla Küçük Çavuş Ahmet Paşa'yı ele geçirerek esir aldı. Devletin içine sürüklendiği bu zaaf yüzünden, sonunda Küçük Çavuş Ahmet Paşa da, Haydaroğlu ile birleşti. Böylece onun kuvvetleri daha da arttı. Ancak, Haydaroğlu ile birlikte hareket eden Katırcı- oğlu'nun isteği üzerine Ahmet Paşa öldürüldü.

Bu âsilerin üzerine, Ketenci-zade Mehmed Paşa, Anadolu valisi tayin edilerek gönderilmişti. Bu arada, Isparta Sancakbeyi Hacı Sinan Paşa-zade Mehmet Paşa'nın mütesellimi Abaza Hasan Ağa, Isparta önüne gelmiş olan Haydaroğlu'nu bir baskınla ele geçirip öldürünce, bu ayaklanma sona ermişti. Ancak bu sefer de Katırcıoğlu devletin başına belâ olmuştu. Haydaroğlu'nun yerine, âsilerin başına geçen Katırcıoğlu, Gürcü Abdünnebi'nin İstanbul'a yürümek üzere olduğu bir sırada, Beyşehri, Seydişehri ve Hamiteli taraflarında haydutluğunu sürdürdü. Üzerine gönderilen Topal Mehmed Paşa'ya yenilen Katırcıoğlu, Çay kasabasına geldi. Kendisi sadrazam Murad Paşa tarafından İstanbul'a davet olundu ve affedildi. Daha sonra da Karaman valisi oldu.

Bu dönemin ünlü âsilerinin başında Gürcü Abdünnebi gelir. Gürcü Abdünnebi, Sultan IV. Mehmed'in tahta cülusu sırasında, Safed sancağı voyvodalığını 190.000 kuruşa iltizam etmiş, 130.000 kuruşunu ödemişti. Altmış bin kuruşunu da ödeyeceği sırada, sadaret değişikliği yüzünden, önceki ödedikleri sayılmamıştır. Bunun üzerine, Hezarpare Ahmed Paşa'nın yerine sadrazam olan Sofu Mehmed paşa, kendisinden yeniden iltizam bedeli olarak.

190.000 kuruşu isteyip, önceki verilen paraları kabul etmeyince, bu parayı ikinci defa ödemeyen Gürcü Abdünnebi'nin voyvodalığı başkasına verildi. O da, âsi sipahi ve yeniçerilerle Konya'ya gelerek, İstanbul'a yürümek istedi. Yolda yeni katılmalarla büyük bir güç oluşturdu. Yanında 15.000'den fazla âsi bulunmakta idi. Onun bu hareketi İstanbul'da telaş uyandırdı. Bu arada, İstanbul'daki sipahilerin de kendisi ile birleşmesi meselesi ortaya çıktı. Ocağa yeni acemi askerler alınarak, takviye edildi; şehrin savunulması için büyük çalışmalara girişildi. Gürcü Abdünnebi sonunda Üsküdar'a geldi. İzmit ve başka yerlerde karşısına çıkan birlikleri bozmuştu. Başkentteki ordu Üsküdar'da mevzi aldı ve Bostancılar da yardıma gönderildi. Kayışdağı ile Bulgurlu arasında, taraflar karşı karşıya geldiler. Bu sırada Gürcü Abdünnebi birlikleri arasında çıkan bir anlaşmazlık üzerine, âsiler çekilmek zorunda kaldılar. Mudurnu taraflarına çekilen Gürcü Abdünnebi, sonunda Kırşehri sancakbeyi İshak Bey tarafından, Karapınar yakınlarında bastırıldı. Kesik başı İstanbul'a gönderildi.

Bir diğer âsi de Abaza Hasan Paşa'dır. Kendisi Haydaroğlu'nu yakaladığı için, üç yıl süre ile Yeni-il voyvodalığına tayin edilmişti. Ancak voyvodalığı bir süre sonra elinden alınarak başkasına verildi. Bunun üzerine İstanbul'a gelerek, hakkını arayan Abaza Hasan Paşa, bir sonuç alamayınca, Anadolu'ya döndü ve yanına bir çok sergerde topladı. Bu arada, İbşir Paşa, vilayetinin başkasına verilmesi yüzünden, Abaza Hasan ile birleşti. Bunlar, sadrazam Siyavuş Paşa'nın sadareti zamanında, çevreye emirler ve fermanlar göndererek, kendi başlarına yönetime başladılar. Sadaret mührü isteyen İbşir Paşa üzerine de asker sevkedildi. Ancak bunun çıkar yol olmadığı çabuk anlaşıldığından İbşir Paşa Haleb valiliğine, Hasan Ağa da, Türkmen ağalığına tâyin edildi. Ancak çok kısa bir süre sonra, Abaza Hasan Ağa üzerinden voyvodalık alınınca, isyan ye-

niden başladı. Üzerine gelen Usta Rıdvan'ı yenilgiye uğratan Abaza Hasan, Ankara bölgesinde, yandaşlarını başına topladı. Üzerine gönderilen Katırcıoğlu da bir şey yapamayınca, eski görevi tekrar kendisine verildi.

Bu arada, Halep valiliğine gönderilen İbşir Mustafa Paşa'nın sadrazam olma arzusu daha da artmıştı. O, sadrazam olup, devlete düzen vermek istiyordu. Nitekim bu niyetle, Halep'te sağlam bir yönetim göstermiş, halkı adâletle idare etmeye başlamıştı. Öte yandan, çevredeki diğer valilere mektuplar göndererek, ülke düzeninin korunmasını sağlamak için, Maraş'ta genel bir toplantı yapılmasını istemişti. Valiler onun bu isteğini kabul etmedikleri için, İbşir Mustafa Paşa yalnız başına kaldı. Ancak bir süre sonra isteğine kavuştu ve sadrazam oldu.

Bu arada, Seydi Ahmed Paşa'nın isyanından da söz etmek gerekir. Aslen Çerkes olan Seydi Ahmed Paşa, saraydan çıkınca Maraş beylerbeyisi olmuştu. Fakat İbşir Paşa, onu Anadolu valisi tâyin eyledi. Kütahya'da bulunduğu sırada, hakkında İstanbul'a pek çok şikâyetler geldiğinden, Haleb valiliğine gönderildi. Ancak, Halepliler kendisini şehre sokmayınca, Abaza Hasan'dan yardım görerek, şehri kuşattı. Şehre giremeyince kalabalık halkı ve yandaşları ile Tokat ve Sivas taraflarında bir süre haydutluk yaptı ve sonunda affedilmek ümidi ile İstanbul'a geldi.

Bir türlü sönmek bilmeyen ve Anadolu halkını perişan eden âsilerin cezalandırılması, Köprülü Mehmet Paşa'nın disiplinli yönetimi sırasında, intizam altına alındığı ileride ayrıntılarıyla görülecektir.

b. İstanbul'da ulemanın durumu:

Köprülü Mehmed Paşa'nın sadarete tâyin edildiği dönemde, Os-

manlı uleması, yersiz bir tartışmanın içine sürüklenmişti. Devlet bünyesinde ve özellikle halkın üzerinde geniş bir tesir gücü olan ulema. İstanbul'da kalabalık ve güçlü bir kadro oluşturmakta idiler. Pek çoğu, tarikatlere mensup olduğundan, bağlı oldukları tarikatlerin görüşleri, vaazlarında ve öğretim faaliyetlerinde kendini göstermekte, dolayısıyla, halkı veya yetişen medrese öğrencilerini istedikleri biçimde yönlendirebilmekte idiler.

XVII. yüzyılda, idarî ve mâlî yönden birçok bozuklukların içine sürüklenildiği bir dönemde, İstanbul'da, etkinliği her bakımdan gözle görülen bazı şeyhler ve ilim adamları mevcuttu. Bunlardan bazıları, özellikle Sultan IV. Murad üzerinde etkili olan Celvetiye tarikatına mensup Şeyh Aziz Mahmud Hüdâyî, Halvetiye tarikatının Şemsiyye kolundan Abdülmecid Sıvâsî ve bunun halifesi olan Abdülehâd Nuri Efendi, Sinâniye kolundan oğlanlar şeyhi İbrahim Efendi, Melâmiye şeyhi Hüsameddin Ankaravî ile Kadiriyye tarikatından Tosyalı olan İsmail Rûmî Efendiler, en önemlileri sayılmaktadır. Bu şeyhlerin tarikatlerini yayma ve tarikat merasimlerini icrâ etmelerine, devlet tarafından hiçbir şekilde müdahele edilmemekte idi. Nitekim bu yüzden, bütün tarikatler, düzenledikleri âyinleri, zikir ve törenlerini serbestçe yapabilmekteydiler.

XV. ve XVI. yüzyıllarda, oldukça serbest bir anlayış içinde bulunan tarikat ve ulema kesimi, XVII. yüzyıldan itibaren daha dar bir görüş içine sürüklendiler. Medreselerde Fâtih ve Kanunî Sultan Süleyman zamanlarında ağırlık kazanan müsbet ilimler, giderek yerini naklî ilimlere bıraktı. Eski dönemlerin güçlü ilim adamlarının peşinden gidecek nesiller yetiştirilemedi. Yenileri de, önceki ulemanın ve şeyhlerin gösterdiği başarıyı bir türlü gösteremediler. Böylece, medreselerde eğitim zayıfladı ve ilim adamlarının seviyesi iyice düştü. Bu da, az bilgili ilim adamlarının birbirleri ile çekişmelerine yol açtı. Bunda, padişahların, önceki yüzyıllara göre daha zayıf ve

sarayın da devlet işlerine aşırı müdâhalisinin rolü büyük olmuştur.

Bu yüzyılda, camilerde vaaz veren ulemanın başlıca iki büyük zümreye ayrıldığı görülmektedir. Daha önce, eserler yazılarak yapılan ilmî münakaşalar, bu dönemde, fiilî olarak cami kürsülerinden sürdürülmeye başlandı. Nitekim bunun sonunda, fikrî mücadele yerini silahlı mücadeleye bırakacak kadar ileri bir durum ortaya çıktı.

Bu dönemde, başlı başına bir grup oluşturan Kadı-zâdeliler ile başlayan münakaşalar, geniş bir yer tutmaya başladı. Aslen Balıkesirli bir müderrisin oğlu olan Birgivî Mehmed Efendi, büyük bir âlim olmasına rağmen, bir ara intisab ettiği Bayramiye tarikatında, Vahdet-i Vücud felsefesini kavrayamadığı için şeyhi Karamanlı Abdurrahman Efendi tarafından, tarikat dışı ilimlerle uğraşması istenilerek, tarikattan uzaklaştırıldı. Onun fikirlerini takip eden sonraki müntesiplerinden küçük kadı-zâde, grubun en hareketli kişisi oldu. Kendisi kurnaz, cerbezeli ve çok haris bir kişiydi. Yüzyılın başında, özellikle Sultan I. Ahmed'in ölümünden sonra, meydana gelen olaylardan ve idarenin zayıf durumundan yararlanarak, şeriatın savunucusu kesildi. Şeriate aykırı saydığı birçok hareketlere karşı cephe aldı. Halkın bunalım içinde bulunduğu, devletin bir anarşi içinde çalkalandığı bir dönemde camilerde yaptığı vaazlarla kendisini gösteren Kadı-zâde Mehmed Efendi, sonunda Sultan IV Murad üzerinde etkisini göstermeye muvaffak oldu. Onun, özellikle tütün ve içki yasaklarının şiddetli savunucusu ve destekçisi kesildi. Padişahın tütünü yasaklaması hususunda fetva vererek, bu yolda bir fermanın çıkarılmasına yardımcı oldu. Hatta kendisine, ''tütünün ve kahvenin haram olmadığı söylendiği'' zaman: ''ulü'l-emr olan padişahın yasaklamasıyla terki lâzım gelir dinlemeyenler katlonur'' diye cevaplar vermekte idi. Bu arada Sufilerle uğraşmaya başlayan Kadı-zâdeliler, devran ve semâ gibi, tarikat merasimlerinin de ha-

ram olduğunu ileri sürerek, ortaya gereksiz bir tartışma çıkardılar. Onun bu düşünceleri ve iddiaları taraftarları tarafından şiddetle savunuldu. Bu devirde Sufi grubunun en önde geleni olan Sivâsî Efendi lakabı ile şöhret bulan Abdülmecid Şeyhî Efendi, bu bakımdan Kadızâdelilerin en büyük hedefi oldu. Sivâsî Efendi taraftarları ile Kadızâdeliler arasında tartışma konusu olan ve o günün ortamını en iyi şekilde yansıtan tartışmalı konular şunlardı: Müsbet ilimlerin ve özellikle matematik eğitiminin meşru olup olmadığı; Hızır Peygamber sağ mı, değil mi?; Ezan ve peygambere na't, mevlüd ve diğer ilâhîlerin makamla ve güzel sesle okunması câiz mi, değil mi?; Tarikat mensuplarının devran ve semaları meşru mu değil mi?; Tâzimde bulunmak üzere peygambere ''Sallahlahü Aleyhi Vesellam'' ve ashaba da ''Radiyallah anh'' demek lazım mı değil mi? Sigara, kahve ve diğer şeylerin haram olup olmadığı; Hz. Peygamber'in baba ve annelerinin imanları hakkında; Firavun'un imanla ölüp ölmediği; Muhyiddin-i Arabî hakkında mutasavvıflar ile Kadı-zâdelilerin görüşleri hakkında; Hz. Hüseyin'in şehit edilmesine sebep olarak Yezid'e lanet edilip edilmemesi; Peygamber zamanından sona meydana gelen ve uygulanan bidatlar hakkında; Kabirleri ziyaret edip etmemek hakkında; Cemaatla nafile, regaib, kadir namazları kılınmak hakkında; Büyüklerin elini, eteğini veya ayağını öpmek ve selam almakta eğilmek bahsinde; Emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker hakkında: Rüşvet hususunda.

Kadı-zâdelilerin bu iddia ve isnatlarına karşı Sufiye grubunun lideri olan Sivâsî Efendi de, müsbet ilimlerin eğitimini, Hızır Peygamber'in hayatta olduğunu, ezan ve sair şeylerin makamla okunmasını, peygambere ve ashabına hürmet edilmesi lazım geldiğini, Muhyiddin-i Arabî'nin İslam âleminin en büyük mutasavvıfı olduğunu, peygamberin ölümünden sonra ortaya çıkan güzel şeylerin ve âdetlerin uygulanmasını, bu konularda Kadı-zâdelilerin yanlış dü-

şündüklerini, cami kürsülerinde kalabalık Müslüman halkına anlatmakta idi.

Kadı-zâde Mehmed Efendi, 1635 yılında öldükten sonra, taraftarları bu tartışmayı şiddetle sürdürdüler. Kendilerini özellikle Sultan İbrahim ve IV. Mehmed'in ilk yıllarında saraydaki bir kısım görevliler de desteklediler. Saraydan güç almaları, Kadı-zâdelilerin durumunu oldukça kuvvetlendirmekte idi. Kadı-zâde Mehmet Efendi'den sonra grubun önderi durumunda olan Üstüvânî Mehmed Efendi, özellikle Ayasofya Câmii'nde verdiği vaazlarda, pek çok saray mensubunu kendi safına çekmeyi başarmıştı. Bu durumdan yararlanan Üstüvâni Mehmet Efendi, padişahın hocası olan Reyhan Ağa'nın yardımı ile saraya davet olunarak, orada da vaazlar vermeye başlamıştı. Böylece, padişahın yakınlarını kazanan ve Fatih Camii vaizi Şeyh Veli, Süleymaniye Camii vaizi Şeyh Osman ile Çavuşzâde, Köse Mehmed ve Çelebî Şeyh gibi etkili din adamlarıyla birlikte, sonunda Sivâsî Efendi ve taraftarlarına karşı halkı yönlendirmeye, onlar hakkında atıp tutmaya başladılar. Sadrazamdan aldıkları bir buyruldu ile Salkımsöğüt'teki Halveti dergahını basarak, dervişleri dağıttıkları gibi öteki tekkelere de saldırdılar. Bu hareketleri sonucu, İstanbul'da büyük bir patırtı çıkardılar. Kendi fikirleri doğrultusunda, tekkelerde sema ve devranın yasaklanması için, şeyhülislam Bahâî Efendi'nin fetva vermesini istediler. Zorla aldıkları fetvalar ile Sufi mensuplarını tehdit ettiler.

İki grup arasında başlayan bu tatsız olaylar giderek büyümekte idi. Sivâsî Efendi, Kadı-zâdelilerle meşrû zeminde mücadelesini bıkmadan sürdürmüştü. Onun halifesi olan Abdülehâd Nûrî Efendi de, Kadı-zâdelilerin temel kitap olarak ellerinde bulundurdukları Birgivî Mehmed Efendi'nin "*Tarikat-i Muhammediye*" adlı eserine karşı bir eser yazarak, onun içindeki fikirleri çürüttü ve mevzû ha-

disleri ortaya çıkardı. Bu durum karşısında, fikrî mücadele sahasında bir şey yapamayan Kadı-zâdeliler, ilmî bir münazara yerine, saldırganlıklarına devam ettiler.

Köprülü Mehmed Paşa, sadarete geldiği sırada, bu tartışma bütün şiddeti ile sürmekte idi.

c. *Devletin dış siyaseti: Osmanlı - Venedik savaşları:*

Köprülü Mehmed Paşa, sadrazamlığa tâyin edilmeden önce, 1645 yılında başlamış olan Osmanlı -Venedik savaşları, Girit adasında ve Ege denizinde, on yıldan fazla bir zamandır aralıksız sürmekte idi. Bu arada, İran, Lehistan, Rusya ve Avusturya ile de, küçük boyutlarda sınır çekişmeleri olmakta idi. Ancak, bunların hiç birisi, Venedik savaşları kadar, Osmanlı devletini meşgul etmiyordu.

1645 yılında açılan Girit seferi, Hanya kalesinin ele geçirilmesinden sonra, adadaki bazı kalelerin zaptı ile gelişmiş, ancak, oldukça sağlam olan Kandiye kalesinin fethi, bür türlü gerçekleştirilememişti. 1647 yılında kuşatılan Kandiye kalesi, Serdar Hüseyin Paşa'nın emrindeki askerin isyana teşvik edilmesi sonucu elde edilememişti. Deli Hüseyin Paşa, 1649 yılında ikinci defa kuşattığı Kandiye kalesini de, ocak ağalarının kendisini çekememeleri yüzünden alamadı. Bu arada, adadaki Türk ordusuna baskın yapmak isteyen Venediklilerin on bin kişilik kuvvetlerini, Kandiye kalesi önünüde, çenbere alarak imhâ etti. Fakat, merkezden yeterince asker ve mühimmat gönderilememesi, sadrâzamların birbiri arkasına değiştirilmesi ve adaya gereken önemin verilmemesi, buradaki ordunun maneviyatını bozduğundan istenilen sonuç bir türlü alınamamakta idi. Öte yandan İstanbul'daki sipahi ayaklanmaları, Çınar vak'ası ve mâli sıkıntılar, Girit savaşlarını âdeta unutturmakta idi. Bu arada, donanmada da güçlü bir kaptan-ı deryânın yokluğu, deniz savaşlarında sürekli yenilgilere yol açmakta idi.

Köprülü Mehmed Paşa'nın sadarete getirilmek üzere olduğu günlerde, Venedik donanması, Kenan Paşa kumandasındaki Osmanlı donanmasına Ege sularında faaliyet fırsatı tanımıyordu. Limni adasının elden çıkması, Bozcaada'nın da düşman eline geçmesi üzerine, Çanakkale Boğazı dışında, Türk donanmasının dolaşması âdeta imkânsızlaşmıştı. Çünkü, 26 Haziran 1656 günü vuku bulan savaşta, yüze yakın gemi bulunan Türk donanmasından ancak yirmi kadarı kurtarılabilmiş. Tersanede bunların yerine hemen gerekli takviye yapılamadığından, donanma, düşmana karşı savaşabilecek duruma yükseltilememişti. Türk donanmasının Girit'e gerekli yardımı yapamaması, ordumuzu çok müşkil duruma düşürdüğü gibi, sürekli yardım alan Venediklilerin askerî güçlerini de daha güçlü bir duruma getirmekte idi. Çünkü, 20.000 kişilik bir yardım alan düşman, sayı ve mühimmat bakımından, Türk ordusuna göre çok üstün bir vaziyet kazanmıştı. İşte, Limni ve Bozcaada'nın düşmanın eline geçip, Çanakkale Boğazı'nın abluka altına alınmasından bir kaç gün sonra, sadrazamlığa tâyin edilen Mehmed Paşa, içte ve dışta çok yoğun meseleler ile karşı karşıya kalmıştı. Bunların üstesinden gelebilmek için de, yukarıda anlatıldığı gibi, bazı şartlarla görevi kabul etmiş, Valide Sultan ile padişah da onun bu isteklerine razı olmuşlardı.

Köprülü Mehmet Paşa'nın İlk Günleri ve Bazı Olaylar:

Köprülü Mehmet Paşa'nın sadarete tâyin edilmesi, gerçekten bir hayret ve şaşkınlık vesilesi oldu. Çünkü, bu tarihlerde yetmiş beş yaşlarında bulunan paşanın, geçmiş dönemlerde, adını duyuracak bir hizmeti ve başarısı görülmemişti. Bazı devlet adamları, bu tâyini bir kaç günlük bir görev kabul ettiler ve beklemeye başladılar. Bazıları da, daha kabiliyetli ve bilgili kişilerin tâyin edilmemesini tenkid ederek, aleyhte harekete hazırlandılar.

Köprülü Mehmet Paşa, sadrazamlık mühürünü alıp saraydan çıktıktan sonra, öldürülmesi için Hatt-ı hümâyûn gönderilmiş olan önceki sadrazam Boynueğri Mehmed Paşa'yı idamdan kurtararak, Malkara'ya sürgün etmekle işe başladı. Daha sonra, en yakın çevresinden başlayarak, olayların üzerine üzerine gitti. Sadrazamlığının sekizinci gününde, Fatih Camii'nde cuma namazı kılınırken, ezan ve na'tların teganni ile okunduğunu ileri süren bir kısım Kadızâdelilerin taraftarları, müezzinleri susturmaya kalkışmışlardı. Bunun üzerine câmide karışıklık çıkmış, olaylar yatıştırılmış ise de, Kadı-zâdeliler bunu bahane ederek, işin peşini bırakmamışlardı. Burada toplanan Kadı-zâdeliler, aralarında bazı kararlar aldılar. İstanbul içinde ve civarındaki tekke ve zaviyelerin tahribine giriştiler. Kendilerine engel olmaya çalışırlarsa da silah kullanmaya söz verdiler. Bu işin gerçekleştirilmesi için, kendi taraftarlarını Fâtih Sultan Mehmek Câmii'ne davet ettiler. Kısa süre içerisinde cami avlusunda büyük bir kalabalık toplandı. Burada öncelikle şehir içindeki dervişlerin, tecdid-i iman (iman tazeleme) ettirilmelerini, sonra da, padişahın huzuruna gidilerek, bütün bid'atların (sonradan yapılan şeylerin) kaldırılmasını, büyük camilerde, bir tek minare bırakılarak, diğerlerinin yıktırılmasını isteyeceklerdi.

Kadı-zâdelilerin bu kararı, o gece bütün İstanbul'a yayıldı. Şehirde bulunan serseri grubu ile softalar ve diğer ayak takımları hemen silahlandılar. Boynueğri Mehmet Paşa'nın sadrazamlıktan uzaklaştırılmasından cesaret alan Kadı-zâdeliler, Köprülü Mehmet Paşa'yı önemsemiyorlardı. Onun da kısa zamanda bu işte âciz kalacağını hesaplıyorlardı. Halbuki yeni sadrâzam Kadı-zâdelilerin bu teşebbüslerini haber alıp, kararlarını öğrenince, önce vâizlere haber gönderdi ve fesat çıkarmamalarını istedi. Bundan bir sonuç alamadı. Daha sonra ulemanın önde gelenlerini huzuruna davet eyledi.

Konunun dinî bakımdan ele alınmasını kararlaştırdı. Ulema, Kadızâdelilerin, bu icraat ve teşebbüslerinin dini yönden batıl bir hareket olduğuna dair fikirlerini beyân eyledi. Fesat çıkarmak teşebbüsünde bulunanların da yakalanarak, cezalandırılmasını istediler.

Köprülü Mehmed Paşa, durumu padişaha arz ederek, fesat çıkaranların idamı için bir ferman aldı. Hemen elebaşılarını yakaladı ve idam ettirmeyerek Kıbrıs'a sürgün etti. Sürgün edilenler arasında, Üstüvânî Mehmed Efendi, Türk Ahmed Efendi, Divâne Mustafa Efendi sayılabilir. Daha sonra herhangi bir hareket olmaması için, Tarikat-i Muhammediye mensuplarını sıkı bir kontrol altına aldı. Onun bu sıkı tutumu, âsilere ve serserilere göz açtırmadığından kısa zamanda şehirde güvenlik normale döndü.

Köprülü Mehmed Paşa, daha sonra, saraydaki söz dinlemez ve nizam tanımaz kişilere de el attı. Has-oda başı olup, padişah üzerinde büyük etkisi bulunan ve hemen her işte parmağı olan Halil Ağa'yı emekliye ayırarak saraydan uzaklaştırdı. Valide turhan Sultan tarafından Şam beylerbeyliğine tâyin edilen Karagöz Mehmed Paşa'yı da, eski suçlarından dolayı idam ettirmekten çekinmedi. Ayrıca, paralarını alarak, askeri terhis ettiğinden dolayı, Bozcaada'nın Venediklilerin eline geçmesine sebep olan Abaza Ahmed Paşa'yı da İstanbul'a getirterek, idam ettirdi.

Köprülü, kısa zamanda, inisiyatifi eline almıştı. Nerede bir başkaldıran olsa, hemen icabına bakıyordu. Böylece devletin gücü yeniden kendini gösterdi. Ancak, çıkarları bozulanlar, Köprülü Mehmed Paşa'nın iş başından uzaklaştırılması için, hemen kolları sıvamışlardı. Saraydan baltacı olarak çıkmış olup, bu sırada Kapdan-ı Derya bulunan Seydi Ahmed Paşa'yı sadrazamlık makamına getirebilmek için gizli çalışmalar hemen başlatılmıştır. Fakat olayları dikkatle izleyen Köprülü Paşa bu çalışmaları haber almak Sey-

dî Ahmet Paşa'yı Bosna valiliğine tâyin ederek, İstanbul'dan uzaklaştırdı. Böylece, hasımlarının teşebbüslerini akamete uğrattı.

Sipahilerin İsyan Hazırlıkları ve Âsilerin Temizlenmesi:

Köprülü Mehmet Paşa, İstanbul'daki güvenliği kısa zamanda sağlayıp, Venediklilerin üzerine gitmek üzere hazırlanırken, sipahilerin içerde kalmış olan ulûfelerini almak için ayaklandıkları görüldü. Maaşlarını istemek bahanesiyle, Defterdar Divrikli Mehmed Paşa'nın Süleymaniye semtindeki konağını basan sipahîler, onu yakalayamadılar. Defterdar, hemen Köprülü Mehmed Paşa'nın yanına gelerek, durumu arz etti. Öte yandan sipahiler, yeniçerileri de ayaklanmaya sevkederek, daha güçlü olmak istediler.

Fakat Köprülü Mehmet Paşa, daha ilk günde, İstanbul'da hem sarayda, hem de diğer devlet kurumları içerisinde geniş bir casusluk şebekesi kurmuş, ajanları ile gelişmeleri saati saatine haber almaya başlamıştı. Saraydaki adamları, sipahilerin ayaklanmalarını ve onlara yardımcı olanları bildirdikleri zaman, gizlice Şeyhülislâm Bahâî Efendi'yi ziyarete giderek: Efendi hazretleri, biz vezir olalı-beri bizden şer'i şerîfe aykırı ve devlet haysiyetini ihlal eden bir hareket sadır oldu mu'' diye sormuştur. Bahâî Efendi de: ''Hayır, cümle hareketiniz şer'îdir ve güzel''diye cevap vermiştir. Bunun üzerine, şeyhülislamdan ''iyi hal kâğıdı'' alan Köprülü Mehmed Paşa, hemen kıyafet değiştirerek, yeniçeri ocağı üzerinde, büyük etkisi bulunan eski ağalardan Kara Hasan-oğlu Hüseyin Ağa ile görüşmeye gitti. Ondan, durumu anlattıktan sonra, yeniçerilerin sipahi ayaklanmasına katılmamaları için, zabtedilmesini istedi. Hüseyin Ağa da, ikna olduğundan, ocak üzerindeki nüfûzunu kullanarak, sadrazamdan yana hareket etmelerini sağladı. Daha sonra Köprülü Mehmet Paşa, Kara Hasan-oğlu Hüseyin Ağa ile birlikte, yeniçeri ağası ve kulkethüdası ile gizlice görüşerek, ayaklanmayı önleyici tedbirleri aldılar.

4 Ocak 1657 günü, isyan patlak verdi. Sadrazam hemen padişahın yanma giderek, yeniçeri ileri gelenlerini huzura davet ettirdi. Ağalar verdikleri sözü tutarak, yeniçeri askerlerini ayaklanmaya sokmadılar. Bu sırada sipahiler de At-meydam'nda toplanmışlardı. Ancak, yeniçerilerin kendilerine katılmaması yüzünden, gerçekten zor durumda kalmışlardı. Bu yüzden bir harekette bulunamayarak, etrafa dağılıp gizlendiler.

Ertesi günü, padişahın fermanı sadrazama iletildi. Sadrazam konağında büyük bir meclis topladı. Reisülküttap Şânizâde Mehmed Efendi, padişahın fermanını okudu. Dinleyenler arasında, yeniçeri ağaları ile sipahi ağaları da vardı. Yeniçeri ve sipahi zabitlerinin çoğu, karışıklıklardan usandıklarını, suçlulara ceza verilmesine taraftar olduklarını söylediler. Bu toplantıda, bundan böyle, fitne ve fesatla ilgisi bulunanların şiddetle cezalandırılması kararlaştırıldı

Köprülü Mehmet Paşa, bu toplantıdan sonra, âsileri takibe koyuldu. Yıllardan beri isyanlara katılanları birer birer buldurarak, boyunlarını vurdurmaya başladı. Bunlar arasında İbşir Mustafa Paşa olayının elebaşıları olan Çalık Hüseyin Ağa, Cebeciler Kethüdası Halil Ağa, Kapıcılar kethüdası Mustafa Ağa gibi ünlü sergerdeler de vardı. Daha sonra. yıldırım harekâtıyla, İstanbul ve Üstüdar'daki hanları aratan sadrazam, ele geçenler arasında, hazırlanan listelerde ismi bulunanlar orada idam edildi. Ayrıca, geceleri sadrazam, yeniçeri ağası, cebeci-başı, bölük ağaları, şehirde kol geziyorlar, zorbalıkla tanınanlar hemen öldürülerek, cesetleri denize atılıyordu. Bu arada, zorbalar tarafından şehir halk ve esnafından zorla mal ve eşya alanlar da cezalandırıldılar. Bunlardan yirmi kadarı, halkın gözü önünde idam edildiler. Böylece şehirde, huzur ve güven tam olarak sağlandı. Önceleri, olaylara karışıp saraydaki ve devlet kademelerindeki adamları tarafından korunan âsiler birer birer ortadan kalktığı için, padişah ile vâlide sultan da durumdan son derece memnun kaldılar.

İstanbul Fener Patriğinin Asılması :

Sultan İbrahim ve IV. Mehmed devirlerinin bu çalkantılı dönemlerinde, Osmanlı devletinin içte ve dışta mâruz kaldığı tehlikeler, içteki bazı gayr-i müslimleri büyük bir ümide sevketti. Fâtih Sultan Mehmed zamanından beri, Osmanlı padişahlarının himaye ve hoşgörüsünden yararlanan Fener Rum patrikleri, tam bir serbestî içerisinde dini görevlerini yerine getirmişlerdi. Ancak, patrik III. Partenios, bu himaye ve müsamahayı kötüye kullanarak, Eflak ve Boğdan voyvodalarını isyana teşvik etmeye başlamıştı. Eflak voyvodası Konstantin'in isyanı dolayısıyla, konuya eğilen Köprülü Mehmet Paşa, sözü edilen patriğin gönderdiği bir mektubu ele geçirmişti. Bu mektubunda patrik: ''İslâm devrinin tamamlanmasına az bir zaman kalmıştır. Hıristiyanlık yeniden âlemi tutacaktır. Ona göre hazırlıkta olunuz. Pek yakında bütün vilayetler, Hıristiyanların eline girip, haça ve çana mensup olanlar, İslam ülkelerinin sahibi olacaklardır''demekte idi.

Köprülü Mehmet Paşa, Rum patriğini huzuruna çağırarak, bu mektubu gösterdi ve sebebini sordu. Rum patriğinin yetersiz cevabı, sadrazamı tatmin etmedi. Ayrıca, sadrâzam bazı Rumların yeniçeri ve Müslüman kılığında isyan edeceklerine dâir haberler de almıştı. Bu yüzden, 24 Mart 1657 günü, Patrikhane'yi âni olarak basarak, içeride kırk elli kat dolama ile fes ve yeniçeri üsküfü ele geçirildi. Patrik III. Partenios da, Parmakkapı'da asıldı.

Sadrâzam Köprülü Mehmed Paşa'nın Boğaz Seferi, Çanakkale Boğazı'nın Düşman Donanmasından Temizlenmesi, Bozcaada ve Limni'nin Geri Alınması :

Sert icraat kısa zamanda İstanbul'da etkisini gösterdi. Köprülü bu arada, sür'atle donanmanın takviyesine uğraşmakta idi. Kendisi

İstanbul'da hızla çalışmaları sürdürürken, vilayetlere de emirler göndererek, gereken yerlerde asker ve mühimmatın hazır bekletilmesini emretti. 23 Şubat 1657 günü de sefer için tuğlar çıkarıldı.

Bu arada Seydî Ahmed Paşa'nın Bosna'ya gönderilmesiyle, donanma kapudanlığına Topal Mehmet Paşa getirilmişti. Mehmed Paşa, gerçekten büyük gayret sarfederek, kısa zamanda donanmayı sefere hazır hale getirdi. Padişahdan serdarlık fermanı alan Köprülü Mehmet Paşa, vakit geçirmeden Çanakkale Boğazı'na hareket etti (13 Haziran 1657). İstanbul'da da kaymakam olarak Ankebut Ahmed Paşa'yı bıraktı. Ordunun düzen ve inzibatını bizzat eline alan sadrazam Köprülü Mehmed Paşa, Çırpıcı çayırından sonra, ikinci konakta askeri yokladı. Hazır bulunmayanların dirlikleri hemen kesildi. Donanma da, hiç bir gecikme ve aksamaya yol açmadan Çanakkale Boğazı'na vardı ve savunma işlerine başladı. Köprülü Mehmed Paşa, Gelibolu'ya yaklaştığı sırada, Venedikliler Çanakkale Boğazı'nı işgal hazırlıklarına başlamışlardı. Karaya çıkan Venedik askerleri, Çavuş-zâde Mehmet Paşa'nın cesaretli bir hareketi ile püskürtüldüler. Venedik askerlerinden beş yüz kadarı esir alındı. Diğerleri gemilerine kaçtılar.

Köprülü Mehmed Paşa, Gelibolu'dan sonra, Kal'e-i Sultaniye'ye vardı ve oradan Anadolu yakasına geçti (30 Haziran 1657), Boğaz'ın Rumeli tarafında, Soğanlıdere ile Anadolu yakasındaki Kepez'e toplar kurduran sadrâzam, buradan düşman gemilerini bombardımana tâbi tuttu. Hasara uğrayan düşman gemileri kıyılardan uzaklaştılar. Bu arada, sadrâzam donanma komutanı Topal Mehmed Paşa'yı, 4 mavna ve 36 kadırga ile Sakız Adası'na yollayarak, oradaki askerleri Girit Adasına götürmesini emretti. Topal Mehmed Paşa, bu gemiler ile Rodos adasına gitti ve yolda karşılaştığı 3 Malta gemisini ele geçirdi. Ancak Girit'e asker çıkaramadan geri dönmek zorunda kaldı.

Bu arada boğaz önlerinde Venedik donanması ile Türk donanması arasındaki savaş kaçınılmaz bir hale geldi. 16-19 Temmuz günlerinde vuku bulan deniz savaşlarına, Osmanlı donanması, 19 kalyon, 10 mavna, 3 kadırga ve 150 nakliye gemisi ile katıldı. Bu filonun kumandanı Şemsi Paşa idi. Ancak, asıl niyetleri İstanbul'u işgal etmek olan Venediklilerin donanması daha güçlü ve kalabalık idi. Düşman donanmasının komuta heyeti arasında bir birlik ve uyum bulunmuyordu. Papalık ile Malta donanması komutanı ve Venedik amirali bir türlü uzlaşamamakta idiler. Venedik denizcileri, kendilerini denizlerin rakipsiz kraliçesi saydıklarından dolayı, müttefiklerinden özel bir saygı beklemekte idiler. Halbuki Papa, donanmasının komutanı bulunan Amiral Bechy'i, Venedik senatosuna sormadan müttefik donanmaya komutan tayin etmiş bulunuyordu. Venedikli amiral Lazzaro Mocenigo, Amiral Bechy'in forsuyla karşılaştığı zaman, onu selamlamadı ve ziyaretine de gitmedi. O da kendisini, donanmanın asıl komutanı saymakta idi. Bu gerginlik düşman donanmasında birlik ve beraberliği ortadan kaldırmıştı. Bu vaziyette Çanakkale Boğazı'nda bir hareket gerçekleştirmeye kalkıştılar.

Öte yandan, Venedik donanması, su ikmali hususunda sürekli sıkıntı çekmekte idi. Amiral Lazzaro Mocenigo, bir iki gemisini su sarnıçlarını doldurmak üzere, Soğanlıderesi'ne göndermişti. Yukarıda da kısaca anlatıldığı gibi, bu gemiler, Türk topçusunun ateşi karşısında su alamadan geri çekilmişti. Amiral Lazzaro, bu durumda bütün su ikmal gemilerini Gökçeada'ya göndermek zorunda kaldı. Ancak, bu durumlardan habersiz olan Osmanlı donanması, düşmanın bu zayıf durumundan yararlanamadı. Öte yandan düşman da, üzerlerine bir saldırının olmadığını görünce, Türklerin bir tuzak hazırlamakta olduğuna karar verdiler.

Sonunda, Boğaz'dan çıkan Türk gemileri, düşman donanmasının üzerine hareket etti. Rüzgâr Türk donanmasından yana, Venediklilerin aleyhine esmekte idi. Osmanlı kadırgaları ilk önce, Venedik kalyon hattının yanlarına saldırdılar. Burada bulunan Battaglia adlı Venedik mavnası, üç Türk mavnasını uzaklaştırmayı başardı. Ancak arka tarafından iki Türk mavnasının rampa olmasını engelleyemedi. Halil ve Ömer kaptan komutasında olan bu gemilerden Battaglia'ya geçen gaziler, düşman gemisini ele geçirmeyi başardılar. Bu arada Süleyman Kaptan komutasındaki gemi de bunlara yardıma gelmekte iken, Venedik donanması tarafından engellendi. Öte yandan, bir başka Osmanlı kalyon filosu da, Venedik donanmasını yarmayı başararak, Ege Denizi'ne çıktı ve çıkış sırasında vuku bulan savaşlarda Venedik donanmasına epeyce zarar verdirdi.

Venediklilerin sıkıştırdığı Kaptan Süleyman'ın gemisi düşman eline düşmek üzere idi. Buna gören Alâiye sancakbeyi Küçük Mehmed Bey, beşer oturaklı bir gemi ve iki kayık ile üzerlerine vardı; düşmanın yedeklerini keserek, dövüşe dövüşe Süleyman Kaptan'ın gemisini kurtardı. Ancak bütün çarpışmaların sonucunda, Venedikliler daha üstün durumda kaldılar. Çünkü asıl hücuma geçen gemilere, arkadan yardım gönderilemedi ve başarısızlığa uğranıldı. Bir mavnayı ele geçiren Venedikliler, birisini de batırdılar. Öteki gemilerde bulunan yeniçeriler de bindikleri çektirilerle, Rumeli yakasına firar ettiler. Burada hiç bir şey yapamayarak, savaşı seyretmekle yetindiler.

Bu durumda, bir kayıkla Rumeli kıyısına geçen sadrâzam, mavnalardan karaya çıkan firarileri Anadolu yakasına geçirdi. Bunlardan suçlu bulduğu sekiz yüz kadarını hemen orada idam ettirdi. Öteki levent ve yeniçeriler, hemen kadırgalarına dönerek ikinci ve üçün-

cü gün savaşlarına daha sıkı bir şekilde sarıldılar. 19 Temmuz günü, Venedik amirali Lazzaro Mocenigo, Kepez Burnu önlerinde bulunan üslerinden ayrılarak, Kum-burnu önündeki Türk gemilerinin üzerine hücuma kalkıştı. Buradaki gemilerimiz, kıyıdaki top bataryaları tarafından korunmakta idi. Burada bulunan baştarda ve 17 çektiri, düşmana göre oldukça zayıf idi. Sadrazam, düşman taarruzu karşısında her tedbiri almakla birlikte, üzüntüsünden de ağlamakta idi. Tam bu sırada, Kum-burnu metrislerinden Kara Mehmed adında usta bir Türk topçusunun attığı bir top güllesi, Amiral lazzaro Mocenigo'nun gemisme isabet etti. Barut mahzeninin ateş alması ile, gemi büyük bir gürültü ile havaya uçtu. Çevredeki diğer düşman gemileri de büyük zayiata uğradılar. Bu durum üzerine Osmanlı donanmasında askerlerin maneviyatı birden düzeldi.

Osmanlı donanmasının galib gelmesi üzerine, Venedikliler kalan gemileri ile çekildiler. Köprülü Mehmet Paşa, düşmanın çekilmesinden sonra, savaşta yararlık gösterenleri ödüllendirdi. Önce, düşman gemilerinin elinden Türk mavnalarını kurtaran Küçük Mehmed'i yanına çağırdı. Küçük Mehmed geldiğinde: ''Gel şahbâzım, padişahın ekmeği sana helal olsun, senin gibi gayretli yiğidi Allahü Teâlâ berhürdar etsin'' dedi ve gözlerinden öptü. Daha sonra Küçük Mehmed'e samur bir kürk giydirdi. Kendi eliyle de başına ''gazi çelengi'' taktı. Ayrıca iki yüzden fazla altın, yanındaki savaşçılara dağıtılmak üzere de bir kese kuruş hediye etti.

Köprülü Mehmed Paşa, bundan sonra Venedik amirali Mocenigo'nun gemisini isabetli atışıyla havaya uçuran Kara Mehmed'i huzuruna getirtti. Onu da: ''Berhürdar ol, kerametlu padişahımızın nimeti sana helal olsun'' diyerek, yetmiş akçe sipahilik ulûfesi ile çırağ eyledi. Yüz altın harçlık ve bir kat da ağır elbise verdi. Yine bu arada, diğer yararlığı görülenleri de derecelerine göre mükafatlandırdı.

Köprülü Mehmed Paşa, savaşta gayreti ve başarısı görülenleri en iyi şekilde ödüllendirirken, gayret göstermeyenleri ve savaştan kaçanları da en ağır biçimde cezalandırmaktan çekinmedi. Savaş sırasında, kendi gemisi ile Rumeli tarafına firar eden deniz komutanı Ferhad Paşa ilk idam edilen görevli oldu. Çünkü onun firarı ile fırsat bulan Venedik donanması, iki Osmanlı filikasını yakmıştı. Ferhad Paşa'dan sonra, Yeniçeri kethüdası Yusuf Efendi de, yeniçerileri savaşa teşvik etmeyip, ilk önce kendisi kaçmış olduğundan dolayı, idam olundu. Kendisi ile birlikte kaçan çorbacılar da idam edildiler. Sıvas beylerbeyisi Topal Osman Paşa da idam edilenler arasında idi. Ayrıca mavna kaptanlarından olan Tophaneli Mehmed Kaptan ile başka bir mavna kaptanı da öldürüldüler. Köprülü Mehmet Paşa, kendi tayin ettiği Yeniçeri Ağası Söhrab Mehmed Paşa'nın gayretsizliğini de affetmedi ve onu görevinden azlederek, bir süre sonra Sıvas beylerbeyiliğine gönderdi.

Köprülü Mehmed Paşa, Çanakkale Boğazı'nı kapatan Venedik donanmasını ağır bir zayiata uğratıp kaçırdıktan sonra, Bozcaada'yı geri almak için teşebbüse geçti. Kepez mevkiinden, Bozcaada'nın karşısında olup, Eski İstanbul adı ile anılan Çaybaşı (Trova, Alexandria Troas) mevkiine geldi. Bu arada Midilli'de bulunan Kapdan-ı deryâ Topal Mehmed Paşa, Çanakkale Boğazı'ndan Ege Denizi'ne açıldıktan sonra, bazı yolsuzluklarda bulunmuş olması ve forsaları ölen bey gemilerine forsa vermemiş olduğundan dolayı, sadrazama şikâyet edilmişti. Köprülü Mehmed Paşa'nın şiddetli hareketinden korkan Topal Mehmed Paşa, sadrâzamın yanına gelmeye korktuğu gibi, türlü bahaneler uydurarak, gecikmesini sürdürmekte idi. Hattâ yanında bulunan bazı kaptanlar ile de Cezayir'e firar etmeyi bile düşünmekte idi. Ancak, böyle bir olayın Osmanlı ordusunu olumsuz etkileyeceğini hesap eden Köprülü Mehmed Paşa, kapudan-ı derya hakkında iyi niyetler beslediğini ve korkma-

sına yer olmadığını hissettirmek için, kendisine bir hil'at ile bin altın yolladı. Ayrıca yazdığı mektupta: "Sizler savaş mahallinde bulunmadığınız için özrünüz makbuldür, bulunsaydınız, yiğitçe hizmet edeceğinizden şüphemiz yoktur. İnşaallah bundan sonraki harekâtta hizmet edersiniz" gibi sözlerle, Topal Mehmed Paşa ile diğer kaptanlarının korkmalarını giderdi. Bunun üzerine Topal Mehmed Paşa ile maiyetindeki kaptanlar, Çanakkale'ye geldiler.

Köprülü Mehmed Paşa, asıl donanmanın da gelmesi ile 86 gemiye yükselen Osmanlı donanmasındaki gemilerden 33 çektiriyi Kurt Paşa kumandasında bir kısım kara askeri ile birlikte, Bozcaada'nın Kemer Deresi mevkiine geldi ve karaya asker çıkardı (25 Ağustos 1657). Amiral Mocenigo'nun gemisinin batmasından sonra Venedikliler, boğaz önünde yalnızca altı adet kalyon bırakmışlardı. Bu arada kendilerine yardıma gelmiş olan Malta ve Floransa gemileri ile birlikte Bozcaada'ya çekilmişlerdi. Tüklerin karaya asker çıkardıklarını haber alan Venedikliler, gemileri ile Kemer Deresi mevkiinin açıklarından Türk askerlerini bombardımana tuttular. Daha sonra da karaya asker çıkarıp, Türkleri arkadan sarmak istediler. Türk askerleri bir yandan Bozcaada'mn kalesini kuşatırken, bir yandan da arkadan Venedik askerleri ile savaşmaya başladılar. Venedik çıkarmasından anında haberdar olan Türk birlikleri, yaklaşık beş gün süren bir mücadeleden sonra düşmanı bozguna uğratıp denize dökmeyi başardılar. Venediklilerin yenilgiye uğrayıp gemilerine kaçtıklarını gören Bozcaada kalesi, Türklerin saldırılarına karşı koyamadı. Bu arada atılan lağımlarla surların bazı yerleri havaya uçuruldu. Bunun üzerine kaledeki Venedik askerleri, acele ile gemilerine binerek donanmalarına kaçtılar. Böylece 31 Ağustos 1657 günü, Bozcaada düşman işgalinden kurtarılmış oldu.

Bozcaada'nın düşmandan alınması İstanbul'da büyük sevinç uyandırdı. Sadrâzam Köprülü Mehmed Paşa, Bozcaada'nın alınma-

sından sonra, Kızlar-ağası Mehmed Ağa'ya gönderdiği mektupta, olayları şöyle özetlemektedir:

'Benim oğlum, Bozcaada'ya bir miktar asker geldiği bundan önce tarafınıza bildirilmişti. Adanın karşı yakasında bulunan ben, gelen askerlere o günden beri gece gündüz, ardını kesmeden azar azar, barut, kurşun, askerî araç ve mühimmâtı, erzak ve peksimet yollamakta idim. Bu arada, cehennemlik düşman, bozguna uğramış bütün donanmasını ve kalede bulunan askerini bir kez daha dışarı çıkardı. Sabahtan akşama kadar iki koldan savaşılıp düğüşüldü. Yüce Allah'ın ihsanı ile Müslümanlar bunu önceden haber alıp öğrendikleri için, hazırlıklı bir şekilde karşı konuldu. Padişahımızın sayesinde düşmana yaman kılıç atılıp, beş yüz esir ve baş alındı. Düşman hiç bir netice almadan firar etti. Ertesi gün yine binden fazla asker ile iki şâhi top ve araç cephane ve zahire gönderildi. Mel'un düşmanlar karşı çıktılar ise de, karaya asker, zahîre ve cephane çıkarıldığını görünce, bir şey yapamadan geri çekildiler. Öte yandan, aynı gün Anadolu Beylerbeyisi Hasan Paşa, mavna ve çektirileriyle düşmanın boğaz yanında duran altı kalyonunu topa tutarak, büyük zarar verdirdi. Düşman ardı ardına adaya asker, cephane ve zahire geçirilmesine hiç bir suretle engel olamayınca, tamamiyle kurtuluş ümidini kaybetti. İçinde bulunduğumuz zilkade ayının cumartesi gecesi dışarıda olan tabyalarını yıktı, kaleyi ateşe verdi. Herşeyi kaybetmiş olan kaledeki düşman askerleri, gemilerine doldular. Gece yarısı denize açılarak, yıkılıp gittiler. Yüceler yücesi Hazreti Allah, devletlû ve şevketlû padişahımızın zafere ulaşmış talihlerini açık etsin, karada ve denizde üstünlük alameti olan islâm askerine güzel fetihler kazandırsın. Din düşmanlarını her zaman kahr ve baş aşağı edip, Hazret-i Habîb-i Ekrem hürmetine yakın vakitte pek fazla sevindirsin ve güldürsün, âmin."

Bozcaada'nın geri alınması üzerine, Sadrâzam Köprülü Mehmed Paşa'ya bir hatt-ı hümâyûn gönderen padişah IV. Mehmed, bundan sonra Limni kalesinin alınmasını emretti. Ayrıca, yanındaki kuvvetlere ek olarak da, Bursa sancağı ile diğer bazı sancaklardan takviye asker göndermişti.

Köprülü Mehmed Paşa, vakit geçirmeden Bozcaada'nın kalesini tamir ettirdi. Kaleye gerektiği kadar top ve asker yerleştirdi. Savunması için de, yeniçeri ağalığından Sıvas vâliliğine tâyin ettiği Söhrap Mehmet Paşa'yı vezir rütbesi ile görevlendirdi. Limni'nin alınması içinde, Kapudan-ı Deryâ Topal Mehmed Paşa'yı görevlendirdi. Limni kalesi çok sarp yerd idi ve Venedikliler tarafından çok iyi tahkim edilmişti. Topal Mehmed Paşa, 4.500 kişilik kuvveti ile karaya asker çıkararak, Kastro adlı kalesini kuşattı. Bu arada Venedik amirali Mocenigo'nun kardeşi on yedi kadar kalyon ile gelerek, Kastro kalesine önemli miktarda, asker ve mühimmat bıraktı. Bu yüzden de kuşatma oldukça uzadı. Kuşatma savaşları sırasında Kapudan-ı Derya Topal Mehmed Paşa yaralandı. 63 gün süren kuşatma, Türk birliklerinin kalenin gerisine çıkardıkları toplarla surları iyi tahrip etmeleri sonucu zaferle neticelendi. Venedikliler, yardım geleceğinden ümitlerini kesince, kendi eşyalarını gemilerine yükleyerek, Kastro kalesini Türklere teslîm ettiler (15 Kasım 1657).

Köprülü Mehmed Paşa, Limni kalesinin kuşatması sürdüğü bir sırada, Erdel'deki devleti sarsacak kadar önemli olan gelişmeler üzerine, Edirne'de bulunan Padişah IV. Mehmed tarafından acele ile geri çağrılmıştı.

Köprülü Mehmed Paşa'nın Sadaretten Alınması İçin Yapılan Teşebbüsler :

Çanakkale Boğazı önündeki savaş sırasında, firarı görülen ve

sadrâzam tarafından şiddetle cezalandırılan bazı kişilerin İstanbul'daki yakınları, Köprülü Mehmed Paşa aleyhinde hızla bir propaganda geliştirmeyi başardılar. Yeniçeri ocağında ve padişah üzerinde, yirmi yıldan fazla bir zamandır önemli bir etkisi bulunan Kara Hasan-oğlu Hüseyin Ağa, Köprülü'nün sadarete tayini sırasında, sipahileri ve yeniçerileri isyandan uzak tutmayı başarmış bir kişi idi ki, daha önce bu hadiseden kısaca söz edilmişti. Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa'nın başkentteki olaylarda olduğu gibi, taşradaki gelişmeleri de yakından tâkip etmek için bir çok adamları vardı. Nitekim, Köprülü'nün Çanakkale'de ocak kethüdası ile yedi sekiz kadar çorbacı ve bazı yeniçerileri idam ettirmesi, bir yeniçeri olması dolayısıyla kendisine de dokunmuştu. Bu yüzden: "Bu kocanın hareketi hareket değildir, yeniçeri ocağına kılıç koyup zabitler katline başladı. Birgün evvel bunun tedarikinin görülmesi lâzımdır" diyerek, Köprülü aleyhine padişaha telkinlerde bulunmaya başladı. Padişah, Köprülü Mehmed Paşa'dan memnundu ama, yeniçeri ve sipahiler üzerinde bu denli etkisi bulunan Hüseyin Ağa ile de ters düşmek istemiyordu. Bu arada Hüseyin Ağa, Köprülü Mehmed Paşa tarafını tutan şeyhülislam Bolulu Mustafa Efendi'ye de başvurarak, onu kendi safına çekmeye çalıştı. Ancak Bolulu Mustafa Efendi, ordu seferde ve sadrazam da başında iken, onu azlettirmenin yakışıksız olduğunu söyleyerek, onun fikrine yanaşmamakta idi.

Hüseyin Ağa, sonunda kendi adamlarından Bâki Çelebî'yi şeyhülislama göndererek: "Köprülü Mehmed Paşa'ya sahip çıkmasınlar padişaha durumu arzedilmiş olup, azli kararlaştırılmış ve yerine de Ankebut Ahmed Paşa'nın tayin edilmesi takarrür etmiş gibidir. Aksine çalışmasınlar, onun zuhur ve hareketi korkunçtur. Kuvvetlenirse bizi ve kendilerini ve sâir ileri gelenleri sağ koymayacak alametleri vardır. Himayeye devam ederlerse kendileri bilirler ve sonunda pişman olurlar" diyerek, şeyhülislamı korkutmak istemiş-

ti. Ancak, bu sırada yaşlı Kara Hasan-oğlu Hüseyin Ağa, ânî olarak vefat ettiğinden, Köprülü aleyhindeki bu çalışmalar birden kesildi. Köprülü Mehmed Paşa, Kara Hasan-oğlu'nun ölümünü haber alır almaz, ordudan kendisine haber uçuranlardan Mümin Ağa ile Sekbanbaşı Çoban Kasım Ağa'nın hemen boyunlarını vurdurdu. Bazılarını da Bursa'ya sürgün etti.

Köprülü Mehmed Paşa'nın Erdel Seferine Çıkışı :

Osmanlı Devletine tabi olan Erdel, fırsat buldukça Avrupa'daki gelişmelere katılıyor, bazan fiilî savaşlara bile giriyor, böylece Osmanlı yönetimine sık sık başkaldırıyordu. Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlığının öncesi yıllarda, Bethlen Gabor'un ölümü ile Rakoczi György 1630 yılında beyliği ele geçirmiş, kendisine halef olarak Rakoczi György II.'yi seçmiştir. I.Rakoczi György zamanında erdel gerçekten büyük bir gelişme göstermiş, idârî ve mâli bakımdan iyice güçlenmişti. 1648 yılında II. Rakoczi György, Erdel beyliğine gelince, dengesiz davranışlarda bulunmaya başladı. 1653 yılında ilk Macar kanununamesini yayınlayarak, Rumen dilinde bazı kitaplar neşretti. Böylece mezheplerin değiştirilmesi ve Ulahların dinî durumlarının sarsılması, kısa zamanda büyük olaylara sebep oldu. Onun bir başka hatası da, daha Bathory Istvan zamanında miras kalarak, babası tarafından da arzû edilmiş olan Lehistan krallık tacını elde etmek teşebbüsüdür. Ancak, Lehistan ile erdel arasındaki mezhep farklılığı, bu işin başarılmasında en büyük engeldi. Çünkü Mazarin ve Habsburglar, buna şedidetle karşı idiler. Osmanlı devleti de böyle bir teyeşebbüsün gerçekleşmesini istememekte idi. Çünkü 12 eylül 1656 tarihli Kapu kathüdasının, II. Rakoczi György'ye gönderdiği bir mektupta, Erdel beyliğinin Lehistan krallığından yüz defa daha iyi olduğu belirtilmekteydi. Ayrıca, Rakoçzi'nin Lehistan kralı olması hususunda, keni olarak Osmanlı padişahının rızasını alması vurgulanmaktaydı.

Ancak II. Rakoczi György, bu uyarılara aldırmadı. Önce Boğdan voyvodası Lupu'yu görevinden aldı ve yerine kendi adamını tayin etti. Daha sonra Eflak voyvodasını da kendi tarafına çekerek, 30 yıl savaşları sırasında müttefiki olduğu İsveç hükümetinin de desteği ile Lehistan üzerine sefere çıktı.

Acele ile Bozcaada'dan sonra Limni'nin kuşatılmasına katılmadan Edirne'ye dönen Köprülü Mehmed Paşa, gerekli hazırlıklar yapılıncaya kadar, II. Rakoczi György'nin üzerine gitmesi için Kırım hanına mektup gönderdi. Kırım Hanı Mehmed Giray, sadrazamın emrini alır almaz, büyük bir kuvvetle harekete geçti. Kendisi asıl Kırım ordusu ile II. Rakoçzi'nin üzerine yürürken, kalgayı da Erdel topraklarını yağmalaması için akına gönderdi.

Öte yandan II. Rakoczi, Lehistan'a girdikten sonra, önceleri bazı başarılar elde etti. Ancak, İsveç'in Danimarka ile savaşa girmesi üzerine Lehistan'daki kuvvetlerini çekince, Rakoczi güç duruma düştü. Arka arkaya Lehistan ordusuna yenilip geri çekilmek zorunda kaldı ve Lehlilere 1.200.000 Filorin tazminat ödemeyi taahhüt ederek, kurtuldu.

Lehistan'daki yenilgilerden sonra, Kırım hanının harekete geçtiğini haber alan II. Rakoczi György, hemen savunma tedbirlerine başvurdu. Bu arada kumandanı Kemeny Janos, Kırım kuvvetlerinin Erdel'i yağma ve talana başladığını görerek, sür'atle kendi topraklarını savunmaya koştu. Ancak, yolu kalgay tarafından kapatıldığından, Vistül nehri kıyısında Kırım ordusu ile savaşı göze almak zorunda kaldı. burada Rakoczi komutasındaki Erdel ordusu ağır bir yenilgiye uğratıldı. Askerlerinden 20.000 kişi kılıçtan geçirildi. Gerisi dağıldı. Erdel ordusundan ancak üç beş yüz kişi perişan bir vaziyette Erdel'e dönebildi. Binden fazla araba ile 150 top da ele geçirildi.

Edirne'ye gelen sadrâzam Köprülü Mehmed Paşa, padişahla buluştuktan sonra, önce, Rakoçzi ile Eflak beyi Konstantin Basaraba ve Stefani'yi değiştirdi. Yeni voyvodaların yerlerine oturtulması için de İskemle ağası ile bir miktar kuvvet gönderildi. Ancak voyvodalar azilleri kabul etmedikleri gibi, isyan bayrağını açmakta gecikmediler. Fakat Köprülü çok kararlı idi ve hemen Kırım hanı ile Silistre valisi Fazlı Paşa'yı görevlendirerek, yeni voyvodaları makamlarına oturtmalarını istedi. Kırım hanı Mehmed Giray, Kalgay Gazi Giray emrine otuz bin kişilik bir kuvvet vererek, Erdel'e gönderdi, Fazlı Paşa da kendi eyaleti askerleri ile Erdel'e girdi. Bu iki ordu birleştikten sonra, karşı koymak niyetinde olan voyvodalar, Erdel voyvodasının yanına kaçmaktan başka çare bulamadılar. Böylece Eflak voyvodalığı makamına Mihne, Boğdan voyvodalığı makamına da Chica oturtuldular.

Padişah IV. Mehmed, daha Çanakkale'de iken sadrâzamı Köprülü Mehmed Paşa'dan aldığı bir tezkere ile, Erdel seferine çıkacak ordu üzerinde etkisi olacağını düşünerek, Edirne'ye hareket ile, 25 Kasım 1657'de buraya geldi. Padişahın Edirne'ye gidişi büyük bir törenle gerçekleşti. Kışı Edirne'de geçiren padişah sefer hazırlıkları ile yakından ilgilendi. Köprülü Mehmed Paşa'nın da Edirne'ye gelmesi ile hazırlıklar hızlandırıldı.

Köprülü Mehmed Paşa, görevinde kullandığı şiddet yüzünden, kendisinden geniş bir kesimin memnun olmadığını biliyordu. Nitekim, bunlar hemen her fırsatı değerlendirerek, Köprülü'den kurtulmanın çarelerini aramakta idiler. Çanakkele Boğazı'nı açıp Bozcaada'yı düşmandan geri alan Köprülü Mehmed Paşa, iktidar bakımından çok kuvvetli bir duruma geldiğinden, kendisine karşı çıkarılan isyanların üzerine şiddetle gitmekten de çekinmedi. Erdel seferi hazırlıkları arasında yeniçerilerin Edirne'de ve Gümülcine'-

de kışlamalarını istemişti. Ancak yeniçeriler bu emri dinlemediler ve kendilerine emredilen yere gitmek istemediler. Bunu haber alan Mehmed Paşa, yeniçeri ağası Ali Ağa'yı sorumlu tutarak, hemen görevinden azletti. Ali Ağa, eski günlerde olduğu gibi yeniçerileri tahrik ederek, görevinin başında kalmak yolunu aradı. Ancak Köprülü, Ali Ağa'yı sefer meselelerini görüşmek üzere Edirne'ye davet etti ve padişahın huzurunda aman vermeden boynunu vurdurdu. Yerine de, sekban-başı Kundakçı-zâde Mustafa Ağa'yı tayin etti (14 Mart 1658). Ali Ağa'nın yeniçeri ağalığı görevinde kalması için sadrâzamı zorlayan yeniçerilerin de bir kısmı idam edildiler. Köprülü'nün Edirne'de Erdel seferine hareketinden önce idam ettirdiği suçluların çokluğu hakkında devrin tarihçileri de önemli bilgiler verirler ve sadrâzamı insafsızlıkla suçlarlar. Hattâ Naîmâ, "sadrâzam Çanakkale Boğazı'ndan Edirne'ye gelinceye kadar ve Edirne kışlağında, her gece yeniçeri ve sipahi zümresinden fesat çıkaranlardan kırk elli adamı gizlice katlettirdi. Şöyle ki, Edirne'nin Tunca suyu kenarında bulunan başsız adam cesetlerinin haddi hesabı yok idi" demektedir. Ancak buna rağmen, fesat çıkarmak için, her yolu deneyen âsilerin bir türlü önü alınamıyordu. Devletin güvenliğini sarsan bu gibi olayların üzerine gitmekten hiç çekinmeyen sadrâzam, bir zamanlar yararlığı görülenleri bile cezalandırmaktan çekinmiyordu. Nitekim, sefer öncesinde, Çanakkale savaşında ve Bozcaada'nın alınmasında gayretle çalışan serdengeçti ağalarından Nakkaş Hasan Ağa'nın, kendisine ihsan edilmiş olan İstanbul ihtisap ağalığı sırasında, bazı fitneler çevirmek istediği sadrâzamın kulağına varmıştı. Onun, İstanbul muhafızı Kör Hüseyin Paşa ile birlikte bir isyan hazırlamakta olduğu iyice anlaşılınca, görevinden almış, Edirne'ye geldiğinde de kendisine herhangi bir hizmet vermemişti. Ancak Nakkaş Hasan Ağa, sadrâzamın şiddetinden yılmış olan sergerde takımları ile birlikte, silahtar Kethüdası Mustafa Ağa'yı da kendilerine kazanıp Köprülü Mehmed Paşa'yı bir suikast ile öldürmeyi planla-

dı. Bu sırada, Erdel seferinin yol hazırlıkları ile uğraşan sadrâzam, şehir dışında çadırında bulunuyordu. Kapı yoldaşları ve diğer kendine uydurduğu bir kaç yüz kişi ile birlikte, ortaya çıkan Nakkaş Hasan Ağa: "Bu veziriazam, padişah kullarını katlederek hepsini mahvetse gerektir. Böyle kan dökücü vezir bize lâzım değildir. Onun kılıcından kurtulmak isteyenler benimle gelsin" diyerek, sadrazamın çadırı üzerine hücuma geçti.

Fakat, oldukça serinkanlı davranan Köprülü Mehmed Paşa, yeniçeri ağası ile kul kethüdasını yanına çağırarak, topluluğu hemen dağıttı. Kul kethüdası olan Bodur Süleyman Ağa, bir kaç yüz yeniçeri ile Nakkaş Hasan Ağa ve arkadaşlarının üzerine yürüdü ve kendilerini çabucak dağıttı. Bu arada Nakkaş Hasan Ağa ile beş arkadaşı, sadrâzamın huzuruna getirildiler. Köprülü Mehmed Paşa, hemen bunların idamını emretti. Bu arada, Nakkaş Hasan tarafını tutan silahtar kethüdası Mustafa Ağa, arkadaşlarını kurtarmak istedi ise de, başarılı olamadı ve yakalanarak, o da idam edildi (17 Haziran 1658).

Osmanlı Ordusunun Erdel'e Hareketi:

Köprülü Mehmed Paşa, ordunun hazırlıklarını tamamladıktan ve kendisinin yokluğunda isyan çıkarabilecek rezilleri ortadan kaldırdıktan sonra, 23 Haziran 1658 günü Edirne'den hareket etti. Çünkü, Rakoçzi II.'ye bu arada üçüncü bir hatt-ı hümayun gönderilmiş ve itaati istenilmiştir. Ancak II. Rakoczi, bu hatt-ı hümâyuna itaat etmediğinden, padişah ve sadrâzam, Erdel meselesinin acele ile çözümlenmesini kararlaştırmışlardı. Osmanlı Ordusuna serdar tayin edilen Köprülü Mehmed Paşa'nın başına IV Mehmet tarafından mücevherli kılıç kuşatılıp, değerli hil'atlar giydirildikten sonra yola çıktı. Bu arada, sefere katılacak vâlilere daha önce, gerekli talimat verilmiş ve bunlar Belgrad'a doğru hareket etmişlerdi. Öte yandan

Kırım Han'ı Mehmed Giray'a da, sefere katılması için emir gönderilmişti. Kırım hanı, Kırım ve Kazak kuvvetleri ile Belgrad'a geldi. Budin Valisi Kenan Paşa ile Silistre Vâlisi Kadri Paşa'da eyaleti askerleri ile Belgrad'da toplandılar. Sadrâzam Köprülü Mehmet Paşa, disiplinli bir yürüyüşle, kısa zamanda Belgrad'a vardı. Ordu burada on beş gün kadar dinlendi. Daha sonra Tuna üzerinde kurulan köprüden geçildi. Bu arada, kırım hanı Mehmed Giray'ın yüzbinden fazla Kırım ve Kazak askeri ile Eflak topraklarında ilerlediği, Kenan Paşa ile Silistre Valisi Kadri Paşa'nın da ordugâha geldikleri, Lehistan kralının gönderdiği 12.000 kişilik kuvvetin de Kırım askerlerine katıldığı görüldü.

Sadrâzam buradan Panço menzilini geçip Tamışvar'a varınca burada da altı gün kaldı ve son hazırlıklarını tamamladı. Buradan hareketle Erdel topraklarına girildi. Erdel ülkesinin kilidi durumunda olan Yanova kalesi önüne gelindi ve sadrâzam hemen kuşatma emrini verdi (1 Eylül 1658). Yanova kalesi oldukça müstahkem idi. Ancak sadrâzam çok kararlıydı. Kalenin çevresi sık ormanlık olduğundan harekete imkân vermemekte idi. bunun için, Köprülü, ileri gönderdiği bir kısım kuvvetler ile, kale çevresindeki ağaçları yaktırarak, temizledi. Bu arada surların dışındaki düşman evleri de tahrip edildi ve yakıldı. Öte yandan çevreye akınlar düzenleyen akıncı birlikleri bir çok köy ve kasabayı yağma ve tahrip ettiler. Öyleki, Yanova kalesinden başka, Türk askeri tarafından zapt ve tahrip edilmeyen yer kalmadı. Böylece kaledeki düşman askerine korku salındı. Bu yüzden Erdel halkı kaleye sığınmış, eli silah tutanlar da kendilerini savunmak için kalede hizmete koşmuşlardı. Sadrâzam kuşatmayı tamamladığında, Kırım hanı da sayısız asker ile gelince, Yanova'daki düşman askerinin morali iyice bozuldu.

Öte yandan Yanova'nın kuşatıldığını gören ve sadrâzama karşı

çıkamayarak saklanan II. Rakoçzi, Kırım askerinin yolunu kesmek için dar bir derbende asker göndermişti. Fakat Kırım kuvvetleri, Rakoçzi'nin askerlerini geçitte ağır bir yenilgiye uğrattılar ve kılıçtan geçirdiler. Ayrıca Kırım kuvvetleri, buradan Varat kalesine kadar uzanan topraklara dağılarak, büyük bir yağma ve tahrip harekatında bulundular.

Erdel ordusunun yenilmesi, II. Rakoczi'nin yardıma gelmemesi ve Osmanlı kuvvetleri tarafından Yanova'nın üç kat sarılması, topların metrislere yerleştirilmesi, kaleyi savunanlar üzerinde büyük ölçüde olumsuz etki yarattı. Kuşatmanın tamamlandığı günün ertesi sabahı, düşman, Türk'lere karşı koyamayacağını anladığından, kaleyi teslim etmekten başka çare bulamadılar. Hemen burçlardan beyaz yaprak saldılar. Bir kaç adamını sadrazamın otağına gönderen kale kunandanı, Yanova'yı teslim edeceğini bildirdi ve aman diledi. Sadrazam, o gün akşama kadar kaleyi boşaltmaları şartı ile kendilerine aman verdi. Ayrıca aileleri ve malları ile istedikleri yere gitmelerine rıza gösterdi. Düşmanın kaleyi boşaltması üzerine Yanova'ya giren sadrazam Köprülü Mehmed Paşa, her tarafı sağlam, müstahkem bir kale ele geçirmiş oldu. Bundan sonra, düşman arazisinin yağmalanmasına izin verildi. Akıncılar her tarafa dağıldılar. Sadrâzam, telhisçi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ile, Edirne'ye bir fetihname gönderdi ve Yanova'nın alındığını bildirdi.

Osmanlı ordusu Yanova kalesine gereken muhafız askerlerini tayin edip ayırdıktan sonra, Erdel'in merkezine doğru ilerlemeye başladı. Yanova valiliği, Budin valiliğine ek olarak Sarı Kenan Paşa'ya verildi. Önde giden Kırım kuvvetleri, Weissenburg şehri varoşlarına kadar yayıldılar. Yolda rastladıkları köy ve kasabaları da yağma ve tahrip ettiklerinden, Rakoczi'nin hiç bir dayanma ümidi kalmamıştı. Erdel Belgrad (Weissenburg)'ı altına girip, kaleyi kuşatan askerler, üç saatlik bir savaştan sonra surlara merdiven daya-

yarak, kaleye girmeye başladılar. Düşman, artık Avusturya tarafına kaçmaktan başka çare bulamadı. II. Rakoczi de firar eyledi. Osmanlı askerleri ve Kırım Tatarları her tarafı yağma ederek, hesapsız ganimet aldılar.

Osmanlı askerleri Erdel'in altını üstüne getirip, II. Rakoczi'ye iyi bir ders vermişlerdi. II. Rakoczi, Yanova hükümetinin banı olan Ekoş Barçkay'ı mektup ile sadrazama göndererek aman diledi. Ancak sadrazam onun isteğini kabûl etmedi. Yerine Ekoş Barçkay Erdel voyvodası tayin edildi. Erdel ile yapılacak anlaşmaların imzalanması da, Budin valisi Kenan Paşa'ya bırakıldı. Bu arada Osmanlı orduları, Şebeş, Lugoş ve çevresindeki birçok yeri ele geçirdi. Anadolu'daki Celâlî olaylarının büyük gelişme göstermesi üzerine dönmek zorunda kalan sadrazam, Kenan Paşa'ya, kısa zamanda Erdel meselesini sonuca bağlamasını emretti. Kenan Paşa ile Erdel voyvodası tâyin edilen Ekoş Barçkay arasında yapılan görüşmeler hemen başladı. Sefere katılan beylerbeyiler, kumandanlar ve yeniçeri ocağının ihtiyarlarının da katıldığı bir divan toplantısında, Erdel'in ileri gelenlerinin de katılmasıyla, anlaşma şartları belirlendi. Buna göre, Erdel'in daha önce Osmanlı devletine ödediği yıllık vergi 15.000 altından 40.000 altına çıkarıldı. Yanova, Şebeş ve Lugoş kalelerinin Osmanlı sınırları içerisinde kalması kabul edildi. Ayrıca, bu savaşa Erdel sebep olduğundan, bir defaya mahsus olarak Osmanlı hazinesine bin kese akçe ödemesi de kararlaştırıldı.

Ekoş Barçkay, bu şartları kabul ettiği için, 15 Eylül 1658 günü, kendisine törenle hil'at giydirildi ve başına da sorguç takıldı.

Ancak, Avusturya'dan yardım aldığı için, sürekli Ekoş Barçkay'ı rahatsız eden Rakoczi, Osmanlı devletini daha sonraki yıllarda da uğraştırmıştır. Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa ise, Anadolu'daki isyan dolayısıyla, Erdel serhaddinde fazla kalamamış ve 12 Ekim 1658 günü Edirne'ye dönmüştür.

Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın İsyanı Bastırmak Üzere Anadolu'ya Gönderdiği Kuvvetlerin Yenilgiye Uğraması:

Köprülü Mehmed Paşa, Erdel seferinden Edirne'ye geldikten üç gün sonra, büyük bir divan tertip etti. Padişahın huzurunda yapılan bu ayak divanında, uzun zamandan beri, Anadolu'da sürüp giden ve büyük ölçüde tahribat yapan isyanlar enine boyuna görüşüldü. Köprülü Mehmed Paşa, daha önce de anlatıldığı gibi, sadrâzamlığa tayininden itibaren, dışarıda Venedik ve Erdel gibi devlet düşmanları ile uğraşırken, içeride de, sürekli baş gösteren ayaklanmalarla mücadele etmek zorunda kalmıştı. Bu arada suçluları hiç affetmemesi, yarım asırdan beri, devlete başkaldırarak, isteklerini elde etmeyi alışkanlık haline getiren serkeşlerin büyük ölçüde düşmanlığını kazanmasına yol açmıştı. Ancak, daha sadarete tayini sırasında padişahın verdiği sözünde durması, Köprülü'nün durumunu güçlendirdiğinden, giriştiği işlerde başarı sağlaması, âsilerin daha büyük kuvvetlerle harekete geçmelerine vesile olmakta idi. İstanbul ve Edirne'de bu gibi ayaklanma hareketlerini çabucak bastıran sadrazam, Erdel meselesinin hallinden sonra, Anadolu'daki âsilerin üzerine yürümeyi kararlaştırdı.

Bu sırada, Anadolu'da İbşir Mustafa Paşa'nın yetiştirmelerinden Abaza Hasan Paşa, devlet düşmanı olarak, padişaha bile kafa tutacak bir duruma gelmişti. Aslen kapıkulu süvarilerinden olan Hasan Paşa'nın, Haydaroğlu olayında hizmeti geçmişti. Efendisi İbşir Mustafa Paşa'nın idamından sonra Anadolu'ya dönerek, onun adamlarının başına geçen Abaza Hasan Paşa, bir süre Seydi Ahmed Paşa ile birlikte faaliyet göstermişti. İkisinin de ünlü ve güçlü birer âsi olmaları yüzünden, devlet üzerlerine varmaya cesaret edememişti. Hattâ, âsi olmasına rağmen, Yeni-il voyvodalığına tayin edilmiş, 1657 yılında da vezirlik rütbesi ile Diyarbekir, arkasından da Haleb vâliliğine naklolunmuştu.

Öte yandan Köprülü Mehmed Paşa, daha sadarete geçer geçmez devletin hemen her vilayetinde, kendine bağlı casuslar görevlendirdiği için, bütün gelişmeleri çok yakından izleme imkânı bulmakta idi. Nitekim Çanakkale Boğazı'nın Venedik gemilerinden temizlenmesi ve Bozcaada'nın zabtı sırasında, Anadolu'daki gelişmelerden günü gününe haberdar ediliyordu. Erdel hadiselerinin önem kazanması ve buraya bir sefer tertiplenmesinin icab etmesi üzerine, bütün orduyu sefere çağırırken, Abaza Hasan Paşa'ya da, padişah vasıtasıyla bir hatt-ı hümâyûn göndererek, onu eyaleti askeri ile sefere davet etti. Ancak, Çanakkale savaşları sırasında, suçluları şiddetle cezalandırması, asker ve kapı halkını ürküttüğünden, pek çok kişi, sadrazamın şiddetinden korkarak, Anadolu'ya kaçmış, Abaza Hasan Paşa'nın yanına iltica etmişlerdi. Onların naklettiği ürkütücü haberler, Abaza Hasan Paşa'yı da İstanbul'a gelmekten alıkoymuştu.

Erdel seferi için, padişahın hatt-ı hümâyûnunu alan Abaza Hasan Paşa, sadrazama gönderdiği mektubda: ''Benim sultanım siz saâdetle gidiniz, biz de varmak üzereyiz'' gibi oyalayıcı bir tavır takındı. Sadrazam, sefer için acele ettiğinden, Abaza Hasan Paşa'nın bu iki yüzlülüğüne aldandı.

Köprülü Mehmed Paşa, Edirne'den Belgrad'a doğru ordu ile yola çıktığında, Abaza Hasan Paşa, yanına toplanan diğer asi vâli ve beylerle çeşitli istişarelerde bulunarak, padişaha bir mahzar göndermeye karar verdiler. Kendisine katılanların çokluğundan cesaret alan Abaza Hasan Paşa, Köprülü Mehmed Paşa'yı ortadan kaldırmak için, Anadolu'daki bazı valilere mektuplar yazmaya başladı. Toplanma yeri olarak Konya şehrini seçti. Onun bu davetine, Şam vâlisi Tayyar-zâde Ahmed Paşa, Anadolu beylerbeyisi Can Mirza Paşa, Ankara Beyi Ali Mirza Paşa, Deli Ferhad Paşa, Mustafa Paşa ile on onbeş kadar o sırada görevde veya mazul olan vezir,

beylerbeyi, sancak beyi ve sairleri katıldılar. Bunların maiyetinde bulunan pek çok saruca sekban ile levent de bu davete gelenler arasında idi. Bunlar kendi aralarında uzun müzakerelerden sonra, sadrazamın davetine gitmemeyi uygun buldular. Çünkü kalabalık ile de olsa, Rumeli'ye geçtikleri takdirde, kendilerini ele verecekleri varsayarak, Erdel seferine katılmadılar. Sadrazam ayrıldıktan sonra da, Sultan IV. Mehmed'e bir mahzar göndererek, "Cümlenin birliği ile gönderilen mahzar vardığı zaman, gecikmeye meydan verilmeyip, Köprülü Mehmed Paşa, azl ve katlolunsun, bizim gibi sefere memur edilmiş olan Tayyar Paşa-zâde Ahmed Paşa da veziriazam olsun. Ancak ondan sonra, biz de fermân-ı şerifinizle, görevlendirdiğiniz yere gider, din ve devlete hizmet ederiz" dediler.

Sultan IV. Mehmed, âsilerden gelen adamlara "Eğer benim kulum iseler memur oldukları göreve hemen gitsinler" diye yeni ve sıkı bir emir gönderdi. Padişahın bu tutumu âsileri daha da inatlaştırdı. Konya'da yeniden müzakerelerde bulundular. Daha sonra da, padişaha yeniden bir iki adamları ile mektup gönderdiler. Padişah gelen adamların üzerine yürüyerek, "sizi buraya kim gönderdi?" diye sordu. Onlar da "Hasan Paşa ile yanındaki öteki kullarınız" cevabını verdiler. Padişah: "Haşa, onlar benim kullarım değildir, belki de şeytanın kullarıdırlar. Lehistan kralı kâfir olduğu halde, benim bu büyük gazama yardımcı oldu. Belki de hepsinden ziyade onlar iman ehlidirler ve islâm padişahının kullarıyız demeye hak sahibidirler. Din ve devlete lâyık olan bu mudur? Başının korkusundan, bu kadar adamı kendine uydurup, nankörlük ederler. Ben onlara bu bozuk düşüncelerden vazgeçip, buraya gelsinler, yahut buraya gelmeye korkuyorlarsa, Bağdat'ın muhafazasına gitsinler, o da olmazsa dağılsınlar ve herkes kendi mansıbının bulunduğu yere gitsin diye hatt-ı şerif gönderdim. Bu zaman,veziriazam azledecek zaman değildir. Padişaha böyle itaat etmemek nasıl

Müslümanlıktır. Yüce Tanrı'ya ahdim olsun, artık orada olan köpeği yerinde komayacağım. Sizleri de öldürürdüm, amma elçiye zeval yoktur. Varın, yıkılıp gidiniz'' dedi. Daha sonra da Abaza Hasan Paşa'dan gelen mektubu, doğrudan sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'ya gönderdi.

Köprülü Mehmed Paşa, padişahtan gelen mektupları inceledikten sonra, yanında bulunan askerlerin her ocağından bir asker seçti. Bunları bir mahzar ile padişaha gönderdi. Daha sonra da askerlerin her birine ayrı ayrı mahzarlar vererek, Konya'da toplanmış bulunan asilerin yanlarına gitmelerini emretti. Gönderdiği mahzarlarda: ''Eğer iman ehli iseniz, buraya geliniz, düşmana birlikte kılıç vuralım. Eğer yine de inadınızı sürdürüp gelmez iseniz, biz burada Allah'ın yardımı ile muzaffer olursak, üzerinize varmadan kılıcımızı yerine koymayacağız. Bunun için and içeriz'' diye yazmakta idi.

Fakat, sadrazamın bu mahzarları Abaza Hasan Paşa ile yanındakiler üzerinde etkili olmadı. İsyanlarında ayak direyerek, padişaha gönderdikleri haberlerde: ''Mâdemki hal böyledir, bundan sonra bizi de Acem şahı gibi düşman bilin, şimden sonra Rumeli sizin olsun, Anadolu ise bizim olsun. Bildiğinizden kalmayınız'' dediler.

Abaza Hasan Paşa ve yanındakiler, on beş gün mühlet verip sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'nın idamını istedikleri halde bu kabûl edilmeyince, giriştikleri düşmanlık hareketlerini, artık kılıca sarılarak göstermeye başladılar. Ancak, Abaza Hasan Paşa, yanına toplanmış bu serseri kalabalığına tam olarak hâkim değildi. Bunlar hemen sağı solu yağmalamaya bağladılar. Abaza Hasan Paşa, başlangıçta, padişahın fikrini değiştireceğini, bir süre sonra isteklerine olumlu cevap vereceğini umarak bir süre bekledi ise de yanındakile-

ri tutmak kabil olmadı. Eşkıya kalabalığı yakın çevresini yağmaladıktan sonra, Bursa üzerine yürüdüler. Sonunda Abaza Hasan Paşa da, kalabalığın isteği doğrultusunda hareket etti. Anadolu'daki kazalara buyruldular göndererek, ordu için toplanmış zahire ve erzak paralarına el koymaya başladılar. Böylece her kazadan onar bin veya yirmişer bir guruş para aldılar. Bu paraların önemli bir kısmını âsilere dağıttılar. Bu arada, Rikab-ı hümâyûn kaymakamı olan Sarı Kenan Paşa, görevinde başarılı olamadığı için, azledilmiş ve Bursa muhafazasına tâyin edilmişti. Kenan Paşa rütbesinin indirilmesi sonucu tayin edildiği daha aşağıdaki muhafızlık görevine gitmeyerek, Abaza Hasan Paşa ile mektuplaşmaya başlamıştı. Daha sonra, el altında âsilere barut, kurşun ve zahire yolladığı gibi, kendisi de Abaza Hasan Paşa'nın yanına gitti.

Âsilerin bu derece kuvvetlenmeleri, hem padişahı, hem de sadrâzam Köprülü Mehmed Paşa'nın durumunu çok zorlaştırmıştı. Köprülünün haddinden fazla şiddetli davranması, ordu içinde, İstanbul'da ve Anadolu'da sayısız düşmanının ortaya çıkmasına yol açmıştı. Ordudakiler seslerini çıkaramıyorlardı. İstanbul'dakiler ise, özellikle padişahın sadrâzam hususunda kesin taraf tutması karşısında bir harekette bulunamıyorlardı. Ancak, Köprülü'nün bir başarısızlığı veya padişahın ondan yüz çevirmesi, hemen sonu olacak idi. Âsilerin kalabalık halinde Bursa'ya yürüyüp, etraftaki kazaları memur tayin ettikleri bir sırada, İstanbul'un savunulması düşünülmeye başlanmış, çeşitli çareler aranır olmuştu. IV Mehmed, sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın şiddetinin devletin güçlü kılınmasına yönelik bir tutum olduğunu kabûl ettiğinden, onu görevinden almayı veya idamını düşünmediği gibi, âsilerle mücadele hususunda da onunla birlik idi. Nitekim, Abaza Hasan Paşa'nın son mektubu gelip, "Rumeli onların, Anadolu bizim" ifâdesini okuyunca, hemen İstanbul'da bulunan ulemadan bir fetva aldı. Fetvaya ge-

rekçe olarak da "İslâm askeri düşman ile muharebe yaparken, fesat çıkarıp gazaya gitmeyen kâfirden daha eşeddir" fikrini ileri sürdü. Daha sonra da bu fetvaları çoğaltıp, Anadolu'daki bütün vilayet ve kazalara göndererek, yetkilileri uyardı. Öte yandan sadrazam seferden dönünceye kadar, âsilerle savaşmak üzere bazı hazırlıklara girişti. Bağdat muhafazasına tâyin edilmiş olan Vezir Murtaza Paşa'yı Abaza Hasan Paşa ile yanında bulunan âsilerin üzerine serdâr tâyin etti ve kendisine bir ferman gönderdi. Ayrıca Anadolu sancakbeyleri ile Diyarbekir ve Erzurum valileri de askerleri ile Murtaza Paşa'nın emrine verildiler. Halep vâlisi olduğu halde isyan etmiş bulunan Abaza Hasan Paşa'nın yerine Edirneli Suhte Mahmud Paşa tâyin edildi. Haleb eyâleti askerleri, Abaza'nın yanında bulunduğundan, Suhte Mahmud Paşa'nın İçel askeri ile Murtaza Paşa'nın yanına gitmesi emredildi.

Sarı Kenan Paşa'nın Abaza Hasan Paşa tarafına geçmesine kızan padişah, Çavuş-oğlu Mehmed Paşa'ya asker vererek Gemlik üzerine göndermişti. Çavuş-oğlu Mehmed Paşa, Mudanya'da karaya çıkınca, burada Abaza Hasan Paşa'nın bir kaç adamı ile karşılaşmış, meydana gelen çatışmada yenilgiye uğrayarak geri dönmüştü. Durum padişaha arzedilince, Çavuş-oğlu Mehmed Paşa görevinden azledildi. Sipahi ağalığından çıkma olan Konakçı Ali Paşa Anadolu beylerbeyiliğine tayin olundu ve Murtaza Paşa gelinceye kadar, Ankara hududunun muhafazası emredildi.

Padişah, bir yandan da sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'ya hatt-ı şerif göndererek, acele ile İstanbul'a gelmesini emretti. Abaza Hasan Paşa'nın yanında toplananların güçlenmesi, başkentte Köprülü aleyhinde yapılan dedikoduların artması, padişahın durumunu iyice nazikleştirdiğinden üzüntüsü fazla idi. Gönderdiği hatt-ı hümâyununda: "Benim lalam, Abaza Hasan dedikleri şakînin hakkında nefîr-ı âm ferman ettim. Lakin cemiyetleri gittikçe ziyade olmakta-

dır. Zabtu rabtı umura âit olan hizmetine haset edip senden hoşnut olmadıkları için halkın çoğu eşkiya tarafına meyl üzeredir. Suhûlefle def'olmaz ve ihtimal götürmez iştir. Halen memur olduğun umurdan ve feth-i kaleden bu gailenin def'ini ehem ve takdîm ve mühr-i vekâletim sana lâzım ise tehir ve tevakkuf etmeyip bir gün evvel erişesin'' demekte idi.

Köprülü Mehmed Paşa, padişahın kesin dön emrini alınca, acele ile Edirne'ye gelmişti. Sadrazamın Edirne'ye gelişinden üç gün sonra padişahın huzurunda bir ayak divanı tertip olundu. Ayak divanına, vezirler, seyhülislam, kazaskerler, yeniçeri ağası, bölük ağaları ve diğer üst görevliler de katıldılar. Padişah hazır bulunanlara hitabda bulunarak: ''Abaza Hasan dedikleri mel'un emr-i hümâyunuma inkiyâd etmeyip, bu mübarek senede vaki olan gazâya mâni olup, küffâre yardım etmekle isyanın izhar eyledi ve bir alay eşkiyayı başına toplayarak, Anadolu memleketini yağma ve fesada verdi. Üzerine seferim vardır. Gitmeniz memul-i hümâyûnumdur, gider misin?'' diye sordu. Ayak divanında hazır bulunanların hepsi: ''Uğurunuzda can ve başımız fedâdır, gideriz ve ahdimiz üzere dururuz. Tâ haklarından gelinceye kadar kılıçlarımızı bellerimizden çıkarmayız. Lâkin padişahımızdan ricamız budur ki, korkularından dolayı, Abaza cemiyetine dâhil olanlardan itaat edip gelenler afv buyurulsun ve gelmeyenler bizden değildir, cümlesinin cezaları verilsin'' dediler. Padişah askerlerin bu ricasını kabul etti. Bu arada ayak divanında hazır bulunan zağarcı-başı isyan edenlerin de kendileri gibi Müslüman olması dolayısıyla, onlara nasıl kılıç çekileceğini sorması üzerine, şeyhülislam Bolulu Mustafa Efendi'nin Abaza Hasan Paşa hakkında verdiği fetva yüksek sesle okundu. Böylece kalabalığın bu konuda tereddüt ve şüpheleri giderildi.

Ayak divanının hemen arkasından padişah ve sadrazam İstanbul'a hareket ettiler ve 30 ekim günü şehre vardılar. Padişah kış

olmasına rağmen, sarayına gitmeyerek, Kâğıthane'de kurulan Otağa indi. Burada askerin iki kıst maaşları dağıtıldı. Daha sonra da, 13 Kasım 1658 günü Üsküdar'a geçildi. Anadolu Beylerbeyisi Can Mirza Paşa, Abaza'ya katıldığından, yerine tayin edilen Konakçı Ali Paşa; yollar kapalı bulunduğundan eyalet merkezine gidememekte idi. Ankara'ya tayin olunan Neyzen Hasan Paşa da Konakçı Ali Paşa gibi, görev yerine gidemiyordu. Ancak bu iki paşa, kendi mütesellimlerini görev yerlerine göndermeye muvaffak olmuşlardı. Bunlar şehir ahalisinin yardımı ile Kütahya ve Ankara şehirlerine girmeyi başarmışlardı. Böylece Ankara ve Kütahya, padişah tarafından yer aldığından Abaza Hasan Paşa ile isyancıların buralara sığınması ihtimali kalmamıştı. Hattâ, Can Mirza Paşa maiyetindeki kuvvetler Kütahya'yı ele geçirmek için şehri kuşatmışlar, ancak şehir halkının canla başla savunmaları sonucu başarı elde edememişlerdi. Murtaza Paşa'nın Sıvas'ta bulunduğu bir sırada, Anadolu'da kendisine müstahkem bazı mevkiler elde etmek isteyen Abaza Hasan Paşa, Ankara sancak beyliğine kendi adamlarından birini tayin etmişti. Fakat, Neyzen Hasan Paşa'nın mütesellimi şehre girince, buradaki âsilerin reisi ile birlikte 80 kadar celaliyi katletti. Bunun üzerine Abaza Hasan Paşa, Ankara'dan da ümidini kesti. Diğer taraftan, İstanbul'da alınan tedbirlerin etkili olması üzerine, İnegöl ve İzmit taraflarındaki âsiler de, buralarda tutunamayarak, Abaza Hasan Paşa cemiyetine katıldılar. Padişahın Üsküdar'a geçtiği haber alınınca da, Bursa'da kalmayı tehlikeli gören Abaza Hasan Paşa, maiyetindeki adamlarını dağınık tutmaktansa, bir araya toplamayı uygun bularak, Eskişehir taraflarına çekildi. Kütahya'yı kuşatmakta olan Can Mirza Paşa da kendisine katıldı.

Bu arada, sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın askerin altı aylık iki kıst maaşlarını dağıttığı haberi, Abaza Hasan Paşa'nın yanında bulunan askerlere ulaşınca, bunların önemli bir kısmı dağınık

bir şekilde İstanbul'a gelerek maaşlarını almak istediler. Ancak Köprülü Mehmed Paşa, çok uyanık davranmakta idi. Gelenlerin ne gibi art niyetler beslediklerini veya Abaza Hasan Paşa tarafından özel bir görevle vazifeli olup olmadıklarını çok yakından takip etmekte idi. Abaza Hasan Paşa cemiyeti içine soktuğu casusları yine her bakımdan kendisine bilgi ulaştırmakta idiler.

Durumu oldukça nazik olan Köprülü Mehmed Paşa, bu dönemde de en ufak suçu görülenleri idam etmekten çekinmemekte idi. Mesalâ, Halep valiliği fermânını Softa Mahmud Paşa'ya götüren Bostancı, Edirne'ye döndüğünde, Mahmud Paşa tarafından Rikab-ı hümâyûna gönderilen mektubu Darüssaade ağasına verip, gördüklerini anlatmış ve sadrâzama gelen mektubu da Köprülü Mehmed Paşa'ya takdim etmişti. Köprülü,Bostancıyı dinleyip iyice söyletti. Bostancı: ''Sultanım Anadolu elden gitti. Murtaza Paşa, Mahmud Paşa ve öteki paşalar Abaza Hasan Paşa'ya denk olamazlar. Bu zorbazû ile def olacak iş değildir. Buna bir çare gerektir'' diyerek, yaygara ile gördüklerini nakledince, onun bu boşboğazlığının ordu içinde olumsuz etki yapacağını hesab ederek, çavuşbaşıya emir verdi ve çadırının arkasında hemen boğduruldu.

Yine, maaş almak bahanesiyle İstanbul'a gelen isyancı sipahi ve yeniçerilerin, Köprülü Mehmed Paşa'ya suikast teşebbüsünde bulunacakları öğrenilmişti. Bunlar, maaş almak için orduya girdiklerinde, buradaki arkadaşlarını kendilerine uydurarak, sadrazamı uygun biçimde öldüreceklerdi. Ancak Köprülü, böyle bir teşebbüse fırsat vermedi. Hemen sipahi defterlerini getirerek, yedi bin kadar sipahilerin adlarını sildirdi. Defterden isimleri çıkartılan bu sipahilerin adlarını Murtaza Paşa'ya bildirdi ve bunların nerede ele geçerlerse hemen öldürülmelerini emretti. Ayrıca İstanbul'a gelen yolları tutturdu ve yakalananları idam ettirdi. İstanbul'a gelmiş bulunan 350 kadar sipahi de, padişahın otağı önünde idam olundular.

Öte yandan Üsküdar'da sefer hazırlıkları tamamlanmıştı. Padişah bizzat sefere gitmek istiyordu. Ancak hem sadrâzam Köprülü Mehmed Paşa, hem de diğer devlet erkânı, padişahın sefere gitmesini uygun bulmadılar. Diğer taraftan Köprülü Mehmed Paşa da, sefere gitmekten çekindi. Bunun sebebi, asker arasındaki çeşitli dedikodular idi. Çünkü asker: ''Biz niçin karındaşlarımıza ve ocakdaşlarımıza kılıç çekip ceng ederiz? İki adam birbirine düşmüş, onlar için ibâdullahın kanının dökülmesi reva mıdır? Veziriazam ocağımıza düşmanlık ediyor, halâ bu kadar bin adamın esâmilerini sildi ve bu kadarını da katl ettirdi. Gittiğimiz takdirde cenk değil belki de veziri tutup Hasan Paşa'ya veririz. Maslahat hasıl olur'' diyorlardı.

Abaza Hasan Paşa'nın Halep vâlisi iken isyan ettiği daha önce yazılmıştı. Hasan Paşa, bu harekete girişirken, oldukça müstahkem olan Haleb kalesini kendine ve adamlarına bir sığınak yeri olarak seçmişti. Eğer giriştiği isyan hareketinde başarılı olmazsa, gelip buraya kapanacaktı. Bu yüzden şehrin kalesinde, kendi adamlarına uzun süre yetecek kadar bol mühimmat, savaş malzemeleri ve yiyecek stoklamıştı. Şehrin muhafazasına da, Hamamcı-oğlu adı ile bilinen kendi damadını memur etmişti. Yine yukarıda nakledildiği gibi, sadrazam Köprülü Mehmed Paşa da, Halep vâliliğine Softa Mahmud Paşa'yı tayin etmişti. Oldukça kurnaz ve becerikli bir adam olan Mahmud Paşa, kendi mütesellimi ile adamlarını gizlice Halep şehrine sokmaya muvaffak olmuştu. Bunlar, Halep kadısı ve şehir halkı ile anlaşarak, Abaza Hasan Paşa'nın damadı Hamamcı-oğlu'nu şehirden kaçırdılar. Böylece Halep şehri, Softa Mahmud Paşa'nın mütesellimінin yönetimine geçti. Şehirde Osmanlı idaresi yeniden kuruldu ve asayiş sağlandı.Halep şehrinin kaybedilmesi ise, Abaza Hasan Paşa'ya ağır bir darbe oldu. Böylece Anadolu'daki harekâtta başarı sağlayamazsa, sonu çok tehlikeli olacaktı.

Padişahın ve kendisinin sefere çıkmayacağını Murtaza Paşa'ya bildiren sadrazam Köprülü Mehmed Paşa, onun acele ile âsilerin üzerine hareket etmesini isteyen bir ferman gönderdi. Murtaza Paşa, bu ferman üzerine, yanındaki kuvvetlerle Ankara'ya geldi ve buradan Eskişehir'e geçti. Oradan da Konya taraflarına çekilmekte olan Abaza Hasan Paşa üzerine yürüdü. Böylece, hükûmet kuvvetleri ile âsiler arasında takip yürüyüşü başladı. Abaza Hasan Paşa ve yanındaki âsiler, bir konaktan kalkıyorlar, bir süre sonra aynı konağa Murtaza Paşa ve hükûmet kuvvetleri konuyorlardı. Bu şekilde âsiler Ilgın'a kadar takib edildiler. Abaza Hasan Paşa burada durdu. Çünkü âsiler arasında, Abaza Hasan Paşa'nın Murtaza Paşa ile savaştan korktuğu söylentisi yayılmaya başlamıştı. Ilgın'da ordugâh kuran Abaza Hasan Paşa, çadırlarını boş bırakarak, sabaha karşı yola çıkacakmış gibi yaptı. Askerlerini de çevrede gizledi. O gece süratle hareket etmeyi kararlaştırmış olan Murtaza Paşa, bulunduğu tepelerden kalkıp, ovaya inerek, âsiler tarafından boş bırakılan alana geldi. Böylece âsilerin pususuna düşmüş oldu. Âsiler, büyük bir fırsat ele geçirmişlerdi. Abaza Hasan Paşa, askerleri yorgun olan Murtaza Paşa'nın üzerine âsileri hücûma kaldırdı. Gafil avlanan Murtaza Paşa, kendisini toparlayıncaya kadar, ordusu perişan edildi (18 Kasım 1658). Hükümet kuvvetlerinin geride bırakılan yardımcı birlikleri savaş alanına geldikleri zaman, iş işten geçmişti. Hükûmet kuvvetleri can kaygısına düşmüş, oraya buraya saklanabilmek için dağılmışlardı. Ayrıca Murtaza Paşa'nın bütün ağırlıkları da Abaza Hasan Paşa'nın eline geçmişti. Her şeyi kaybolduğu için Afyonkarahisar'a çekilmekten başka çaresi kalmamıştı. Bu yenilgi, Murtaza Paşa'nın bilerek ağır davrandığı ve hattâ âsilerle birlik olduğu şüphesini yaygın şekilde ortaya koyduğundan, Köprülü Mehmed Paşa buna rağmen, Murtaza Paşa'ya olan inancını ve güvenini korudu. Bu yenilgi her ne kadar gizli tutulmaya çalışıldı ise de, engel olunamadı. Özellikle İstanbul'a ulaşan mübalağalı

yenilgi haberleri, halkı heyecanlandırdı. Nitekim padişah da, bu söylentiler üzerine, Üsküdar'da kalamayarak, Topkapı Sarayı'na geçmiştir.

Girit Fatihi Gazi Deli Hüseyin Paşa'nın İdam Edilmesi :

Adam öldürmek hususunda, hiç bir şeyden çekinmeyen Köprülü Mehmed Paşa, suçu sabit olanların derhal ortadan kaldırılmasını devletin bekası için kesin şart olarak görüyordu. Kısa sadrâzamlığı döneminde cezalandırılan suçluların sayısı belli değildi. Bu arada devlete hizmeti geçmiş olan paşaları bile idam ettirmekten çekinmemekte idi. İşte bu idamlardan birisi, halkın da onaylamadığı Girit serdârı Deli Hüseyin Paşa'nın öldürülmesi olayıdır.

Deli Hüseyin Paşa, Bursa Yenişehri'nde dünyaya gelmiş, Osmanlı sarayında (Enderûn) yetişmiş, korkunç kuvveti ile ün yapmış ve dürüstlüğü ile tanınmış bir kişi idi. İran şahının Sultan IV Murad'a hediye olarak gönderdiği, çekilmesi ve kurulması imkânsız yayı çekip ve kurarak, devletin itibarını yükselten Deli Hüseyin Paşa, 1634'te Kapudan-ı Derya oldu. Revan seferine katıldı ve Mısır beylerbeyisi oldu. Bağdad fethinde bulundu, sadaret kaymakamlığı görevinden sonra Özi beylerbeyiliğine getirildi. Daha sonra Irak ve Macaristan beylerbeyiliklerinde bulunan paşa, 1646'da Girit serdarlığına tayin edildi. Burada, merkezden yeteri kadar yardım ve erzak almadan, Kandiye kalesi dışında, adanın hemen her tarafını Venediklilerden temizlemeyi başardı. Onun burada gösterdiği başarılar, İstanbul'da halk tarafından takdirle karşılanıyordu. Hattâ, sık sık sadrâzam değişikliği olduğu dönemlerde, iki defa sadarete getirilmesi de düşünülmüş, ancak bu mümkün olmamıştı. Köprülü Mehmed Paşa, sadarete tayin edildiğinde, kendisine rakib olabilecek yegane kişi, Deli Hüseyin Paşa idi. Nitekim padişahın da Deli

Hüseyin Paşa hakkında iyi duygular beslemesi Köprülü Mehmed Paşa'yı kıskandırmıştı.

Köprülü Mehmed Paşa, Venediklileri Çanakkale önünde yenilgiyi uğratıp, Erdel hadisesini başarı ile tamamladıktan sonra, Abaza Hasan Paşa üzerine harekete geçtiği sırada, uğradığı en ufak bir başarısızlık üzerine, Sadaret'in ilinden alanacağını yakînen bilimekte idi. Bu yüzden de tabii olarak Deli Hüseyin Paşa'dan kurtulmak için gereken teşebbüslere girişti. 1. Mayıs 1658 tarihinde onu serdarlıktan azlederek, Edirne'ye getirtti. Bundan maksadı Deli Hüseyin Paşa'yı münasib bir yol ile katletmekti. Ancak, daha önce sadrâzamlığı tâyin eden, Girit'ten gelinceye kadar da, sadaret mührü başkasına verilen ve böylece sadarete geçemeyen Deli Hüseyin Paşa'nın sarayda epeyde güçlü taraftarları vardı. Köprülü Mehmed Paşa'nın niyetini anlayan taraftarları, Deli Hüseyin Paşa'yı Kapudan-ı deryalık makamına tayin ettirdiler. Köprülü Mehmed Paşa, Deli Hüseyin Paşa'nın bu görevi sırasında, derya beyleri ve adalardan herhangi bir şekilde para alabileceğini hesab ederek, bir suç unsuru elde ederim ümidiyle bu tayine ses çıkarmadı. Ancak öte yandan Deli Hüseyin Paşa'nın adamları, kendisine gizlice haber gönderip: "Sakin ola ki, derya beylerinden, tersaneden ve adalardan bir şey almayasın, bin canın olsa birini kurtaramazsın" diye haber gönderdiler. Bundan dolayı, Deli Hüseyin Paşa, bu görevi sırasında, âdet olduğu üzere, derya beyleri tarafından kendisine takdîm edilen, köle, saat, çuha, kumaş, ehrâm gibi hediyeleri bile almadı. Köprülü Mehmed Paşa, Deli Hüseyin Paşa'yı bu görevinde kıstıramayınca, onu Rumeli beylerbeyiliğine tayin eyledi (Kasım 1658). Deli Hüseyin Paşa, Köprülü tarafından sıkı bir şekilde takip edilmekte olduğundan, Girit'te iken biriktirdiği paralarla yetinmeye çalıştı. Fakat bir süre sonra parası tükendi. Yanındaki leventlerin maaşlarını bile karşılayamaz oldu. Bunun üzerine, zenginlerden zahire-baha adı ile bir

miktar para almaya başladı. Sıkıştırılan zenginlerin şikâyette bulunması ise, Köprülü Mehmed Paşa'ya istediği fırsatı verdi. Filibe kadısı bulunan Süleyman Efendi'yi gizlice adam göndererek, Deli Hüseyin Paşa'nın mezalimini, arz ve mahzarla, kendisinden şikâyetçi olanların İstanbul'a gönderilmesini emretti.

Köprülü Mehmed Paşa, Filibe'den arz ve mahzarlar ile şikâyetçiler İstanbul'a gelince, tatlı bir dil ile Deli Hüseyin Paşa'yı da başkentte çağırdı. Paşa gelince, kendisine güleryüz gösterdi. Hattâ kürk giydirdi ve o gece padişah ile görüştürdü. Deli Hüseyin Paşa konağına çekilince, aynı gün sadrâzam Padişah ile görüşerek, hakkındaki şikâyet mahzarlarını gösterdi. Böylece Deli Hüseyin katli için izin aldı.

Ertesi günü, padişah tarafından saraya çağrılan Deli Hüseyin Paşa, padişah IV. Mehmed tarafından tekdir edildi: "On beş yıldır Girit'te serdar olup, her yıl hazineden bu kadar bin kesenin onda birini yerine sarfetmediğinden, hizmetin muattal kaldığından ve Kandiye'nin alınması pek yakın iken ihmal ve müsamaha ettiğinden, ayrıca emeği geçmiş olmasına binaen, kendisi hakkında takibat yapılmadığından, şimdi ise Rumeli'de mal toplamaya başladığından" söz edilerek azarlanınca, Deli Hüseyin Paşa, kendisini savunamadı ve padişahın merhametini, geçmiş hizmetlerini anlatarak suçsuzluğunu dile getiremedi. Ancak, "Bana edenleri Allah'a havale ediyorum. Beni çoktan öldürmek isterlerdi. Bu arz-u mahzarları ısmarlayıp getirttiler" dedi. Böylece Köprülü Mehmed Paşa'nın tertibini anlatmaya çalıştı ise de, dinlenilmedi. Önce Yedikule'ye hapsedildi. İki gün sonra da boğularak öldürüldü (29 Aralık 1658).

Deli Hüseyin Paşa'nın öldürülmesi, gerçekten halkı çok üzdü. Devrin kaynaklarına göre, yakışıklı, yüksek ahlaklı ve ağırbaşlı bir adam olan Deli Hüseyin Paşa, o devirde herkesin gözünde bir kah-

ramandı. Altmış yaşlarında olmasına rağmen, idam edildiği sırada bir delikanlı gibi dinç idi. Girit'in fethini tamamlayan Fazıl Ahmed Paşa, Kandiye'deki kiliselerden birisini Deli Hüseyin Paşa adına camie çevirmiştir.

Abaza Hasan Paşa ve Arkadaşlarının Haleb'te Öldürülmeleri ve Asilerin Dağılması:

Yukarıda Abaza Hasan Paşa'nın Konya yakınlarında Ilgın ovasında hükûmet kuvvetlerini yenilgiye uğratarak, dağıttığı anlatılmıştı. Abaza Hasan Paşa, savaştan galip çıkmasına rağmen, kendisini emniyette göremiyordu. Öte yandan, mevsim ilerlediği için, sefere çıkılamamış ise de, sefer hazırlıklarına hemen başlanmıştı. Sadrazam Afyonkarahisar'a çekilmiş olan Murtaza Paşa'ya gönderdiği fermanda "Mutlaka eşkiyânın hakkından gelmeye gayret edesin, İlkbahara kadar lüzumu derecesinde asker gönderilecektir" denilmekte idi. Bu arada Murtaza Paşa yanına gelen Şam valisi Kadri Paşa ve Halep valisi Tutsak Ali Paşa ile birlikte Abaza Hasan Paşa'yı takibe hazırlanıyordu. Anadolu, Sıvas ve Karaman valilerinin de kendisine katılmalarından sonra yola çıkan Murtaza Paşa, önce Antep'e, oradan da Halep'e geçti. Yolda iken sürekli asker toplayarak, ordusunun gücünü artırdı. Kendisi Halep'e vardığında Abaza Hasan Paşa da Antep'e ulaşmıştı. Ancak Abaza Hasan Paşa, askerlerini besleyebilmek için zahire sıkıntısı çekmekte idi. Bir süre böylece kaldı. Devlet tarafından affedilme ümidini iyice yitiren âsiler, Arabistan taraflarına gitmek tasavvurunda idiler. Hükûmet kuvvetlerinin Haleb'e yerleşip, çevrelerini iyice kuşattığı bir sırada, başıboş kalan âsiler, Maraş, Adana ve Kayseri dolaylarında dolaşıp duruyorlardı. Abaza Hasan Paşa'nın sözüne de itibar etmediklerinden, tam bir bozgun içinde idiler. Hattâ ona dil uzatacak kadar serkeşliklerini ileri götürmüşlerdi.

Abaza Hasan Paşa, bu durumda serdar Murtaza Paşa ile anlaşmaktan başka çare görmüyordu. Çünkü aldığı haberlere göre, Murtaza Paşa da boş durmuyor, bir takım becerikli iş-bilir adamlarını kılık değiştirerek, âsiler arasına gönderiyor, onlara isyan edenlerin er geç cezalarını bulduklarını, her devirde isyan edenlerin akibetlerinin kötü olacağını telkin ediyordu. Bu arada, ilkbaharda büyük bir ordunun üzerlerine geleceği haberleri yayıldı. Arabistan'a firar etmek isteyenlerin Urban tarafından yakalanma korkusu, İran'a iltica edecek olanların da, Şah İsmail zamanında gidenler gibi, burada yok olup gidecekleri endişesi, âsileri iyice bunaltmakta idi. Murtaza Paşa'nın adamları tarafından böyle bir korkulu ortam yaratıldıktan sonra, devlete sığınacak olanlara amannameler verileceği, bundan sonra isyan etmezlerse affedileceği vaadleri söyleniyor, hattâ isteyenlere gizlice aman kâğıtları dağıtılıyordu. Bütün bu korkuların dışında, açlık ve sefalet yüzünden çok perişan bir duruma düşen âsiler, bu vaadlere kolayca inanıyorlardı. Onların böyle sefil ve perişan vaziyetleri Abaza Hasan Paşa'nın da cesaretini kırmıştı. Ancak onun bölükbaşısı, Abaza Hasan Paşa'ya cesaret vermek için çalışıyor, başarılı olabilmek için bir kaleye sahib olmanın şart olduğunu ileri sürüyordu. Hattâ Hasan Paşa'ya yaptığı tekliflerde, asîlerin, Abaza'dan ayrılmış gibi davranıp, hükûmet kuvvetlerine dehalet ederek, Halep'e yerleşmelerini, Murtaza Paşa'nın bunlar için padişahtan amanname istemesi ve bu amannamenin gelmesine kadar bu âsilerin Halep'te duruma hakim olmaları planını anlatıyordu. Buna inanan Abaza Hasan Paşa, kendi adamlarından Murtaza Paşa'ya katılanlara ses çıkarmıyordu. Böylece âsilerden bir çoğu Halep'e giderek Abaza Hasan Paşa'ya teslim oldular.

Ancak bir süre sonra Abaza Hasan Paşa'nın yanında çok az adam kaldı. Gidenlerin, danışıklı döğüş için gittikleri iddiaları, kendisini tatmin etmedi. Durumu iyice zayıfladığı bir sırada Antep ve

Kilis kadıları da, Abaza Hasan Paşa'nın hükûmete dehalet etmesini telkin etmeye başladılar. Bu arada Halep'e kaçan âsilerden uydurma mektuplar geliyor, âsilerin serdar Murtaza Paşa'nın adamları tarafından kazanılmaya çalışıldığı, fakat kaledeki bütün askerlerin Hasan Paşa'ya taraftar olduklarını bildiriyorlardı.

Öte yandan Antep kadısı Abaza Hasan Paşa'ya gelerek, Murtaza Paşa ile anlaşmaları için aracılık teklifinde bulundu. İçine sürüklendiği fenâ durum dolayısıyla, eli kolu bağlanan Abaza Hasan Paşa, bu teklifi kabul etmek zorunda kaldı. Ancak idraki kıt olduğundan, Halep'e girince, orada bir yolunu bularak, serdarı öldürüp, durumu kendi lehine çevirerek, yeniden isyana kalkışmak planlarını yapmakta idi. Sonunda bu fikir ile Murtaza Paşa ile haberleşmeye başladı. Ondan aman kâğıdı ve rehine istedi. Murtaza Paşa, Abaza Hasan Paşa'ya olumlu cevap verdi. Aman kâğıdı ve rehine gönderdi. Giden rehine Ahıska valisi Arslan Paşa idi. Abaza Hasan Paşa, Arslan Paşa'yı bölükbaşıya teslim ettikten sonra, Haleb'e geldi. Halep'te âsi yoldaşları, onu vazgeçirmeye çalıştıkları bir sırada: ''Sizin sözünüzle âsi oldum. İkide birde bizim kuvvetlerimizle mal sahibi oldun diye başıma kalkıyordunuz. İşte ben de Murtaza Paşa'ya başımı vermeye gidiyorum'' cevabını vermişti.

Murtaza Paşa, Abaza Hasan Paşa'yı Halep'te törenle karşıladı. Hemen görüşmelere başlayarak, padişaha bir şefaat mektubu yazacağını ve kendisi için bir mansıp temin edeceğini vadetti. Şefaat kâğıdı gelinceye kadar Abaza,Haleb'te misafir edilecekti. Kendisine Murtaza Paşa konağında daire ayrıldı. Diğer ileri gelen âsiler de, başka konaklara yerleştirildi. Âsi liderlerine oldukça iyi ve samimi davranılmasına rağmen, Murtaza Paşa, dehşetli bir plan hazırladı. Evlerinde âsi liderleri misafir olan görevlilere, kaleden top atıldığı zaman, misafirlerini öldürme emrini verdi. 17 Şubat 1659 gecesi, Serdar Murtaza Paşa, Abaza Hasan Paşa ile birlikte, diğer

misafirlerden Tayyar Paşa-zâde Ahmed Paşa, Sarı Kenan Paşa ile bâzı âsi ileri gelenleri yemeğe çağırdı. Ziyafetten sonra yatsı namazı için abdest alınmak üzere içeri gelen iç ağaları vasıtasıyla bunları boğdurdu. Paşaların öldürüldüğü haberi kale dizdarına haber verilince, kaleden top atıldı. Bunun üzerine, evinde âsi misafir edenler, misafirlerini bir hamlede temizlediler. O gece sabaha kadar, Halep'te ne kadar âsi varsa, hepsi katledildiler. Şehrin Babü'l-Ferec kapısı dışındaki havuzun civarı âsilerin cesetleri ile doldu. İleri gelen 31 kişinin başı acele ile İstanbul'a gönderildi. Bunlar saray kapısı önünde halka teşhir edildi. Padişah bu başarısından dolayı Murtaza Paşa'ya memnuniyetini bildiren bir hat-ı hümâyûn ile hil'at ve altın kılıç gönderdi. Bu şekilde âsilerin temizlenmesinden sonra Sultan IV. Mehmed, vilayetlere kesin hükümler göndererek, âsilerden, sarıca ve sekbanlardan ele geçenlerin aman verilmeyerek öldürülmelerini emretti. Böylece bütün vilayetlerde âsilerin temizlenmesine girişildi ve binlerce Celali temizlendi.

Diğer Bazı Âsilerin İdamı ve Anadolu'nun Teftiş Edilmesi :

Abaza Hasan Paşa isyanının kolaylıkla ber taraf edilmesinden sonra, hem Köprülü Mehmed Paşa, hem de Sultan IV. Mehmed oldukça rahatladılar. Ülke dahilinde sükûnet sağlanmış, ötede beride celalilerin bazıları, her türlü hareketten uzak kalmaya başlamışlardı. Ancak hem sadrazam, hem de padişah, bütün âsilerin her nerede olurlarsa olsunlar cezalandırılmasından yana idiler. Halep'te âsilerin temizlenmesinden sonra, sadrâzam bir süreden beri nizamsız bir şekilde bazı hareketlerde bulunan Şam'daki yerli kulu neferatını kulluk defterinden sildi. Çünkü buradaki yerli kulları, ülkenin içinde bulunduğu anarşik ortamdan yararlanarak, iyice şımarmışlardı. Bunda, merkezden yerli kulu gönderilemeyince, Şam halkından alınan yerli kullarının, kanun tanımaz tutumları önemli rol oynamakta idi. Köprülü Mehmed Paşa, hemen buraya beş oda ye-

niçeri yollayarak, Şam'daki yerli kulunun kale hizmetine son verdirdi. Ayrıca bu dönemde hizmette bulunan yerli kullarının da Şam şehrini terketmelerini istedi, gitmeyenlerin idamını emretti. Böylece, Şam'da devlet otoritesi sağlanmış oldu.

Öte yandan Antalya'da sancağı arpalık olarak tasarruf eden Kör Bey adı ile tanınan Mustafa Paşa da, ülkenin dahilî durumunun bozukluğundan yararlanarak, isyan bayrağını kaldırmış, birinci defa isyanı bastırılmış ise de, Abaza hadisesi dolayısıyla yeniden ayaklanmıştı. Bu durumda Köprülü Mehmed Paşa, Manisa sancak beyi Küçük Mehmed Paşa'yı karadan, kapudan-ı deryâyı da denizden Antalya'ya göndererek, Kör Bey Mustafa Paşa ile diğer âsileri cezalandırmıştır.

Ayrıca, Mısır'da Circe Beyi Çerkes Mehmed Bey de, devlet tanımaz bir tutum içerisine girmiş, Abaza Hasan gailesinin bütün şiddetiyle sürdüğü bir sırada, bazı hayallere kapılarak, Mısır'da bağmsızlığını ilân etmeye kalkışmıştı. Hattâ, Mısır'daki bazı beyleri ve emirleri de kendisine uydurmuştu. Sonunda Kahire üzerine harekete geçtiğinde, Mısır vâlisi Şah Gazi Paşa, Circe Beyi'nin şehri terketmesi istediğini kabul etmeyerek, yanındaki bazı emirlerin hâlâ devlete bağlı olduklarını anlar anlamaz, Çerkes Mehmed Bey'in üzerine saldırıya geçmiştir. Çerkes Mehmed Bey'in sağdan soldan toplama 31.000 kişilik kuvveti, Şah Gazi Paşa'nın gösterdiği beş bin kişilik Osmanlı kuvveti karşısında tutunamayarak perişan oldu. Emirülhac Kaytas Bey, Cirre bey'i Çerkes Mehmed'i yakaladı, başını öteki bazı ileri gelen kumandanların kesik başları ile birlikte istanbul'a gönderdi

Devletin âsilerden temizlenmesi üzerine, padişah annesi Turhan Valide Sultan ve Köprülü Mehmet Paşa ile birlekte Bursa'ya bir geziye çıktı. Bu gezinin bir başka amacı da, Anadolu'da şurada

burada kalmış olan celalilerin temizlenmesi idi. Bu gezi sırasında, yakalanan âsiler, Üsküdar'dan itibaren yol boyunda idam edilmişlerdir. Hattâ padişah Bursa'nın Pınarbaşı mevkiinde eğlendiği bir sırada, ülkenin çeşitli yerlerinde yakalanan âsilerin kesik başları teşhir edilmişti. Padişah üç dört ay kadar burada kaldıktan sonra, Çanakkale'ye giderek, burada Anadolu ve Rumeli yakalarında inşâ edilen hisarları teftiş etti. Boğazın Rumeli yakasında yaptırılan Kale-i Hakaniye ile Anadolu tarafından yatırılan Kale-i Sultaniye, bu ünlü boğaz geçişini sıkı bir denetim altına almakta idi. Hattâ bu sırada bizzat burada bulunan Evliya Çelebi, bu arada boğazda vuku bulan bir deniz çatışmasını tasvir eder. Çünkü, Boğaz hisarlarının bitirildiği bir devrede, Boğaz'a giren bir Mısır gemisini 10 kadar düşman kalyonu kovalamış; Kapudan paşa da bu düşman gemilerine karşı 10 kadırga yollamış, meydana gelen savaşta, üç düşman gemisi ele geçirilmiş, yüzlerce esir alınmış, bir de düşman kalyonu batırılmıştır.

Bu arada, Köprülü Mehmet Paşa, padişah ile Bursa'da bulunduğu sırada, İstanbul kaymakamlığı yapmış olan Vezir İsmail Paşa'yı yanına celb ederek, Üsküdar'dan Arabistan'a kadar uzanan güzergâhın teftişi görevini vermiştir. Vezir İsmail Paşa, Anadolu'daki bütün vilayetleri teftiş edecek, âsi oldukları belirlenmiş olan kişileri yakalayarak, idam edecekti. Bundan dolayı kendisine geniş yetkiler verilmiştir. O, bu yetkiye dayanarak, yeniçeri, sipahi, zaim, kadı, müderris gibi kimi yakalarsa idam edilebilecekti. Böylece İsmail Paşa, emirine verilen kuvvetlerle Bursa'dan yola çıkarak, Anadolu'yu dolaşmaya başladı. Yolda rast geldiği Hasan Paşalıları, aman vermeden idam etti ve kesik başlarını İstanbul'a gönderdi. Böylece, bu teftiş sırasında eşkıyalık yapanlar ortadan kaldırıldılar. Gerçek yeniçeri, sipahi ve seyyidleri de belirleyerek, mahkeme sicillerine kaydettirdi. Ülkenin idarî zaaf içine girdiği dö-

nemde, kendilerini peygamber soyundan göstererek, seyyid geçinenlerin yalnızca Ereğli dolaylarında 2.000 kişiden fazla olduğu görülmüş ve hepsinin hakkında gelinmiştir. İsmail Paşa ayrıca çok sayıda silah toplandı. Toplanan çeşitli silahların 80 bine vardığı kaynaklarda zikredilir. Bu da Anadolu'daki isyan hareketinin boyutunu göstermeye kâfidir.

Köprülü Mehmet Paşa'nın bu sıkı davranışı ve takibi sonucu Anadolu'daki eşkıyalık hareketi giderek azaldı ve son buldu. Daha sonra mahalli bir iki hareket görüldü ise de, bunlar devletin merkezini tehdit edecek ölçüde değildi. Çünkü bu isyanlar ferdî olmaktan öteye gidemedi ve devlet kuvvetleri tarafından çabucak bastırıldı.

Erdel Meselesinin Çözümü:

Köprülü Mehmet Paşa, 1658 yılında Erdel meselesini halletmek için çıktığı seferi, Abaza Hasan Paşa'nın isyanı dolayısıyla yarıda keserek Edirne'ye dönmüştü. O tarihlerde Budin beylerbeyisi olan Sarı Kenan Paşa ile Erdel voyvodası seçilen Ekoş Barckay arasında bir anlaşma imzalanmış ve Erdel meselesi bir neticeye bağlanmıştı. Ancak sadrazamın dönmesi ve II. Rakoczi'nin de Avusturya'nın himayesinde yeniden faaliyete geçmesi, Erdel meselesinin uzamasına sebep oldu.

Rakoczi, doğrudan, Ekoş, Barckay ile mücadeleye devam etti. Ekoş Barckay, Rakoczi'ye yenilince, Osmanlı kuvvetlerinden yardım istedi. Köprülü Mehmed Paşa, Sarı Kenan Paşa'nın yerine Budin beylerbeyliğine tayin ettiği Seydi Ahmed Paşa'yı Ekoş Barckay'a yardım etmekle görevlendirdi. Seydi Ahmed Paşa, Sarı Hüseyin Paşa'nın emrine 4 bin kişilik bir kuvvet vererek, Rakoczi'nin üzerine gönderdi. Kendisi de asıl kuvvetleri ile arkasından hareket etti. II. Rakoczi, Osmanlı kuvvetlerinin geçeceği Demirkapı geçidini tuttu ise de, Seydi Ahmed Paşa, arazinin müsait durumundan yararlana-

rak, II. Rakoczi'yi ağır bir yenilgiye uğrattı(aralık sonları 1659).

Rakoczi, Seydi Ahmed Paşa önünde ağır bir yenilgiye uğrayıp, üç binden fazla adamını kaybetmesine rağmen, mücadeleden yılmadı. Avusturya hududundaki bir kaleye çekildi. Osmanlı kuvvetleri harekâtı kış yüzünden tatil ettiler. Yalnızca Küçük Mehmed Paşa'nın emrine beş yüz kadar asker verilerek, Ekoş Barckay'ı Sibin kalesindeki tahtına oturttular. Seydi Ahmed Paşa, serhaddeki askerleri kendi yerlerine göndermeyerek, kışı hazırlıklarla geçirdi. Avusturya imparatorundan destek gören Rakoczi, Orta Macaristan'da kendisine taraftar olan epeyce asker topladı. Yanındaki askerlerin sayısı kırk bini bulduğundan, Ekoş Barckay'ın bulunduğu Sibin kalesi üzerine yürüdü. Ancak Seydi Ahmed Paşa da hazırlığını tamamlamıştı. Rakoczi'yi, Kolojvar ile Sasfeneş kaleleri arasındaki bir mevkîde, 22 mayıs 1660 günü ağır bir yenilgiye uğrattı. Her şeyini kaybeden Rakoczi, Varat kalesine sığınmak zorunda kaldı. Fakat savaş sırasında aldığı ağır yara yüzünden, kısa bir süre sonra bu kalede öldü.

Köprülü Mehmed Paşa'nın sadareti sırasında, ülkede sağlanan disiplinli bir yönetim dolayısıyla, Erdel ve Macaristan üzerine daha aktif bir biçimde gidildiğinden, Rakoczi öldükten sonra, devlete karşı çıkacak bir güç ortalarda kalmamıştı. Köprülü Mehmed Paşa, Rakoçzi'nin ölümünden sonra, eski kapudan-ı deryalardan Köse Ali Paşa'yı Macaristan serdarı tayin ederek, bölgedeki düşman güçler üzerine sevketti.

Yanında Anadolu ve Rumeli beylerinden başka Budin Beylerbeyisi Seydi Ahmed Paşa ile Ekoş Barckay da bulunuyordu. Köse Ali Paşa, bu harekât sırasında Varat kalesini kuşattı ve 45 gün sonra vire ile teslim aldı. Avusturya kumandanı Soucher, 27 Ağustos 1660 günü, canlarına ve mallarına dokunulmaması kaydı ile Varat'ı

Türklere teslim ederek, Viyana'ya gitti. Kış yaklaştığı için Osmanlı kuvvetlerinin kışlaya çekildiğini, Erdel voyvodası Ekoş Barckay'ın da, kendi başkentine döndüğünü gören Rakoczi'nin Kırım'da esir bulunan adamı Kemeny Janos, diyet meclisine baskı yaparak kendisini Erdel kıralı seçtirmeyi başarmıştı. Hattâ durumunu kuvvetlendirdikten sonra, Ekoş Barckay'ı beylikten uzaklaştıran Kemeny Janos, bir süre sonra onu idam ettirdi. Böylece, Osmanlı devletine isyan edecek bir vaziyete gelmiş olduğu görüldüğünden, Köse Ali Paşa, devlete itaatini ihtiyatla karşıladı. Kendisinin Erdel kırallığında kabul edilmesi için, oğlunu rehine olarak gönderilmesi istenildi. Fakat buna bir cevab alınamadı. Bunun üzerine, 1661 yılında, Özi, Rumeli, Anadolu, Karaman, Sıvas ve Maraş beylerbeyileri eyalet kuvvetleri ile Köse Ali Paşa'nın emrinde Erdel harekâtına devam edildi. Serdar Köse Ali Paşa, Erdel'e bağlı olan kasaba ve köyleri yağma edip yıktı. Böylece Kemeny Janos'a tabi halkı ve güçleri dağıttı. Halk, Kemeny Janos'a muhalefet ederek, yıllık haracın 500 kesesi affolunmak üzere, ödenmesi ve Apafiy Mihaly'yi voyvodalığa kabûl ettiler. Kasım 1661'de de diyet meclisi bu tayini tasdik etti. Erdel'deki bu yeni değişiklikten sonra Kemeny Janos ile Apafiy Mihaly arasındaki çekişmeler, Köprülü Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra da devam etti ve 1662 ocağında Kemeny Janos'un öldürülmesi ile Erdel meselesi, Osmanlı devletinin istediği biçimde sona erdi.

Köprülü Mehmed Paşa'nın Ölümü, Şahsiyeti ve Hayır Eserleri:

Sadrazamlığı, beş yılı aşan Köprülü Mehmed Paşa, padişah ile birlikte uzun süre Edirne'de kalmıştı. Yaşlılığı ve hastalığı iyice artmıştı. O kışı Edine'de geçirdi. Hastalığı yüzünden de çok zayıf düşmüştü. Sadrazamlığı süresinde, devletin her bakımdan çökmeye yüz tuttuğu bir ortamda, çok yorucu çalışmalar yapmış, her tehlikeye

göğüs gererek, azimli ve sert tutumu ile devlet düzenini yeniden sağlamayı başarmıştı. Bu arada zamanında kendisine rakib olabilir kaygısı ile bazı değerli vezirleri de idam ettirmişti. O, artık yerine oğlu Fazıl Ahmed Paşa'nın sadrazam olmasını arzu ediyordu. Bunun için de genç padişaha ölümüne yakın günlerde:''Rahat olmak isterseniz, ben ölünce sadaret makamını Halep vâlisi oğlum Fazıl Ahmed Paşa'ya veriniz'' diye tavsiyede bulundu. Padişah da, yaşlı sadrazamının bu dileğini kabul etti. Fazıl Ahmed Paşa'nın İstanbul'a gelmesi için hatt-ı hümâyûn gönderildi. Fazıl Ahmed Paşa, Şam vâliliğinden ayrıldığında Halep vâliliğine tayin edildiği için, buraya hareket etmek üzere padişahın hatt-ı hümâyununu almıştı. Bunun üzerine ağırlıklarını arkada bırakarak, acele ile İstanbul'a gelmiş ve padişahın eteğini öpmüştü. Padişah Edirne'ye hareket ettiği için de, İstanbul kaymakamlığına tayin edildi.

Köprülü Mehmed Paşa, padişah ile çıktığı sefer sırasında daha da yoruldu. İş yapamayacak bir duruma geldiğinde, oğlu Fazıl Ahmed Paşa, İstanbul'dan Edirne'ye çağrıldı ve burada babasının ölümüne kadar 48 gün sadaret vekilliğinde bulundu. Köprülü Mehmed Paşa, nihayet 31 Ekim 1661 günü sabahı Edirne'de vefat etti. Öldüğünde 83 yaşında idi. Cenazesi törenle İstanbul'a getirildi. Divanyolu'nda (Çenberlitaş civarında) kendi yaptırdığı darülhadisi yanındaki küçük türbesine gömüldü.

Köprülü Mehmed Paşa, bütün devlet teşkilatının karmakarışık bir durumda olduğu bir zamanda, sadrazamlık yapmış ve aralıksız beş yıl, bir ay ve on beş gün bu görevde kalmıştı. Bu yy.'da kendisinden önce bu kadar uzun süre sadarette kalan başka bir vezire rastlamak mümkün değildir. Osmanlı imparatorluğunun anarşi bakımından en yoğun olduğu yüzyıl olan XVII. yüzyılda, Köprülü bu beş, yıllık sadareti süresinde, gerçekten çok kan dökmüş, çok âsi tepelemiş, merhametsiz olarak nitelenen icraatı sırasında her ta-

rafa yayılmış olan isyan ve şekavet ruhunu ezmeyi başarmış bir sadrazamdır. Zamanın bazı tarihçileri kendisinin zalimlik ve kan dökücülükle suçlanmakla birlikte, IV. Murad'ı ölümünden sonra devletin içine sürüklendiği tehlikeli durum göz önüne alınır, bundaki başarısı üzerinde durulursa, birkaç haksızlığı müstesna, bu şiddeti her bakımdan mazur görülür ve kendisine hak verilir. Onun bu haklı icraatı kendisinin kan dökücü olarak suçlayan devrin tarihçileri Mehmed Halife, Abdi Paşa, Naima ve Raşid gibi tarihçiler Köprülü Mehmed Paşa'yı yaptığı hizmetler dolayısıyla medh etmektedirler. Daha sadarete geldiği günden itibaren, çevresindekilere devletin kendisinden hizmet beklediğini ifâde eden Köprülü Mehmed Paşa, hayatının sonuna kadar bu düstura sadık kalmış, gösterişten uzak, dürüst bir hizmet örneği ortaya koymuştur. İç yönetiminde, devletin her bakımdan güçlü olmasına çalışmış, zayıf bir devletin halkın haklarını, can ve malını koruyamacağı inancını sonuna kadar muhafaza etmiştir. Devletin dış politikasında da hiçbir zaman taviz vermemiştir. Dahildeki olayları takip ederek kendisine haber veren casus adamları gibi, harici politikada da aktif davranmış, gelişmeleri çok izlemiştir. O, bu yüzden sert icraatını Fransız elçileri ve Fransa ile olan ilişkilerde de gösterdi.

Önce Fransa elçisi M. de la Haye'in kendisini de önceki sadrazamlara benzeterek, mutad olan hediyeyi göndermemesi ve Fransızların sürekli olarak Girit'te Venediklilerle, Osmanlılara karşı birlikte savaşa girişmesi üzerine haşin bir tavır takındı. Bu arada Girit'ten Fransız elçisine gönderilen şifreli mektubu adamları vasıtasıyla ele geçirdi. Ancak Fransa elçisi ile oğlu, bu şifreli mektubu açıklamadılar. Bunun üzerine Fransa ile ilişkiler kesilme noktasına geldi. Köprülü Mehmed Paşa, bu konuda her tedbiri almakta asla çekingen davranmadı.

Köprülü bazı hayır eserlerinin de sahibidir. O öncelikle Çanakkale istihkamlarını yeniden inşâ ettirdi. Bozcaada'da cami, mescid, mektep, hamam, dükkânlar, yeldeğirmenleri; Yanova'da cami, mektep, dükkânlar; Körös nehri üzerinde değirmen; Rudnik'te cami, mektep; Turhal'da han; Vezirköprü'de çeşme ve namazgâh; Lefke'de Kara-oğlan Beli denilen yerde cami, mektep, han; Şam eyâletinde, Cisr-i Suğur'da cami, mescid, mektep, han; Gümüşhacı köyünde cami, mektep ve han; Bolu sancağında Taraklı kasabasında cami ve mektep yaptırdı. Bunlar için de, Limni, Yanova, Köprü, Osmancık, Merzifon, Akhisar, Bilecik ve daha başka yerlerde zengin vakıflar bıraktı. Bunlardan başka, Erdel'de Arad kasabasında bir cami, Vezirköprü'de suyolu, Hendek ile Sapanca arasında uzun bir köprü yaptırdığı ve bunlar için Hekimhanı ile Antalya'da evkaf bıraktığı bilinmektedir. Bu arada Bolu'da da bir köprü yaptırmış, yağmurlu zamanlarda geçilmez bir hal alan Bolu'dan İstanbul'a uzanan dağ yollarına da kaldırım taşı döşetmiştir.

Köprülü Mehmed Paşa'nın iki oğlu oldu ve bunların ikisi de sadaret makamına getirildiler. Kızları ise Kıbleli Mustafa Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Siyavuş Paşa ile evlenmişlerdir.

II.FAZIL AHMED PAŞA (Köprülü-zâde)

Doğumu, Yetişmesi ve Sadrazamlığa Tâyin Olunması:

Köprülü Mehmed Paşa'nın büyük oğlu olan ve Köprülüler âilesinden en uzun süre sadrazamlıkta kalan Fazıl Ahmed Paşa, 1635 tarihinde Vezirköprü'de dünyaya geldi. Annesi Havza kasabasının Kayacık çiftliği halkından olup Köprü voyvodası bulunan Yusuf Ağa'nın kızı Ayşe Hanım'dır. Fazıl Ahmed, daha yedi yaşında iken,

babası tarafından İstanbul'a getirildi ve medrese eğitimine başlatıldı. Temel eğitim bilgilerini aldıktan sonra, o zamanlar İstanbul'un en tanınmış ilim adamlarından olan Osman Efendi ile daha sonra ünlü şeyhulislam Kara Çelebî-zâde Abdülaziz Efendi'den ders gördü. Babası okumamış bir adam olduğu için, oğlunun eğitimine büyük bir önem vermekte idi. Böylece değerli hocalar elinde, kısa zamanda eğitiminde büyük ilerleme gösteren Fazıl Ahmed, 16 yaşında "Hâriç" müderrisi oldu. Kısa bir süre sonra da "Dâhil" müderrisliğine tâyin edildi (1657). Babasının sürekli korumasında bulunması dolayısıyla bu sıralarda "Paşa-zâde" diye şöhret bulan Fazıl Ahmed'in medreselerde verdiği dersler, çok ilgi gördü. Aynı yıl (1657) Sahn-ı Semân müderrisliğine tâyin olunan Fazıl Ahmed, bu sıralarda, tatsız bir tartışma ortamına sürüklenmiş olan ulema zümresi içinde meslekten soğumaya başladı. Çabucak yükselmesi-de, zamanın müderrisleri tarafından eleştirilmekte idi. Bu konuda sık sık çekiştirme konusu olan Fazıl Ahmed'i, babası meslekten ayırarak, vezirlikle Erzurum vâliliğine tayin ettirdi. Padişah, Bursa gezisi sırasında, sadrazamının bu arzusunu yerine getirmekte tereddüt göstermedi. Böylece, Fazıl Ahmed, ilmiye mesleğini bırakarak, idâri görevi seçti ve genç yaşta eyâlet vâlisi oldu.

Fazıl Ahmet Paşa, Erzurum'da bir yıl kaldı ve ertesi yıl Şam vâliliğine gönderildi. Şam'da bulunduğu sırada, kendisinden önceki eyâlet vâlileri tarafından, halktan alınan deşîşe ve kerîbe adlı vergiyi kaldırdı. Bazan 30—40 yük akçaya kadar yükselen bu iki vergiyi, İstanbul'dan bir hatt-ı hümâyûn getirterek kaldırması, Şam halkı tarafından çok iyi karşılandı. Böylece herkesin sevgisini kazandı. Yine Şam vâliliği sırasında, uzun zamandan beri devlete vergi vermeyen Dürzîleri tedib ederek devlete bağladı. İstanbul'dan bu hususta gönderilen emir üzerine harekete geçen Fazıl Ahmed Paşa, 1654 yılında Safed bölgesini yönetimi altında bulunduran Şihâb-

oğullarından Melhem-oğlu Ahmed üzerine hareket etti. Emir Ahmed'den önce, Şihab-oğullarının yanına gönderilmesini istedi. Melhem-oğlu Ahmed, bu isteği yerine getirmeyince, Şihab-oğulları üzerine asker sevketti. Yapılan muharebelerde Şihab-oğullarını bozguna uğrattı. Trablus-şam vâlisi de, Fazıl Ahmed Paşa'ya yardımda bulundu. Böylece Şihab-oğullarını yola getirdi. Bunlar ile birlikte, Ma'n-oğulları da, artık yeni bir harekete geçecek güç bulamadılar. Fazıl Ahmed Paşa'nın bu hareketi sonucu, Dürzîlerin isyanları kırıldı. Ayrıca, her yıl devlete ödemeleri gereken yıllık 500 kese vergi de bundan sonra aksamadan ödenmeye başlandı. Bu arada bu vergiyi toplamakla görevli Şam defterdarı Ali Efendi (Paşa), o zamana kadar bir voyvodalık olarak idâre edilen Sayda, Beyrut, Safed ve çevresi ile Ma'n ve Şihab-oğullarının yaşadıkları bölgeleri bir beylerbeyilik haline getirdi.

Fazıl Ahmed Paşa, Şam'daki bu başarılı çalışmalarından sonra, Halep beylerbeyliğine tâyin edildi. Ancak, görev yeri Halep'e gelerek işe başlayamadı. İstanbul'dan acele kaydı ile aldığı bir emir üzerine, başkente gelir gelmez de İstanbul kaymakamlığına tâyin edildi. Bu görevinde de fazla kalamadı ve Edirne'de hastalanan babasına vekalet etmek üzere acele ile Edirne'ye gitti.

Köprülü Mehmed Paşa ölümünden bir süre önce, yukarıda da anlatıldığı gibi, padişah IV. Mehmed'ten, oğlunun sadrazamlığı için söz almıştı. Köprülü Mehmed Paşa'nın ölümü üzerine 31 Ekim 1661 günü, henüz yirmi altı yaşında bulunduğu halde, Osmanlı imparatorluğunda, sadrazamlık makamına tayin edildi.

Erdel Meselesinin Halli:

Köprülü-zâde Fazıl Ahmed Paşa, sadaret makamına geçince, babasının disiplinli ve kararlı tutumunu aynen devam ettirdi. Köp-

rülü Mehmed Paşa'nın ölüm haberi Anadolu'da duyulunca, Aydın ve Manisa taraflarındaki sipahi zorbalarından bazı bölükbaşıları, başlarına hemen çapulcu taifesini toplayarak, haydutluğa başlamışlardı. Bunu zamanında haber alan Fazıl Ahmed Paşa, süratle Kaplan Mustafa Paşa kumandasında buraya asker sevketti ve isyanı derhal bastırdı. Fazıl Ahmet Paşa'nın bu cesur ve aman vermeyen hareketleri sonucu, imparatorluk sınırları içerisinde ayaklanma teşebbüsleri, kendiliğinden ortadan kalktı.

İstanbul'da sadaret değişikliği vuku bulduğu sırada, Erdel'de ki Osmanlı harekâtı sürmekte idi. Köprülü Mehmed Paşa, padişahtan oğlunun sadareti için söz aldıktan sonra, ölümünden birkaç gün önce, Avusturya'nın İstanbul'daki elçisi Reninger'i yanına çağırarak, oğlu Fazıl Ahmed'in de hazır bulunduğu bir toplantıda, Osmanlı imparatorluğunun, Avusturya imparatorunun Erdel prensinin seçilmesine karışmasını asla kabul etmeyeceğini, Kemeny'nin yerine, yalnızca Apafy Mihal'in voyvodalığının tasdik olunacağını bildirmişti. Nitekim Köprülü Mehmed Paşa, ölümünden önce, Budin beylerbeyisi İsmail Paşa'ya bu yolda mektup göndermiş ve Erdel'de bu doğrultuda faaliyet başlamıştı. Fazıl Ahmed Paşa, sadrazam olduktan sonra, Erdel meselesini bu doğrultuda yakından takip etmeye başladı.

Temmuz 1661'de harekete geçen Osmanlı kuvvetleri, Szasvaros bölgesinde geniş yağma ve tahribatta bulundular. Besarabya Tatarları da Alvincz mevkiine kadar ilerlediler. Türk kuvvetlerinin bu şekilde seri harekâtı, Kemeny Janos'u Szamos bölgesine çekilmeye mecbur etti. Fakat Tatarlar, Kemeny'yi burada da rahat bırakmadılar. Silistre vâlisi Ali Paşa, Kırım hanı ile birlikte, Kemeny'nin yönetiminde bulunan bölgelerde, sayısız ganimet elde ettiler. Bu arada, yukarıda da kısaca belirtildiği gibi, voyvodalık Apafy Mihal'e verilince, Kemeny Janos Macaristan'a çekildi ve burada Avusturya'-

nın yardımını talep etti. Osmanhlar, Apafy Mihal'in voyvodalığının kabûlünü bazı şehirlerden istedi. Ancak bunların bir kısmı mevsimin geçtiğini göz önünde tutarak, soğukta Osmanlı askerlerinin herhangi bir harekâta kalkışamayacağı düşüncesiyle, bu emre itaatten çekindiler. Bunun üzerine İsmail Paşa emrindeki kuvvetler, Sizik-lin, Szasi, Kesd, Orbai ve Csik şehirlerini yağma ve tahrip ettiler. Tatarlar taşımayacakları kadar mal elde ettiler. Ali Paşa, bu arada Kukel taraflarında Hermanstad şehrini de ele geçirdi ve bir kısım askerî masraflarının karşılanması için iki yüz elli bin ekü (kuruş) vergi koydu. Ayrıca İbrahim Paşa kumandasında iki bin kişilik bir Türk birliğini de Apafy Mihal'in yardımına bırakarak, kendisi asıl kuvvetlerle Tamışvar'a çekildi.

Osmanlı ordusunun bu takibi sonucu Kemeny Janos iyice sıkışmıştı. Yanındaki Erdel beylerinin muhalefetine rağmen, Megyes'te bulunan Apafy Mihal'in karargâhına bir akın düzenlemeye kalkıştı. 3 ocak 1662 günü, Apafy Mihal'in yardım isteyen mektubu Ali Paşa'ya ulaştı. Osmanlı devleti, Kemeny'nin Avusturyalı kumandan Montecucculi'den yardım aldığını ve Avusturyalıların bazı Macar şehirlerini rahatsız ettiklerini haber aldıklarından, Yanova sancakbeyi Küçük Mehmed Paşa'yı iki bin süvari ile Apafy'in yardımına gönderdi. Küçük Mehmed Paşa, Şegervar kalesine girdiğinde, Kemeny'nin Avusturya ve Alman kuvvetleri ile birlikte Valkany-Zentpaly'de karargâh kurduğunu öğrendi. Burası Şegervar'a yakın bir yerde idi. Kemeny'in yanında bulunan kumandanlar, ya Küçük Mehmed Paşa'nın üzerine ani bir baskın yapılmasını, ya da Macaristan'a acele ile geri çekilinmesini teklif ettiler. Ancak Kemeny, bu teklifi kabul etmedi. Küçük Mehmed Paşa ile Hetour adlı mevkide vuku bulan şiddetli bir savaş sonunda, önce Avusturya ve Alman askerleri yenilerek firara başladılar. Kemeny, sonuna kadar direndi ise de, sonunda attan düştü ve atların ayakları altında

can verdi. Kemeny Janos'un, bu şekilde ölümü ile Erdel meselesi ortadan kalktı. Osmanlı devleti, kendi isteği dorultusunda hareket eden Apafy Mihal'i Erdel tahtına oturttu (23 Ocak 1662).

Osmanlı-Avusturya Savaşları: Savaşın Sebebi:

Köprülü-zâde Fazıl Ahmed Paşa, sadarete gelişinin ikinci yılında da, imparatorluğun içişleri ile meşgul oldu. Yirmi yılı aşkın bir zamandır süren Venedik savaşlarına kesin bir sonuç vermek için, iyi bir hazırlık gerektiğini bildiğinden, geniş bir faâliyet içine girmek istiyordu. Çünkü bu hususta padişah da aynı arzuyu taşımakta idi. Hattâ, 1662 kışında, sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'yı saraya çağıran padişah, "Bu uğurlu yılda Venedik üzerine sefer açılarak, karadan da ordu sevk ile halâ Venediklilerin elinde bulunan Kotur, Şibenik ve Split kalelerinin ele geçirilmesi için hazırlık yapılmasını" emretti. Hattâ, devamlı: "şimdi ben de Edirne'ye azimet buyurup, bu kalelerin Osmanlı memleketlerine katılmasına kadar orda kalayım" diyerek, Fazıl Ahmed Paşa'yı bu sefere serdar tâyin ettiğini söyledi.

Fazıl Ahmed Paşa, padişahtan emri altıktan sonra, bütün vezirler ve ordu erkânı ile bir meclis toplayarak, konuyu enine boyuna görüştü. Onlara karşı yaptığı hitabede: "Bütün denizlerde savaş hususunda, nice kere tecrübemiz olduğu görülmüştür. Azametlü padişahımız hazretlerinin emri üzere, uygun ve münasib olan budur ki, Bosna serhadlerinde bulunan Kotur, Şibenik ve Split kaleleri üzerine varılsın" dedi ve sadır olan hatt-ı hümâyûnu orada yüksek sesle okuttu. Hazır bulunanların hepsi "duyduk ve işittik" diyerek, Fazıl Ahmed Paşa'yı desteklediklerini belirttiler. Bundan sonra hızla sefer hazırlığına girişildi. Fazıl Ahmed Paşa, eyâletlere ahkâm-ı şerîfeler gönderdi ve sefere hazırlanmalarını emretti.

Öte yandan Rumeli beylerbeyisine de ferman gönderilerek ordunun geçeceği yolların temizlenmesi ve köprülerin onarılmasını bildirdi. Bu hazırlıklar hızla sürdürülürken, padişah da İstanbul'dan Edirne'ye hareket etti. Ordu Edirne'de toplanmaya çalışılırken, Macaristan serhadlerinden de sürekli arz ve mahzarlar gelmekte idi. Bu gelen mahzarlarda ve arzlarda, Avusturyalıların hudud kalelerine sürekli saldırılarda bulundukları, Müslüman ahaliyi esir edip götürdükleri, bazı palangaları yaktıkları ve Kanije karşısında da yepyeni bir kale inşâ ettikleri bildirilmekte idi. Avusturya'nın böyle davranması, aradaki barış durumunu bozması demekti. Onun için Osmanlı devleti yöneticileri, seferin yönünü değiştirmek zorunda kalıyorlardı.

7 Nisan 1663 günü Edirne'ye gelen padişah, Avusturya'nın barışı bozması karşısında yapılacak harekâtı tayin için bir toplantı düzenledi. Serhadden gelen mektupları ve özellikle Tamışvar beylerbeyisi Köse Ali Paşa'nın Avusturya elçisinin mektubunu ile serhad hakkındaki haberlerini değerlendiren padişah, bu sene Venedik seferinden vaz geçilerek, Avusturya cephesine hareket edilmesini istedi. Bu sefere de Fazıl Ahmed Paşa'yı serdar tâyin etti. Padişah, sadrazamına verdiği hatt-ı hümâyûnda: " Sen ki veziriâzâmım ve serdâr-ı ekremim Ahmed Paşasın, Mukaddemâ Bosna ve Arnavutluk içinden Venedik üzerine sefer-i hümâyûnum mukarrer olup, cümle mühimmât ve levâzımat-ı kal'e-gîri ol taraflarda hazır ve âmâde olunmuş iken, halâ Nemçe keferesi sulhu bozup bunca palangaları ihrâk ve nice Ümmet-i Muhammed'i esir ve istirkâk edip Kanije sınırında dahî bir kale-i azîme yaptırdığından ma'ada, bizden dahî kal'eler istiyor. Ecdâd-ı izâmım kefereden kal'e alagelmişiken, biz düşmen-i dine mülk ve kaleler vermek dinimize düşer mi? Filvâki göresiz Devlet-i Aliyyeme layık ve ibâdullaha nâfi olanı vükelâ-yı devlet ve a'yân-ı saltanatım kullarım ile meşveret edip

Ümmet-i Muhammed'e her kangı iş nâfi ve hayırlı ise ona göre hareket edesiz'' denilmekte idi.

Padişahın hatt-ı hümâyûnu okunduktan sonra, Fazıl Ahmed Paşa, Meclis'te hazır bulunanlara hitaben şu konuşmayı yaptı: ''Bakın paşalar ve ağalar, bu nemçe keferesi Devlet-i Osmâniye'nin bir kavî düşmanıdır. Defaat ve kerrât ile nice semeresi zuhur etmiş ve cümle millet-i Nasârâ imdâdıyla ve asker çokluğuyla meşhur bir mel'ûndur. Venedik keferesi dahî deryâ cengi hilekarlığında akrânı nâdir pehlivandır. Lakin karada mesâf cenklerine zehresi olmayıp, kalelerinden taşra çıkması güyâ balık sudan çıkdığı misûllüdür. Tut ki birkaç sene kalelerinde kapanıp kalmış olalar. Ve taşra çıktıkları hînde Memâlik-i İslâmiye'yi vurmağa kadir olamayup, bu ana değin bir işte vücud buldukları yokdur. Bu sene-i mübârekede fermân-ı pâdişâhî üzere Venedik seferini te'hîr edip, Nemçe ahvâlini görsek ve böyle bir kavî düşmanı girü alıkoymasak, alelhusus cebehane ve zahiremiz iki tarafda dahî mükemmeldir. Hemen Nemçe üzerine niyyet etsek, ne dersiniz'' diye sorunca, bütün hazır bulunanlar, sadrâzamın bu teklifini mâkûl ve münasib buldular. Böylece Venedik seferi daha sonraya bırakılarak, Avusturya üzerine sefer kararlaştırılmış oldu.

Osmanlı Ordusunun Cepheye Hareketi:

Fazıl Ahmed Paşa, Edirne'de hazırlıklarını tamamladıktan sonra, 13 Nisan 1663 günü Belgrad'a doğru hareket etti. İstanbul'da Rikâb-ı hümâyûn kaymakamlığına Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tâyin edildi. Kapudan-ı deryâlığa ise Memi Paşa-zâde Mehmed Paşa tâyin olundu. Ordu yedinci menzilde Filibe'ye vardığında, Karadeniz donanması ile nehir yolundan serhad tarafına cephane ve zahire sevki yapılması için ilgililere emirler verildi. Filibe'de dört gün oturak olup, gereken hazırlıklar yapıldıktan sonra, Sofya'ya ula-

şan ordu, burada da altı gün kaldı. Buradan Belgrad'a doğru hareket edildiğinde, Halkalı-pınar mevkiinde, Sultan IV Mehmed'den sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'ya bir hatt-ı hümâyûn geldi. Padişah bu hatt-ı hümâyununda:"murassa bir kılıç, mücevherden bir hançer, seraser kaplı samur bir kürk ve sâde bir elbise gönderdiğini, bunları giyinip ve kuşanıp, devlete duâ etmesini, Ümmet-i Muhammed'e yararlı hizmetler eylemesini" bildirerek, sadrazamını taltif etmiştir. Padişah aynı zamanda, sadrazam ile birlikte bulunan yüksek rütbeli vezirlerini taltif etmiş ve onlara da değerli hediyeler göndermiştir. Buradan itibaren seri bir şekilde yoluna devam eden ordu, 7 Haziran 1663 günü, Belgrad ovasına ulaşmıştır.

Fazıl Ahmed Paşa, Belgrad'a geldiği sırada, Avusturya hükûmeti, yeni bir elçi göndermiştir. Bu gelen elçi, Tamışvar muhafızı Köse Ali Paşa tarafından tutulan önceki elçi ile birlikte Belgrad'a geldiler ve sadrazam ile görüşmek istediler. Belgrad'a varıldıktan üç gün sonra sadrâzam ile görüşen yeni elçi Baron de Goes ile önceki elçi Beris, imparatorun barış teklifini ihtiva eden mektuplarını Fazıl Ahmed Paşa'ya verdiler.

Elçilere, mektuplarda yazılanlar okunduktan sonra, şifâhen niçin geldikleri sorulduğunda:"hükümdarlarının barış isteğinde oldukları" cevabını verdiler. Fazıl Ahmed Paşa ise,"mâdem ki barış istiyorsunuz, iki seneden beri niçin barışı bozup, Osmanlı hududunda yeni kaleler inşâ ediyorsunuz?" diye sordu. Ayrıca, Erdel toprağında bulunan Szkelyhid ve Kolojvar kalelerini de zabt edip içine asker yerleştirdiklerini, bu kalelerden Osmanlı topraklarına çete saldırılarında bulunulduğunu bildirdi. Bu arada, yakılan Osmanlı palangalarını, esir edilen Müslümanları ve onların mallarını alıkoyduklarını, bunları kurtarıncaya kadar uğraşacaklarını söyledi. Öte yandan imparatordan gelen mektuplarda, sonuç alınacak bir şey çık-

mayınca, Fazıl Ahmed Paşa, elçiyi tekrar huzuruna çağırarak, ''barış yapılması için sana yetki verilmiş, buna dâir elinde yetki belgen var mı?'' diye sordu, Elçi ''evet vardır'' deyince, Ahmed Paşa: ''Öyleyse, şimdi Osmanlı devleti ile barış istiyorsanız, Kanije karşısında yeni yaptırdığınız Zrinyivar adlı kalenin yıkılmaşı , Erdel'den Nemçe (Avusturya) askerinin çekilmesi, esir alınmış olan Müslümanların serbest bırakılması suretiyle'' barış yapılabileceğini söyledi. Elçi ise, ''bizim barış yapabilmemiz, Szekelyhid ve Kolojvar kaleleri ile birlikte, Erdel'de verimli bazı arazilerin verilmesi, buna karşılık yeni yapılan Zrinyivar kalesinin yıkılması'' şartı ile barış yapılmasına dâir bir yetkidir. Bunun dışında herhangi bir barış şartına yetkili değiliz'' cevabını verdi. Böylece görüşmeler sonuçsuz kesildi. Sadrazam, ileri hareket için hazırlıklarını tamamlamaya çalışırken, Avusturya elçilerinin barış şartlarını hemen Edirne'de bulunan padişaha bildirdi ve görüşünü istedi. Gelen hatt-ı hümâyûnda, ''Bu gibi boş sözlere kulak vermeyip, fermân-ı hümâyûnum üzere, üzerlerine varmak için gereken dikkat ve ihtimamı gösteriniz'' denilmekte idi. Avusturya'dan son gelen elçiyi geri göndermeyen Fazıl Ahmed Paşa, daha sonra imparatora bir mektup yazarak, ikinci elçi Beris ile Viyana'ya gönderdi.

Fazıl Ahmed Paşa, Avusturya imparatorunun baş-vekili olan Duc de Sagan'a hitaben yazdığı mektubunda: ''Barış arzusu içinde imişsiniz. İstanbul'da iken, bir iki def'a kapı kethüdanız vasıtasıyla, ve şimdi gelmiş olan elçiniz ile mektubunuz gelmiş olup, barış yapılması için kendilerini görevlendirdiğiniz anlaşılmıştır. Biz barış yapılması için gayret ettiğimiz halde, adamlarınız razı olmamaktadırlar. Çünkü önceki davalarından aşağı inmemektedirler. Söylediklerinin ise zerre kadar aslı yoktur. Bundan dolayı, niyetinizin bizi yoldan alı-koymak olduğu anlaşılmıştır. Sizin hîle ve hüd'anızın hayli zamandan beri haddi ve hesâbı yoktur. Eğer Kanije

karşısında yeniden yaptırdığınız kaleyi yıkıp, Erdel'den askerinizi çıkarırsanız, barışa kolayca yaklaşmış olursunuz. Mademki bunlar yerindedir. O zaman aramızda barış yer ile gök arası kadardır. İşte yer götürmez asker ile Belgrad'a geldik ve yıldız sayısınca Tatar askeri de geliyor. Varırız, Hak Teâlâ ezelde ne takdir eylemiş ise o olur vesselâm'' diyerek, savaşa kararlı ve istediklerini yaptırmaya azimli olduğunu ortaya koymuştur.

Fazıl Ahmed Paşa, mektubu gönderdikten sonra, Avusturya elçisini de ordu ile birlikte bıraktı. İstanbul'dan gelen ve Belgrat'ta hazırlanan balyemez ve kolonborna topları ile humbara ve havanları, yeteri kadar mühimmât ve levâzımat ile Belgrad iskelesinden yüz kadar gemiye yükleyerek Tuna yolu ile Budin'e gönderdi. Bunların muhafazası için de Anadolu beylerbeyisi Vezir Çerkes Kadınım Mehmed Paşa ikinci vezir tayin edilerek görevlendirildi. Ordu Össek'e geçtikten sonra mektubunu Osmanlı elçilik heyeti ile birlikte Viyana'ya gönderdi. Kısa bir süre sonra Avusturya elçilik heyeti, yeniden ordugâha geldi (3 temmuz 1663).

Duc de Sagan, sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'ya hitaben yazdığı mektupda, Osmanlı isteklerini kabûle yanaşmadığı gibi, ordunun hareketini oyalayıcı bir tutum takındığından, bu mektup teâtilerinden bir sonuç elde edilemedi. Bu arada, mektup açılıp içindekiler anlaşıldıktan sonra, elçiler sadrazamın huzuruna çağrılarak, daha önce ifâde edildiği gibi, Kanije karşısında yeni yaptırılan Zrinyivar kalesinin yıkılması, Kolojvar ve Szekelyhid kalelerinin Osmanlılara teslimi, Erdel'den Avusturya askerinin çekilmesi ve esir müslümanların iâdesi şartlarının kabûl ile, iki devlet arasındaki hududun 1606 yılındaki Zitvatorok anlaşmasına göre yeniden düzenlenmesi ve bu anlaşma ile kaldırılmış olup, Kanunî Sultun Süleyman zamanında konulmuş olan yıllık 30 bin filori verginin her yıl ödenmesi gibi daha sonra ağırlaştırılan şartlar hususunda hükümetlerince yetkili kı-

lınıp kılınmadıkları soruldu. Elçiler, bu şartları imparatora arzetmeden bir şey yapamayacaklarını, hattâ, 30 bin filori maddesini imparatora arza dahi selahiyetli olmadıklarını ifâde ettiler.

Elçilerin bu cevabından sonra, Fazıl Ahmed Paşa, "artık hududa yaklaşılmıştır. Bundan sonra, şartlarımız daha da ağırlaşacaktır. diyerek, elçileri çadırlarına gönderdi. Elçiler ile ilgilenen görevlilere de: "Bir daha bu adamları yanıma getirmeyin, yoksa bir zararım dokunur" dedi. Daha sonra da, Avusturya elçilerinin yanına adam katarak, Budin'e gönderip hapsettirdi.

Fazıl Ahmed Paşa, Avusturya elçileri ile görüşüp, bir sonuç elde edilemeyince, 30 Temmuz 1663 günü, orduyu Avusturya hududuna doğru harekete geçirdi. Bu arada Avusturya hududundaki askerî gelişmeleri ve faaliyetleri, casusları vasıtasıyla, çok sıkı bir şekilde tâkip eden sadrazam, Budin'e gelince, büyük bir danışma meclisi topladı. Harp divanında, ordunun bundan sonra nasıl bir hareket yolu izleyeceği tartışıldı. Bu arada, sınırda herhangi bir düşman ordusunun bulunmadığı anlaşıldığından, Budin, Sirem ve Semendire sancakları askerlerini düşman topraklarına akına memur etti. Bunlar Besperem kalesinin çevresini yakıp yıkarak, kaleyi ele geçirip, içindeki Avusturya ve Macar askerlerini kılıçtan geçirdiler.

Öte yandan, Budin'de bir geçit resmi yaptıran sadrazam, Avusturya elçisine bu geçit resmini seyrettirdi. Osmanlı ordusunun ihtişamı ve gücü karşısında şaşkınlığa düşen elçi, ağlamaktan kendini alamadı. Padişahın otağında toplanan harp meclisine vezirler, beylerbeyileri ve ümerâ, yeniçeri ve sipahi ağaları ile silahdar, dört aşağı bölük ağaları, cebeci ve topçu-başılar, ocak ihtiyarları ile diğer savaş ve gün görmüş ihtiyarlar katıldılar. Sadrazam, daha Edirne'den yola çıkar çıkmaz, serhaddin hemen her tarafına gönderdiği adamları vasıtası ile gizlice aldığı bilgiler dolayısıyla, hemen her

konu hakkında çok iyi ve sağlam bir bilgisi bulunmakta idi. Bu bakımdan, harp meclisinde sefer ve serhad olayları hakkında en iyi bilgi sahibi kendisi idi. Meclisi açarken yaptığı hitabede: "Benim babalarım, kardeşlerim. Paşalar, beyler, ağalar; Allah'a şükürler olsun, serhadde geldik, küffâr memleketine yaklaştık. Aramızda ancak dört beş konak mesafa yer kaldı. Allah'ın inayeti ile Budin'den sonra hangi tarafa gidelim. Yanık kalesi tarafına mı, Komaran üzerine mi, yoksa Uyvar'a mı niyyet olunsun? Yüce Allah'ın şanına ve ihsânına nihâyet yok. Onun lütfuna uygun, hangi taraf tercih edilir ve yararlı görülür ise, ona göre hareket edip, o kaleye yürüyerek, muhasara edelim" diye ayrıntılı bir sual sordu. Mecliste hazır bulunanlar; "biz padişah kullarıyız, her ne tarafa hizmet ferman buyurulur ise, ona göre gideriz, rey ve tedbir serdar hazretlerinindir" dediler. Fazıl Ahmed Paşa, yeniden, "sizlerin de serhad ahvaline vukufunuz vardır, çoğunuz savaşlarda bulundunuz, hatırınıza ve gönlünüze gelen söyleyiniz?" diye sorduğunda da, aynı cevabı alınca, seferin hareket yönünü kendisi açıkladı: "Eğer Yanık kuşatmasına gidersek, yolları zor ve dağlıktır, çevresinde de ferah bir yer yoktur. Burada islam askeri doyumluk alacak bir şey bulamaz. Orası yalnızca sağlam bir kaledir, duvarı dolma ve hendeği geniştir. Suyu çok akıntılıdır. Önüne bir nesne duramaz. Yanık'a gidersek, sadece bir kale almış oluruz. Vilayet almış sayılmayız. Şayet Komaran kalesi üzerine gidilse, orası da bir ada üzerinde sağlam bir hisardır. Köprü yapılıp geçmek gerekir. Bu kadar islâm askerini o adaya kapatmak uygun değildir. Çok zorluk çekilir. Amma Orta Macaristan'da Uyvar kalesi kuşatılmış olsa: burası da büyük bir kaledir. Burasının alınmasında pek çok fayda sağlanır. Ona bağlı nice kale ve palangalar vardır ki, otuzdan fazladır. Bundan başka, sayısız köyleri ve varoşları, altın ve gümüş madenleri bulunan geniş bir vilayettir. İnşallah hem sağlam bir kale almış oluruz, hem de islâm askeri, gönüllerinin isteği üzere, hesaba gelmez ganimete nâil olur-

lar. Bir alay köy ve palanga da Ahlah'ın lütfu ile ele geçer ve bir eyâlet feth olmuş olur!'' dedi. Böylece Uyvar kalesinin kuşatılmasına karar verilmiş oldu.

Bunun üzerine, ertesi salı günü, Estergon kalesi önlerinde Tuna nehri üzerine bir köprü yapılması için, Budin beylerbeyisi vezir Sarı Hüseyin Paşa tayin olundu. Yanına Karaman beylerbeyisi Kaplan Mustafa Paşa ile Niğbolu sancağıbeyi Kadı-zâde İbrahim Paşa kapı halkları ile birlikte yardımcı kılındılar.

Ordunun harekete geçmesinden önce, sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, Össek'de görüştükten sonra, Budin'de hapsedilmelerini emrettiği elçiler ile yeniden görüşülmesini istedi: ''Çünkü, İstanbul'da, Belgrad'ta ve Össek'te yapılan görüşmelerde inatlarında ısrar ettiler, şimdi artık sınırlarına geldik, memleketlerine girmek üzereyiz, belki söyleyecek bir sözleri vardır.'' diyerek, daha önce ileri sürdükleri şartlar doğrultusunda, görüşmeyi Budin beylerbeyisi Köse Ali Paşa'nın gerçekleştirmesini istedi.

Köse Ali Paşa, elçiler huzuruna geldiğinde, Avusturya'nın Erdel'den askerlerini çekmesini, Szekelyhid ve Kolojar kalelerini boşaltmalarını, Zrinyivar kalesini yıkmalarını, 30.000 altın yıllık vergi vermelerini ve ahidnâmeye kararlaştırılmış olan iki yüz bin kuruş ödemelerini bildirdi. Sonunda da ''daha önce de konuşulduğu gibi, bu şartlara ne dersiniz, işte Uyvar'a niyyet eyleyip harekete geçtik ve Estergon önünde köprüleri kurdurduk. Aramızda ancak dört konak mesafa kaldı. Şimdi de barışa yanaşmaz mısınız?'' dedi. Elçiler, ''barış yapalım'' demekten başka çere bulamadılar. Köse Ali Paşa ise, barışın Kanunî Sultan Süleyman zamanındakine göre mi, yoksa Kuyucu Murad zamanındakine göre mi yapalmısını sordu? Elçiler, Kanunî Sultan Süleyman'ın zamanının başka bir zaman olduğunu, barışın bugün şartlarına göre yapılmasını isteyerek, Erdel'-

den askerlerinin çıkarılması, kalelerin yıkılması ve diğer kalenin boşaltılması için, on beş gün mühlet istediler. Ancak Köse Ali Paşa, bu isteğin zaman kazanmaya yönelik bir oyalama olduğunu bildiği için: "Vallahi şu andan sonra bir gün veya bir saat daha burada oturmayız, serdarımızın da cevabı böyledir. Hemen Uyvar'a doğru yola koyuluruz" cevabını verdi. Elçiler buna yanaşmadıkları için, bir anlaşma mümkün olmadı. Konuşmalar uzayıp gitti. Perde arkasından konuşmaları duyan sadrazam bir süre sonra divana geldi. Elçilere "hoş geldiniz" dedikten sonra, niçin geldiklerini sordu. Elçi; "barış için geldim, imparatorumun da isteği budur" deyince, sadrazam, "Peki, bizim isteyeceklerimizi boynuna alabilir misin?" diye sordu. Elçi: "Evet alırım" cevabını verdi. Sardazam, bu cevap üzerine: "Bir kaç türlü barış yapılır ki, birisi, Âl-i Osman padişahının cümle kulları, evlerinde, zevk ve safalarında iken, iki taraf barış yapmıştır. Bir diğeri, devlet vekilleri ve ordu seferde iken barış yapılmıştır. Bir başka türlüsü ise, yer götürmez asker ile, Dârülharb'a girilmek üzere iken barış olmuştur. İşte biz şimdi, azametli ordumuz ile, yıldız sayısınca Tatar askeri ile ülkenize geldik. Daha önce İstanbul'da iken, barış için bazı şartlar söylemiştik, mâkûl karşılanmamıştı. İşte, bu kadar askeri, oradaki inadınız yüzünden buraya kadar getirdiniz, bundan dolayı, şimdi yapılacak olan barış, başka zamanlarda yapılan barışlara benzemez. Kanunî Sultan Süleyman zamanında, yıllık otuz bir altın vergi ile barış yapılmış, Kuyucu Murad zamanında ise, iki yüz bir guruş pişkes verilmek suretiyle olmuş, bunlardan hangisini kabul eylersiniz?" diye sordu. Avusturya elçisi, "Kanunî zamanında yapılan barışı bilmiyorum, ama Koca Kuyucu Murad Paşa ile yapılan barışı biliyorum ve defterimizde, yıllık iki yüz bin guruş verilmesi yazılıdır" karşılığını verdi. Bunun üzerine sadrazam, "sözünü ettiğiniz iki yüz bin guruş, askerimizin bir günlük arpa bahasıdır. Biz sizinle anlaşma yapmak istiyoruz" buyurduğunda, Avusturya elçisi: "Halâ bu is-

teğiniz üzere, imparatorumuz sikkeli altın vermek niyetinde değildir'' karşılığını verince, sadrazam Fazıl Ahmed Paşa: ''Bu kadar zamandan beri, vuku bulan toplantılarda sözünüzü dolaştırıp, bir türlü sulha yatmıyorsunuz. Allah'ın izni ile biz işimizi biliriz. sen var Budin kalesinde otur. Zevk ve safada ol. Hatırını hoş tut. Elçiye zeval yoktur. Biz efendinin memleketine varıp, bakalım, Allah ne gösterir'' diyerek, elçiyi Budin'de tutmalarını istedi.

Osmanlı ordusu, bu görüşmelerden sonra, Budin'de on bir gün daha kaldı ve Estergon tarafına yola koyuldu. Vişegrad'da bir süre dinlendikten sonra, Estergon ovasında çadır kuruldu. Bu sırada, nehir üzerine yapılan köprü bitmek üzere idi. İki ayda tamamlanması gereken köprü, çok daha kısa bir süre içerisinde tamamlandığından, muhafazasına Kaplan Mustafa Paşa ile Niğbolu valisi Kadı-zâde İbrahim Paşa kapıları askerleri ile memur edildiler.

4 Ağustos 1663 günü, Köprünün tamamlanmasından hemen sonra, Budin valisi Köse Ali Paşa ile Halep beylerbeyisi Gürcü Mehmed Paşa ve Anadolu Beylerbeyisi Vezir Yusuf Paşa, on oda yeniçeri ile birlikte, köprüden karşı tarafa geçerek, düşmanın herhangi bir saldırısına karşı muhafaza görevini üstlendiler. Osmanlı ordusu köprü inşaası ile meşgul olup, karşı tarafa asker geçirmekte iken, Macar asıllı iki kişi, Osmanlı ordusundan kaçarak, Uyvar kalesinin kumandanı Forgacs'ın yanına vardılar. Bunlar, düşmana Osmanlı ordusunun durumu hakkında bilgi vererek, köprü'yü geçmek üzere olduklarını, hattâ Ciğerdelen yakasında 3.000 Osmanlı askerinin muhâfızlıkla görevlendirildiğini, bunların bir baskınla kırılması halinde büyük bir üstünlük kazanılacağını bildirdiler. Uyvar kalesi kumandanı Forgacs, bu haberden çok memnun kaldı. Hemen on bin kadar süvari ve piyade savaşçı seçerek, Osmanlı kuvvetlerine baskın yapmaya karar verdi. Forgacs, Ciğerdelen'deki Osmanlı aske-

rini kırdıktan başka, köprüyü ele geçirip, Osmanlı ordusunun geçeceği yolları kapamak niyetinde idi. Bunun için, sabah erkenden, askerini harekete geçirdi ve toplarını top arabaları ile yürüttü. O gün, Niğbolu valisi Kadı-zâde İbrahim Paşa, karavol hizmetinde bulunuyordu. İlk saldırıda geri çekilmek zorunda kalan İbrahim Paşa'nın içine düştüğü zor durumu gören Halep Beylerbeyisi Gürcü Mehmed Paşa, askerini savaşa soktu. Taraflar arasında savaş başlayıp, meydanı gürültü sarınca, bütün Osmanlı kuvvetleri harekete geçti ve gazilere yardıma koştular Akşama kadar süren şiddetli savaş sonrasında, pek çok düşman katledildi. Bu arada, ayakları bağlı develerin ürkmesiyle meydana gelen kargaşadan da Avusturya kuvvetleri korkuya kapılıp, perişanlık gösterdiler. İki binden fazla düşman askeri öldürüldü. Savaş sona ererken, Kaplan Mustafa Paşa ile Anadolu beylerbeyisi Yusuf Paşa da, yetiştiler. Bunlar firar etmekte olan düşmanı tâkip ederek, bir haylisini kırdılar ve bütün ağırlıklarını ele geçirdiler. Bir çoklarını da esir etmelerine rağmen, kumandanları Forgacs, kaçarak Uyvar kalesine girdi ve yakalanmaktan kurtuldu.

Ciğerdelen tarafından savaşlar vuku bulurken, Estergon yakasındaki Osmanlı kuvvetleri de toplar atarak, arkadaşları coşturdular. Bu arada, köprüden hızla daha çok sayıda asker geçirmeye çalıştılar. Düşman Askerinin çok sayıda ölü verip, bozulması ve firarından sonra, Köprülü-zâde Fâzıl Ahmet Paşa, gazileri ödüllendirdi ve çeşitli mükafaatlar verdi. Öte yandan, düşmanı tâkip eden paşalar da aldıkları esirleri ve bayrakları sadrazamın huzuruna getirdiler. Fazıl Ahmed Paşa, düşman kumandanlarının Budin kalesinde hapsedilmelerini emretti. Diğer esirlerin önemli bir kısmı da ordu önünde idam edildiler.

Uyvar Kalesinin Fethi:

Ciğerdelen savaşı adı verilen bu savaştan sonra, Yeniçerilerin

de, Estergon'dan karşı yakaya geçmesiyle, Uyvar üzerine son yürüyüşe başlandı. Szitva adlı küçük nehir üzerine, Budin beylerbeyisi Sarı Hüseyin Paşa ile Bosna beylerbeyisi Vezir Köse Ali Paşa ve Karaman beylerbeyisi Vezir Kaplan Mustafa Paşa'nın askerleri ile kurdukları köprüden geçildi. Köprü kurulmasına Niğbolu valisi Kadızâde İbrahim Paşa da yardım etti. Osmanlı ordusu Szitva (Jidva) köprüsünden geçtikten sonra, Nitra suyu üzerindeki köprüleri te tamamlayarak, Uyvar kalesinin önüne geldi. Nihayet 12 ağustos günü, Osmanlı kuvvetleri,Uyvar kalesinin batı tarafındaki Beç kapısı olarak bilinen kapının karşısında göründüler, sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın otağı, burada Tepsi ovası olarak bilinen mevkîe kuruldu.

Avusturyalılar, Szitva suyundan itibaren, Türk ordusunun geçeceği güzergâh üzerinde, birçok arklar açarak, bunları sular ile doldurmuştu. Böylece meydana gelen bataklıklarda Türk ordusunun ilerlemesini engellemek istemişti. Ancak bunlara rağmen, heybetli Türk ordusu kale burçlarının önüne dizilince büyük bir korkuya kapıldılar.

17 ağustos günü, sadrazam askerlere kuşatma için malzeme dağıtılmasını emretti. Daha sonra, ortadan sadrazam Fazıl Ahmet Paşa ve Rumeli beylerbeyisi Bıyıklı Ali Paşa ile Yeniçeri ağası Salih Ağa, kul kethüdası da sekiz kıta balyemez top ile mevzie girdiler. Sağ kolda ise Bosna beylerbeyisi Vezir Köse Ali Paşa, zağarcı başı yedi kıta balyemez top ile kuşatmaya başladı. Sol kolda da, Anadolu beylerbeyisi Vezir Çerkes Yusuf Paşa ile saksoncu-başı altı kıta balyemez top ile görev aldılar. Komaran kapısı tarafına da Karaman beylerbeyisi Vezir Kaplan Mustafa Paşa, üç kıt-a top ile hazır bulunda, sağ ve sol garibler de kendisine yardımcı tâyin edildiler.

Osmanlı ordusu akşamdan metrise girdi. Böylece Uyvar kalesi

dört bir taraftan kuşatılmış oldu. Kuşatma hazırlıkları tamamlandıktan sonra, sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, Uyvar kalesi başkumandanı Forgacs'a bir mektup göndererek, kaleyi teslim etmesini istedi. Fazıl Ahmed Paşa, teslim mektubunda: "Sen ki Orta Macar'ın a'yânından Forgacs vesair kalenin kapudanlarısız. Malumunuz ola ki hâlâ şevketlu azametli ve mehâbetlu ve kudretlü, yer yüzünün halifesi ve cemi' padişahlarının ulusu islâm padişahı efendimiz veziri ve serdâr-ı sipehsâlârı ve Allahü Sübhânehu ve Teâlâ hazretlerinin emr-i şerîfi ve peygamberimiz iki cihan güneşi Muhammed Mustafa aleyhisselâtu vesselâmın mucizât-ı kesiretü'l-berekâtiyle serasker-i nusret-şiârı olup yer götürmez ve haddü hasri yok islâm askeri ve kuvvetli efendimiz emriyle fermânıyla İnşaallahu Teâlâ Uyvar kalesinin feth ü teshîri niyyetiyle asâkir-i nusret-mansûre ile geldik. Eğer kaleyi teslim edersen, içinde olan büyük ve küçük her kim var ise olsun, cümlesine aman-ı Allah ve aman-ı Resûl verilip, can ve malınıza taarruz olunmayıp, murad eylediğiniz mahalle irsal ve isâl olunursunuz. Kalmak murad idenlerinizin mal ve mülkleri ellerinde ibkâ olunur. Şöyle ma'lûm oluna ve inşaallahü melikü'l-rahîm cenk ile feth olundukda, kebîr ve saygir ve fakîr ve ganî her kim olur ise olsun aman verilmeyip, yerleri ve gökleri yoktan var eden şerîki ve nazîri yok Allahü Sübhanehu ve Teâlâ hazretlerinin avn-u inâyetiyle inşallahu teâlâ cümlesi kılıçtan geçirilir. Şerîat-i şerifemizin hükmü budur ki yazılmıştır. Azametlü efendim, padişah-ı islam hazretlerinin bu kalede Murâd-ı şerîfleri Macar halkına ne mertebe lütf ve insan içün olduğu malumları olaydı, evladların kurban ederlerdi. Vesselâm" diyerek, kalenin vire ile teslimini istedi. Mektubu Mehmed Ağa ve İbrahim odabaşı kale yakınına kadar götürdüler. Ellerinde beyaz bayraklar olduğu halde kaleye yaklaşan görevli Türkler üzerine, Avusturya askerleri kurşun yağdıkmakta idiler. Sonunda Mehmed Ağa kale kapısına davet edilerek, isteği soruldu. Mehmet Ağa'dan mektup alındı ve kendisi içeri sokulma-

dı. Ancak, içeride Türkçe bilen olmadığı için, sonunda Mehmed Ağa içeriye dâvet olunarak, kendisinden mektubun Macarca yazılı olarak getirilmesi istenildi. Sadrazam Macarca mektup yazarak gönderdi. Avusturyalılar, mektubu okuduktan sonra, meclis toplayıp konuya görüşeceklerini ve yarın cevap vereceklerini bildirdiler. Mehmed Ağa, durumu sadrâzam Fazıl Ahmet Paşa'ya ilettiğinde sadrazam, ordunun meterislerde son hazırlıklarını yapmalarını, yarın sabah erkenden top atışlarına hazır olmalarını emretti. kaleden cevabın gelmesine bakılmadan, askerler hazırlıklarını tamamladılar. Sabah olunca, kaledekiler: ''Biz kale veremeyiz ve içeriden de çıkmayız, dinimiz uğruna savaşı kabul eyleriz. Ölümden de kaçmayız'' diye burçlardan bağırdıkları gibi, alarga toplarına da ateş verdiler.

Osmanlı ordusunda da, sabah namazından sonra, fetih için duâlar edilip, kurbanlar kesildikten sonra, bütün toplara ateş verildi. Geceleyin ay tutulması olması yüzünden, Osmanlı askerlerini metrislerini biraz daha kaleye yaklaştırdılar. Burada, Avusturya İmparatorunun baş-veziri olup Montecuccoli'nin önemli miktarda Alaman askeri ile, Zrinyi-oğlu'nun kardeşinin de Hırvat askeri ile birlikte Uyvar'ın yardımına gelmekte oldukları haberi alında. Aynı zamanda, Tatar askerlerini kumanda eden hanın oğlu Ahmet Giray'dan, sadrazam Fazıl Ahmet Paşa'ya bir mektup geldi. Ahmed Giray, mektubunda, ordusu ile Orta Macar bölgesine girdiğini, Solnok'a üç dört menzil yerde sadrazamın mektubunu aldığını, Orta Macar içerisinden geçerken, Kolojvar kalesi altında, iki yüz kadar Nemçe askerini kırdıklarını, Sakmar kalesinden, Müslümanlar üzerine saldıran düşmanı yenilgiye uğrattıklarını, karşılarına çıkan düşmandan kurtulan olmadığını bildirdi. Bu haberler, Uyvar kuşatmasında olan Osmanlı askeri üzerinde sevinç yarattı. Bu haberlerden sonra, Uyvar kalesi daha şiddetli bir şekilde dövülmeye başlandı. Beç kapısı ta-

rafındaki sağlam bir tabyasından Osmanlı askerleri üzerine baskın vermek isteyen Avusturya askerleri, yeniçerilerin gayretli savunmaları sonucu geri püskürtüldü ve düşmana ağır kayıplar verdirildi. Köse Ali Paşa'nın da yardıma gelmesi ile, firara başlayan düşmanı tâkip eden Türk askerleri, bu tabyada iki kapıyı ele geçirdiler. Ancak, kaledekilerin şiddetli savunmaları sonucu, Türk askerleri geri çekildiler. Fakat bu arada, düşmana burada da ağır kayıplar verdirildi. Avusturyalılar Beç kapısının içerisinde kapanıp kaldılar. Dış tabyayı ele geçiren Türkler, bu çatışmada iki yüz kadar şehid verdiler. Tabyanın ele geçirilmesinden sonra, kuşatmada önemli bir üstünlük elde edildi. Öte yandan Uyvar'a su taşıyan kanallar kapatıldı ve şehirdekiler susuz bırakıldı.

Uyvar kuşatması bütün şiddetiyle sürerken, yukarıda kısaca değinildiği gibi, Orta Macar bölgesini geçen Ahmed Giray emrindeki seksen bin kişilik Kırım askeri ile, Uyvar önüne geldi.Beraberinde Eflak ve Boğdan beyleri ve askerleri de vardı.

Kırım askerlerinin gelip, orduya dâhil olmasından kısa bir süre sonra, Baş-kumandan Montecuccoli kumandasındaki 30.000 kişilik Avusturya ordusu, Uyvar kalesinin karşı yakasında, suyun öbür tarafında ordugâh kurmuştu. Montucuccoli'nin, kuşatmadaki Türk askerini dağıtarak, kaleye girmek istediği haber alındığından, sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, Kırım, Kazak, Boğdan ve Eflak askerlerinden seksen bir kişiyi görevlendirerek, Avusturya imdat kuvvetini ansızın bastırmak teşebbüsünde bulundu. Avusturya yardımcı kuvvetleri beş yüz kadar asker ile pusuya yatıp, geçidi tutmak üzere ileri çıktılar. Ancak Tatar askerleri, başka bir yerden ansızın suyu geçerek, bu kuvvetlerin arkasına düştüler. Bunlardan başka, diğer bazı birlikler de nehri geçmeyi başardılar. Öncülerle savaş başlayınca, düşman taburu, tamamiyle hücûma geçti. Bu sırada çevrede

bulunan Tatar askerleri ile öteki kuvvetler düşmana dalkılıç hücûma geçtiler. Montucuccoli'nin askerleri kısa zamanda mağlubiyete uğrayınca, firara başladılar. Düşmandan iki bin kadarı kırıldığı gibi, pek çoğu da esir oldular. Ayrıca Avusturya kuvvetlerinin bütün ağırlıkları, Türk askerleri tarafından ele geçirildi.

Kuşatmanın on dördüncü, yani 29 Ağustos günü, yeniçeriler, kale hendeklerine toprak sürmeye giriştiler. Dört nöbet sürülen toprak, dört günde dağ gibi yığıldı. Kale hendekleri toprakla doldurulduktan sonra, surlara hücum emri verildi. Köse Ali Paşa ile Anadolu beylerbeyisi Vezir Yusuf Paşa kollarından atılan toplarla, surlar harabe haline getirildiği için, buralardan saldırılar düzenlendi. Düşman, alelacele yıkılan yerleri onarıp, saldırganlara, tüfenkle karşılık verdiğinden, Türk askeri epeyce zahmetlerle karşılaştı. Ancak hücumlar öyle şiddetli olduki, zaman zaman gediklerden içeri girildi ve burçlara tırmanıldı. Artık surların tepelerinde savaşlar yapılmakta idi. Bu savaşlar sırasında Anadolu Beylerbeyisi Vezir Yusuf Paşa, bir kurşun danesiyle yaralandı ve dört gün sonra şehid oldu. 4 eylül günü de Rumeli beylerbeyisi Bıyıklı Ali Paşa şehid düştü. Bu arada yağan yağmurlar, Türk askerlerini balçık içinde mücadele etmek zorunda bıraktı. Sadrazam Fazıl Ahmed, Uyvar kalesinin çevresindeki bütün askerlerin metrislerini dolaşarak, onlara ihsanlarda bulunduğu gibi, diz boyu çamura girmekten de çekinmiyordu. Onun bu hareketi askerlere büyük bir şevk ve cesaret veriyordu. bazı yakınları, ''Sultanım, niçin böyle tehlikeli bir vaziyette metrislere giriyorsunuz?'' dediğinde, Fazıl Ahmed Paşa, ''Merhûm Tayyar Mehmed Paşa, Bağdad muhasarasında her gün metrisleri gezer imiş, dostları kendisini böyle ikaz ettikleri zamanda da, daha açık yerlere gider imiş. Yine bir gün açık bir yerde dururken, dostunun biri eteğine sarılıp, meded efendim, orada durmayın demiş. O da sakınmayıp, berkarar olmuş ve şehid düşmüştür'' derdi.

Kuşatma bu karar üzere sürerken, akına giden Kırım askerleri ile Yalı ağası çeşitli ganimet malları, zahire ve kalabalık esir grupları ile döndüler; onların getirdiği mallar, orduya büyük bir rahatlık kazandırdı. Öyle ki öküz ve koyun sayısı binleri aştı. Viyana kapılarına kadar uzanan akıncılar düşman arazisinde geniş tahribat yaptılar. Bu arada pek çok düşman askerini de katlettiler. Kırım askerleri ile akıncıların bu başarısı, Türklerin moralini yükselttiği gibi, kaledekilerin yardım bekleme ümitlerini tamamiyle yok etti.

Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, kale hendeğine toprak sürdürmeyi devam ettirerek, suyun yarısını doldurdular. Karşılıklı top ateşinde üstünlüğü elinde bulunduran Osmanlı topçuları, düşmana göz açtırmadıklarından dolayı, kalede sıkıntı had safhaya ulaşmıştı. Öyleki, düşmanın bir top ateşine karşılık, Fazıl Ahmed Paşa, üç top atılması için metristeki askerlerine emir vermişti. Sonunda bu şekilde top atışı dolayısıyla, Avusturya askerleri kale burçlarından başını çıkaramaz oldular. Yalnızca gecenin karanlığından istifâde ile, Türk çadırlarına ve metrislere doğru top ateşi yapar oldular. Ancak bu top ateşinden Türk ordugâhına herhangi bir zarar erişmemekte idi. Bundan dolayı, bir süre sonra gece ateşine de son verdiler.

Surların iyice yıpranması ve Türk top ateşi sonucu topları parçalanan düşman, savunmada yetersiz kalınca Türk serdengeçtiler hendek duvarlarına asılmaya başladılar. Kale dibindeki şaranpollerde bulunan düşman askerlerinin bir çoğunu kırıp, diğerlerini esir alarak döndüler. Bu durum karşısında Avusturya kuvvetleri kale dibindeki gazilerin üzerine, baruta bulaşmış bez parçaları, taş ve diğer savunma malzemeleri ile karşı koymaya çalışıyorlardı. Öte yandan kazılan lağımları da karşı harekât ile engellemeyi sürdürüyorlardı. Sonunda, Rumeli beylerbeyiliğine getirilen Mustafa Paşa'nın fikri ile, kale divarı dibi kazılarak desteğe alındı. Hemen

harekete geçen lağımcılar, o gece yirmi arşından fazla yer kazarak, suru kalın direkler üzerine aldılar. Sabah namazı ateş verilince, toplar da buraya ateşe başlayınca, hendek yıkılarak, suya doğru kaydı. Arkasında bir tepe gibi toprak yığını göründü. Burada her ne kadar gedik açıldı ise de, yukarı tırmanmak hayli müşkil olduğundan, askerler saldırıya geçemediler. Fakat Tük ordusu, bu durumda lağım kazma işini çeşitli yerlerde tekrarladılar. Kaledekiler ise, karşı lağım harekatı ile açılan gedikleri kapadılar. Her iki taraf da büyük kayıplar vermesine rağmen, kanlı çarpışmalar uzun süre devam etti.

Uyvar Kalesinin teslimi:

Uyvar önünde Türk askerinin cesaret ve azmi, kaledekileri iyice yıldırmıştı. Viyana'dan herhangi bir yardım gelmemesi, kaledeki askerin top atışlarında ve yürüyüşlerde büyük kayıplar vermesi giderek erzak ve cephane sıkıntısının baş göstermesi, müdâfileri daha çok düşündürmeye başlamıştı. Bu arada, Türk askerlerinin her hâlükârda saldırıya geçmekten çekinmemeleri ve asla yılgınlık göstermemeleri de, kendi sonların iyi olmadığına delâlet etmekte idi. Birkaç gün böyle geçtikten sonra, Türk ordusunda, lağımcılar üç koldan yeni lağım kazma işine koyuldular. Lağım patlatıldıktan sonra da, askerin yürüyüş için hazır bulunmaları emredilince, bunu duyan kaledeki Avusturya ordusu baş-kumandanı Forgacs, kaleyi kurtarmaktan tamamen ümidini kesti. Kuşatmanın otuz sekizinci günü, ''el-aman el-aman'' diye bağrışarak, beyaz bayrak ile aman istediklerini bildirdiler. Beç kapısı üzerinden sarkıtılan bayrağı gören Osmanlı askerleri, durumu sadrazama bildirdiklerinde, Fazıl Ahmed Paşa, kılıçlarını bellerine bağlayıp, uyanık durmaları için askerlerine emirler verdi. Öğleye doğru kale içinden iki kişi çıktı ve sadrazamın huzuruna geldi. ''Kalenizi Allah mübarek eyleye. Mal ve canımıza zarar gelmemek üzere, aman dileriz'' dediler. Sadra-

zam düşmanın istedikleri kabûl etti.

Uyvar'daki Düşmanın İstediği Hususlar Şunlardı

1. Mal ve canlarına zarar gelmeyecek, 2. Tatar yüzü görmeden gidilecek, 3. Ağırlıkların nakli için bin kadar araba verilecek, 4. Kaleyi büyük fedakarlıkla muhafaza ve müdafaa ettiklerine dâir, imparatora gösterilmek üzere ellerine mektup verilecek, 5. Kaleden çıkmayınca, Osmanlı askerleri kaleye girmeyecek, 6. Kendilerine zahire verilecek, 7. Yaralılar kalede kalıp, iyi olduktan sonra, yerlerine dönebilecek, 8. Kaleden çıkınca, bayrakları açılıp, trampetleri çalınarak gidilecek.

Fazıl Ahmed Paşa, bu şartları dinledikten sonra, kaleyi Türklere teslim ettikleri için yas tutacakları yerde, son teklifte belirtikleri gibi, trampetlerini çalarak ve bayraklarını açarak gitmek istemeleri karşısında

"Böyle yapmaya utanmaz iseniz, yapın. Tablhanenizi dövün, borularınızı çalın ve bayraklarınızı açın" dedi. Sonra da, öne sürülen şartlar için: "Mal ve canınıza zarar ve ziyan olmaz, sizi ordudan geçirmiyelim. Ancak bir günlük zahire ve dört yüz araba verelim ve selamet ile Komaran adasına götürelim. Fakat gediklerle kale bedenleri bugün zabt olunsun" dedi. Sonunda bu konuda uyuşuldu. Kale işgal edildiği gibi külliyetli miktarda cephane, top ve erzak ele geçirildi. Uyvar'daki askerleri ve gitmek isteyen halkı, Komaran adasına götürmekle Kaptan Mustafa Paşa görevlendirildi. Kale içinde kalmak isteyen halka da aman verildi. Böylece, Fâzıl Ahmed Paşa, ilk seferinde, son derecede iyi savunulan sağlam Uyvar kalesini Osmanlı devletine kazandırmış oldu (13 Eylül 1663).

Türkler hemen kaleyi tamir ettiler. İçine muhafız asker, yerli

kulları, cebeci, topçu, azeb, martolos gibi dört bin kadar asker ile pek çok savaş malzemesi konuldu.

Uyvar kalesinin Türkler tarafından ele geçirilmesi, Avusturya devleti için büyük bir üzüntü kaynağı oldu. Zitvatorok anlaşmasının yenilenmesi için, iki devlet arasından yarım yüzyıldan beri devam eden düşmanlık olayının ilk büyük hadisesi olması bakımından, Avusturya bu kalenin elden çıkmasından sonra, geniş bir propaganda teşebbüsüne geçmiştir. Birçok eserler yazılmış, vaazlar verilmiş, Uyvar kalesinin kuşatılmasındaki Türk şiddeti ve Avusturya askerlerinin kahramanca savunmaları o kadar derin izler bırakacak şekilde anlatılmıştır ki, sonunda ''Uyvar önünde Türk gibi kuvvetli'' sözü, bir darbımesel haline gelmiştir.

Uyvar Kalesinin Fethinden Sonra Diğer Bazı Kalelerin Ele Geçirilmesi ve Belgrad'a Dönüş:

Uyvar kalesinin yukarıda anlatıldığı gibi, ele geçirilmesinden sonra, Osmanlı ordusu, kışın yaklaşmakta olduğunu da hesaba katarak, sınırlı bazı hareketleri gerçekleştirmeye başladı. Uyvar kalesinin fethi ile, çevresindeki bazı toprak parçaları da Osmanlı devleti sınırları içine katılmıştı. Uyvar'a yakın bulunan kalelerden Novigrad kalesi epeyce önemli idi. Sadrazam kışlamak için Belgrad'a dönerken, Uyvar'a gelirken takip ettiği Gran yolu bırakarak, Tuna'nın sol kıyısını izleyerek dönmeye başladı. Yolu üzerinde bulunan Novigrad kalesinin alınması içinde, Kaplan Mustafa Paşa'yı görevlendirdi. Mustafa Paşa, emrindeki askerler ile Novigrad kalesini kuşattıktan 27 gün sonra ile geçirdi (4 Ekim 1663). Bundan sonra, Yine Orta Macaristan'da bulunan Nitra adlı kale de Osmanlıların eline geçti. Bu arada Belgrad'a dönüşünü hızlandıran sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, Kırım askerlerini, düşman topraklarına büyük bir

akına memur etti. Kırım Tatarları, Moravya ve Silezya'yı baştan başa tarayarak, 80.000'den fazla esir ve hesaba gelmez ganimet alarak döndüler.

Sardazam, Uyvar kuşatmasına gecikmeli olarak gelen Erdel voyvodası Apafy Mihal'e ileri sürdüğü bahaneler dolayısıyla ses çıkarmadı. Novigrad ve Nitra kalelerinden sonra, yolu üzerindeki Leva müstahkem mevkiini de ele geçiren Fazıl Ahmed Paşa, aç kalesi önünden geçerek Budin şehrine ulaştı. Burada, Eflak, Boğdan ve Kazak askerlerine izin verdi. 20.000 kişilik bir kuvvetle Uyvar kuşatmasını gelen Kazak Hatmanı'na ertesi yıl da sefere gelmesi emrini vererek, kışlağına gönderdi.

Fazıl Ahmed Paşa, Budin'e gelince, burada hapiste tuttuğu Avusturya elçisini huzuruna getirterek "Seni burada alıkoyduk. Birkaç gün memleketinizde gezdik, yürüdük. Şimdi kışlağa gideriz. Sen de efendine var, bu kâğıdı götür. Kanije karşısında sulha aykırı olarak yaptığınız kaleyi yıkın, Erdel'den askerinizi çıkarın. yolumuz uğrayınca, yeni yaptığınız kaleyi yıkar, Erdel'den de askerinizi çıkarırız" dedi. Müsveddesini bizzat kendisinin yazdığı ve elçi ile Avusturya İmparatoru I. Leopold'a gönderdiği mektubunda da şu hususlara değindi "Hıristiyan emirlerinin seçilmişi, İsevîlerin direği ve nasranîlerin mehabetlü Nemçe imparatoru, başvekiliniz Duc de Sagan ile komşuluğu lâyık ve aramızda bu derece saygı gösterilen dostluğa yakışır, selam ve hayır dualardan sonra, yazılması gereken budur ki, bundan önce bu dostumuz, şevketlü azametli ve kudretli yer yüzünde olan padişahların ulusu efendimi padişah-ı islâm ve şehinşâh-ı kâffe-i enâm hazretlerinin Rikâb-ı hümâyûnlarından yer götürmez Türk askeri ile, Engürüs serhaddine yöneldiğimizde, Kapu kethüdânız ve diğer gelen adamlarının eliyle, vasıl olan mektuplarınızda, barışa yönelik iki tarafa yararlı ce-

vaplar bulunmadı. Ayrıca Belgrad ve Össek'de, hattâ Budin'e gelince birkaç def'a elçiniz konuşturuldukda, barışı sağlamlaştırır bir sözleri olmadı. Bütün söz ve fiillerinde vakit geçirip, işin halledilmesini engellemeye çalıştıklarından başka bir şey anlaşılamadı. Öyleki bu kadar yıldan beri, aramızda rağbet gösterilen sulh ve barışa, yine meyl ve rağbet edilmesi hususuna dâir bir hareket görülmedi. Bilmemki elçiniz, devletinize ve ülkenize barışın hayırlı olduğunu anlamadı mı yoksa? Veya, memleketinizde, gerçekten, hak sübhanehu ve Teâlâ'nın bu devlet-i ebed'e, inayet ve ihsân ettiği kuvvet ve kudreti anlayıp bilebilecek, gün görmüş ihtiyarlarınız kalmadı mı? Yoksa elçilerinizin elinde, ruhsat ve istiklâl mi yoktu. Hele her zaman getirtildiklerinde, sulh ve barışın teyidi ve tecdidi müzâkere olunduğunda, askıya alınması veya geciktirilmesi hususunda özür ve bahanelerden başka sözleri olmadı. Daha sonra, bu uğurlu yılda şecaatlü efendimin basit bir işâreti ile sayısız asker ve Tatar cengaverleri ile memleketinize varılıp, feth olunup ele geçirilen kalelerinizde ve köylerinizde halkınız islâm atlarının ayağı altında pâyimal edilip rusvây kılındı. Bunları bildiğiniz için geniş bilgiye muhtaç değilsiniz. Bu kış da kendimiz Belgrad'ta ve bütün Türk askerleri ile Tatarlar, Macaristan serhaddinde kışlamak üzere dağılmışlardır Bu kadar seneden beri, aramızda korunan dostluğa dayanarak, kethüdanız Reinnger alıkonulup, gelen elçiniz, bu mektup ile tarafınıza yollanmıştır. İnşaallahu Teâlâ, ulaştığında, sulhu yeniden yapmak için gayret gösterilir ise, konuyu yüce padişahımın eşiğine arz eder, barış için belki de rızalarını tahsil ederim. Ammâ mektubumuzun içindeki yazılanlara riâyet olunmayıp, bilinmedik bir durum kalmamışken, yine önceki gibi, fikirsizlik edip, hayırlı olan husustan çekinirseniz, Yüce Allah'ın inayeti ile evvel baharda, il ve memleketiniz ahalisinin görecekleri ahvâle sizler sebep olmuş sayılırsınız. Ona göre ülkenizin ileri gelenleri ile müşavere edip, işi hayırlı bir neticeye getiriniz. Mektubumuzun cevabını dahî

eğlendirmeyip, tez gönderesiniz, vesselâm

Sadrazam, Avusturya imparatoruna bu mektubu gönderdikten sonra, Avusturya'nın kapı kethüdâsı Reninger'i de yanına alarak Belgrad'a doğru yola çıktı. Yeni Palanga mevkiine geldiği zaman. Kaplan Mustafa Paşa'yı serasker tâyin ederek, Batı Macaristan bölgesinde Zrinyi-oğlu'nun ülkesini vurmaya gönderdi. Yanına da 50.000 Tatar askeri ile birlikte Kanije Sancakbeyi Pantor Hasan Paşa'yı yardımcı olarak görevlendirdi. Daha sonra İstolnî-Belgrad sancak beyine de ferman gönderilerek, Kaplan Mustafa Paşa'nın emrine girmesi emredildi.

Osmanlı Ordusu, Budin'den Belgrad'a dönerken, yolda çok soğuklarla karşılaşıldı. Ancak yerler buz tuttuğundan çamur veya balçık olmadı. Epeyce hayvan telefatı oldu. Belgrad'a gelince, askerin iki kıst ulûfelerini dağıtan sadrazam, ilkbahara kadar yeniden sefer hazırlıklarının yapılmasını emretti. Kendisi de Belgrad'a kaldı.

Düşman Askerinin Kış Harekâtı ve Türk Ordusu Tarafından Yenilgiye Uğratılması :

Osmanlı ordusu Belgrad kışlağına çekilince, Avusturya imparatoru, serhaddeki boşluktan yararlanmak amacıyla, bir kış harekâtı başlatmaya karar verdi. Birinci derecede Uyvar'ın elden çıkmasına bir karşılık vermek istiyordu. General Zrinyi-oğlu ile General Hohenlohe kumandasında, 50.000 kişilik bir Avusturya kuvveti 1664 yılı başında, Osmanlı serhaddine geldi. 25 Ocak 1664 günü de Ziğetvar kalesini kuşattı. Kanunî Sultan Süleyman'ı son seferinde ele geçirilmiş olan bu kale, serhadde önemli bir mevkîe sâhib bulunuyordu. Avusturya ordusu, kaleyi kuşatmadan önce, Türklerin elinde bulunan Berzence, ve Bobofça kalelerini ele geçirmiş bulunduğundan moralman iyi durumda idi.

Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, bu sırada Belgrad'da bulunuyordu. Düşmanın Sigetvar kalesini kuşattığını haber alınca, Össek'de kışlamakta olan Haleb Beylerbeyisi Gürcü Mehmed Paşa ile Kaplan Mustafa Paşa'yı, düşman ordusuna karşı gönderdi. Bunlara bir kısım Kırım askerleri de yardımcı oldular. 2 şubatta da sadrazam, Belgrad'tan Budin'e doğru hareket etti. Mevsim kış olduğundan, her taraf buz tutmuştu. Bu bakımdan Osmanlı ordusunun harekâtı epeyce zor oluyordu. Diğer taraftan Ziğetvar önündeki su da donmuş bulunduğundan, Avusturya askerleri, buzların üzerinden geçerek kale altına kadar gelebiliyorlardı. Sadrazam henüz Össek'e ulaşmadan, Osmanlı askerlerinin geldiğini haber alan Avusturyalılar, 6 Şubat 1664 günü, hiç bir başarı elde edemeden Sigetvar kuşatmasını kaldırarak, geri çekildiler. Ancak, General Zrinyi-oğlu, geri çekilirken, Össek köprüsünü tutup, Peçuy kalesini kuşatmaya karar vermişti. Peçuy'a en yakın yerde bulunan Kırım askerleri, kalenin kurtarılması için emir aldıklarında, havanın soğuk ve yolların da buzlu olması dolayısıyla, Avusturya kuvvetleri ongün kadar Peçuy önlerinde kaldılar. Kalenin kısa zamanda ele geçirilmesini mümkün görmediklerinden, Türk ordusunun yaklaşmakta olduğu haberi üzerine, on gün sonra buradan da geri çekildiler. Bu çekilme sırasında bir çok Avusturya askeri soğuktan donarak telef oldu. Arkalarından yetişen Kaplan Mustafa Paşa da, Zrinyi-oğlu'na epeyce kayıp verdirdi.

Sigetvar ve Peçuy'da hiç bir şey elde edemeyen Avusturyalılar, Peçuy kalesi kuşatmasında aralarında anlaşmazlıklar da çıktığından, Kanije karşısında bulunan Zrinyivar kalesine gelmişlerdi. Ancak burada anlaşmazlıkları devam etti. Özellikle, Zrinyi-oğlu ile Hohenlohe arasındaki gerginlik, bazı beylerin dağılmasına neden oldu. Bu arada, bazı kumandanlar, Kanije kalesinin kuşatılmasını, bazıları de Estergon kalesi önüne gidilmesini istemekte idiler. So-

nunda Kanije kalesinin kuşatılmasına karar verildi. 8 Mart 1664 günü, Kanije kalesi önlerine gelen Avusturya ordusu, bazı takviye birlikleri de almıştı. Ancak, Türkler, düşmanın kaleye giriş yollarını iyice kapadıkları için Avusturyalı'ların tahkimat yapması mümkün olmadı. Çevredeki nehir yolları da tamamiyle su ile dolu bulunduğundan, sürekli ve çok sayıda kayıplar veriyorlardı.

Sigetvar kalesinin kuşatması kaldırılınca, yeniden 21 şubat günü Belgrad'a dönen Fazıl Ahmed Paşa, düşmanın sürekli harekât halinde bulunması üzerine, serhadden ayrılıp İstanbul'a gitmesinin artık imkânsız olduğunu iyice anlamıştı. Aslında onun kış mevsimini Belgrad'da geçirmesi de çok isabetli olmuştu. Düşmanın, serhad kaleleri önünde sürekli ve kuvvetli miktarda bir ordu bulundurması, Fazıl Ahmed Paşa'yı devamlı serhad meseleleri ile meşgul etmişti. Bu yüzden Osmanlı ordusu, düşmanın her saldırısına cevap verecek bir durumda bekletiliyor, herhangi bir kale kuşatılması veya araziye yapılan saldırılara karşılık, anında hazır vurucu kuvvet bulundurulabiliyordu. Uyvar'ın elden çıkması sonucu, Avrupa'da meydana gelen aksülâmel üzerine, İspanyolların, Saksonya ve Brandenburg devletlerinin paraca, Fransa kralının da 15.000 kişilik asker ile Avusturya'ya yardımda bulunmaları, Osmanlı sadrazamının ne kadar iyi hazırlıklı olması gerektiği hususunda açık bir fikir verebilir. Bu gelişmeler yakından tâkib eden Fazıl Ahmed Paşa, cephedeki hazır kuvvetlere ilâveten Anadolu'dan da bazı kuvvetler getirme ihtiyacını duymuş, böylece sınırdaki askerini daha da güçlendirmişti.

Casusları vasıtasıyla, düşmanın hareketini adım adım tâkip eden Fazıl Ahmed Paşa, stratejik bir değeri olan Össek köprüsünün muhâfazasına büyük önem verdi. Burasını askerî bakımdan takviye ettikten sonra, düşmanın kuşatmayı kararlaştırdığı Kanije ile Nitra

kalelerine asker yardımı yapmayı kararlaştırdı. Gerçekten de, Avusturyalılar, Zrinviyar'da aldıkları karar üzerine Kanije kalesini kuşattılar. Fazıl Ahmed Paşa, yalnızca 6.000 kişilik bir kuvvetle Kanije kalesinin kuşatıldığını haber alınca hemen harekete geçti. Kanije kalesindeki müdâfiler, düşmana hareket imkânı tanımadıkları gibi, yardımcı kuvvetlerin de kısa zamanda Kanije yakınlarına uğramaları, Avusturyalıların kuşatmayı kaldırmalarına ve geri çekilmelerine yol açtı. Öte yandan, küçük bir kale olan Nitra'yı 1.500 kişilik bir kuvvetle kuşatan Avusturyalılar, Kanije'nin önünden çekilmelerinden sonra, burada da duramadılar. Nitra'yı ele geçirmelerinden bir kaç gün sonra kaleyi yeniden Türk'lere bırakmak zorunda kaldılar.

Kış boyu gelişen hareketlerden dolayı, 1664 yazının serhadde önemli olaylara gebe olduğu anlaşılmakta idi. Avusturya'nın büyük bir ordu hazırlamakta olduğunu öğrenen Fazıl Ahmed Paşa, 13 Nisan 1664 günü, Belgrad'dan ayrılarak, Zemun sahrasına geçti. 7 mayısa kadar burada sefer hazırlıklarını tamamladıktan sonra, Kanije istikametinde ilerlemeye başladı. Drava nehri geçildikten sonra Sigetvar kalesine geldi. Kanije'den ve Nitra'dan ayrılan düşman kuvvetleri, Osmanlı-Avusturya savaşlarının en önemli çekişme konularından olan yeni yaptırdıkları Zrinyivar kalesinde toplanmışlardı. Osmanlı ordusu Kanije'ye yaklaştığı sırada, öncü kuvvetler, kış başında Avusturyalılar tarafından zabt edilmiş olan Berzence ve Bobofça kalelerini geri aldılar. Bundan sonra Türk ordusunun hedefi Zrinyivar kalesi idi.

Osmanlı ordusunun büyük bir hazırlıktan sonra, Kanije kalesine geldiği sırada, Avusturyalılar da, başkomutan Montecuccoli (Montekokkoli) kumandasında büyük bir harekât hazırlığı içine girmiş bulunuyorlardı. Montecuccoli, 4 Haziran 1664 günü, serhadde durumun kendi lehlerine çevrilmesi için harekete geçti. Tuna eyâleti olarak adlandırılan eyâletlerindeki bütün kuvvetler emrinde top-

landı. 15 haziran günü, Zrinyivar yakınlarına kadar geldi. Burada, beş gün önce, yani 10 Haziran günü, Osmanlılar tarafından kuşatılmış olan Zrinyivar kalesi önünde Türk'lerle yaptıkları savaşı kaybetmiş olan bir birlik ile karşılaştı. Yapılan savaşta, birliğin kumandanı İstribus maktül düşmüştü.

Zrinyivar kalesi, pek müstahkem bir kale değildi. İçerdekiler, Osmanlı ordusuna karşı yalnızca oyalama tatkiği uyguluyorlar ve yardım gelmesini bekliyorlardı. Bunun için de, kalenin etrafına derin hendekler kazmışlardı. Türk ordusunun muhtemel bir kuşatmasına karşılık da, lağımlar hazırlandı. Bir çok yerlere yer altı bombaları gömüldü. Nehrin bütün kıyıları da iyice tahkim edildi.

Öte yandan kuşatmanın 18. günü, Türk birlikleri büyük bir saldırı gerçekleştirdiler. Nehir üzerinde kesif bir mücadele oldu. Ertesi gün, kaleye iyice yaklaşan Türk topçuları, surları yoğun bir top ateşine tâbi tuttular. Şiddetli savaşlar sonunda, Türk tarafından hazırlanan bir lağım patlatılınca, Zrinyivar kalesinin büyük burçlarından birisi havaya uçtu. Hemen arkasından saldırıya geçen Türk kuvvetleri, önemli bir burcu ele geçirdiler. Bundan sonra, savunma durumu iyice zayıflayan kalede, düşman askerleri,içerideki binaları ateşe verdiler. Böylece, ağırlıkların Türk'lerin eline geçmesini engellemiş oldular. Montecuccoli, askerlerin köprüden kaçmalarını emredince, meydana gelen panikte bir çok Avusturya askeri öldü. Bu durum karşısında muhafızlar da suvanma yerlerini terk ederek firara başladılar. İlk giren askerler, Zrinyivar içerisinde ele geçirdikleri 800 kadar düşman askerini kılıçtan geçirdiler. Bu arada aşırı izdihamdan yıkılan köprüden suya yuvarlananların çoğu boğuldu. Böylece 30 Haziran 1664 günü, Zrinyivar kalesi Türk'lerin eline geçmiş oldu.

Barış Görüşmeleri ve Vasvar Anlaşması :

Osmanlı sadrazamının kışı serhadde geçirmesi ve ilkbaharda girişilen harekâtta da Osmanlı kuvvetlerinin üstünlüğünü her bakımdan isbât etmesi, Avusturya İmparatoru I. Leopold'ü ister istemez barışa yönlendirdi. Çünkü, Fazıl Ahmed Paşa, aldığı takviye kuvvetlerle, savaşın başından beri üzerinde durulan Zrinyivar kalesini ele geçirip, yıkmış, bundan başka da bir çok Avusturya kalesini zabt etmişti. Karşı gönderilen kuvvetler ise, Türk ordusu karşısında hiç bir başarı kazanamamıştı. İmparatoru savaşa teşvik eden Zrinyi-oğlu ile Papa idi. Zrinyi-oğlu, bu bölgede kazanılacak olan bir başarıdan kendisine büyük bir pay çıkacağını bildiği için, ister istemez, iki devlet arasındaki düşmanlığı körüklüyor, barışın yapılmasını sürekli engelliyordu. Papa'lık ise, Türklerin, Avrupa içlerine daha fazla ilerlemeden durdurulması için çalışıyordu. Ancak, serhadde savaşlara katılan ve kalelerin savunmasında görev alan kumandanlar da, sürekli imparatora barış yapılmasını telkîn ediyorlardı. Çünkü, serhadde Avusturya ordusu takviye almakta büyük güçlüklerle karşılaştığı gibi, erzak ve diğer mühimmat bakımından da sıkıntı çekiyorlardı.

Fazıl Ahmed Paşa, Zrinyivar kalesini ele geçirip yıktıktan sonra, Montecuccolu ile bir meydan savaşı verip, Avusturya'yı istediği şartlarda barışa zorlamak için, kuzey istikametinde ilerlemeye başladı. Montecuccoli ise, Raab nehrinin sağ kıyısında mevzi alarak, Avusturya topraklarını korumaya gayret etti Osmanlı ordusunun vardığı her Palangayı zorluk çekmeden ele geçirmesi ve ilerlerken karşısına çıkan Avusturya kuvvetlerini yenilgiye uğratması, öte yandan Avusturya içlerine gönderilen akıncıların çok geniş toprak parçalarında büyük yağma ve tahriplerde bulunmaları, imparatoru ister istemez barışa yanaştırdı. Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, 14 temmuzdan beri Raab suyunun başını tutmakta olan Montecuccoli'yi sıkıştırmak üzere

hareket ettiğinde, Montecuccoli, Macar birliklerine Cakani (Zokany) geçidini koruma görevini verdi. Burada ayrıca top ve cephane ikmali yaptı. Bu arada ordusundaki durumun, özellikle yolların bozuk ve salgın hastalık olması dolayısıyla, Türkler tarafından bilinmesi halinde büyük bir felâket ile karşılaşacağını yakînen bilen Montecuccoli, büyük bir tedirginlik içinde idi.

Fazıl Ahmed Paşa, Cakani geçidine yaklaştığı sırada, kışlağa dönerken Budin'den imparatora gönderdiği mektuba cevap geldi. Ducde Sagan tarafından gönderilen mektupta: "İzzetlü ve saâdetlu dostumuza selamlar takdiminden sonra, ulağımız kulları ile cenâb-ı şerîfinizin mektup ve kâğıtları geldi ve içindekiler anlaşıldı. Bundan önce, arada mün'akid bulunan sulh ve barışı, dostluğu korumak ve riâyet eyledikleri tafsîl üzere beyân edip, bundan sonra hesaba gelmez asker ve ona göre mükemmel tedarik ile üzerimize gelmeniz vaki olmuş ise de, yine barıştan ve dostluktan el çekmeyip, eğer bizim tarafımızdan düşmanlık zuhur etmezse, cenâb-ı şerîfinizin de dostluk üzere muâmele edeceğinizi buyurmuşsunuz. Benim muhabbetlü dostum, geçen senelerde tarafımızdan irsâl olunan mükerrer elçiler ile söyleşilen maddelerde sulh ve salahın istihkâmına olan meyl ve tekayyüdümüz ayân olunmuştu. Velâkin, askerlerinizden vilâyetlerimiz pâyimâle olduktan sonra, düşmanlığımızı âşikâre ettiğinizden dolayı, biz de her tarafta asker toplayıp ve inşaallah gün bugün ziyâde olmaktadır. Bu halin iktizasınca, biz de hareket edip, savaş ve vuruşmaya mümkün olduğu mertebe gayret edip savaş gereği olarak, galibiyet veya mağlubiyet tecrübesinde bulunuruz. Ancak üzüntümüz budur ki, reâyâ fukarasınm boynu bükük ve payimal olması, dolayısıyla bu savaşlar sırasında nice nice fukaranın zayi' olmasının hesabını, Yüce Allah, adaletlü pâdişah hazretleri ve bu katliama sebep olanlardan suâl edecektir. Diğer hususlar, hâlâ yanınızda bulunan Çasâr efendimin kapu kethüdası-

nın takririnden malumunuz olur'' diyerek barışa olan temayüllerini belirtmişlerdir.

Öte yandan Zrinyi-oğlu'nun tahrikleri sonucu böyle bir hadiseye sürüklendiklerini ileri süren Avusturyalı devlet ileri gelenleri ve askerî kumandanlar da barış yapılması için imparatora başvurduklarından dolayı, I. Leopold, Osmanlı sadrâzamının yanında bulunan Kapı kethüdası Reninger'e, mühürlü bir belge göndererek, her ne şartla olursa olsun, Osmanlı devleti ile barış yapılmasını emretmiştir. Osmanlı ordusunun Raba (Raab) suyunun sağ kenarında Kırmınte Palangasına yaklaştığı sırada, Simon Reninger barış için Osmanlı sardâzamı Fazıl Ahmed Paşa'dan görüşme talebinde bulundu. Barış görüşmeleri Vasvar'a çok yakın olan Cakanı palangası yakınında gerçekleşti. Simon Reninger'i görüşme isteği, Osmanlı ordugâhında haber alınınca, sadrazam, bir gün istirahat emri verdi. Vezirler, beylerbeyileri, ümerâ, askerî şefler ve ocak ihtiyarlarının hepsi, sadrâzamın otağına dâvet edildiler. Simon Reninger de, imparatordan gelen ve barış yapma yetkisini bildiren mühürlü belgesini sundu.

Sadrâzam mecliste hazır bulunanlara: ''Gerçi Avusturya ülkesinde, bu memleket alındı ve kıyasa gelmez tahribatlar yapıldı. Amma iki senedir, askerimiz sefer seferleyip, zahmet ve meşakketten hâli değillerdir. Her veçhile barış yapılması, asker ve reâyâ için yararlıdır'' diyerek, sulh yapılmasına dâir niyet ve temennilerini açıkladı. Bundan sonra Avusturyalılarla barış şartları görüşüldü. Sonunda 10 madde üzerinde anlaşma sağlandı. Buna göre

1. Avusturyalılar, Erdel'de işgal etmiş oldukları kaleleri boşaltacaklar ve bu memleketteki Türk ve Avusturya askerleri, aynı zamanda Erdel'den çekileceklerdir,

2. Türk himayesinde bulunan Erdel prensi Apafy Mihal, mevkiinde kalacak ve bu prenslik Osmanlı eğemenliği altında bulunup, haracını ödeyecektir,

3. Osmanlı ordusunun bu seferi sırasında feth edilen Uyvar kalesi ile Novigrad Türklere âit olacak, yalnızca Szekelyhid kalesi Avusturyalılara verilecektir,

4. Bu sefer sırasında, Türk ordusu tarafından ele geçirildikten sonra yıktırılan Zrinyivar kalesi (Türkçe adı ile Yenikale), bir daha yaptırılmıyacaktır,

5. Avusturya imparatoru bir defaya mahsus olmak üzere, Osmanlı padışahına 200 bin guruş ve 40 bin filorin kıymetinde hediye takdîm edecek, Osmanlı padişahı da, münasib bir hediye ile karşılık verecektir,

6. Bundan önceki anlaşmada yazılı olup da değiştirilmeyen barış esaslarına bundan sonra da riâyet edilecektir,

7. Her iki taraf da, hudutta çete hareketlerine son verecek, bir çete ortaya çıktığı zaman, en kısa zamanda cezalandıracaktır.

8. Bundan önce olduğu gibi, bundan sonra da, Avusturya hükûmeti İstanbul'da kapı kethüdası bulunduracak, Osmanlı devleti de, Viyana'ya büyükelçisini yollayacaktır,

9. Erdel hareketi sırasında, Osmanlı devletine veya Avusturya'ya sığınmış olan Erdelliler, rahatça kendi ülkelerine dönecekler, bunları malları veya mülkleri kendilerine aynen geri verilecek ve mağdur edilmeyecektir,

10. Bu anlaşma, imzalandığı tarihten itibaren, yirmi yıl süreli olacaktır.

Müzâkere edilen bu şartlar, Simon Reninger tarafından da kabûl edildi. Hem Türkçe, hem de Latince olarak hazırlanan anlaşma metninin bir nüshası, Viyana'ya imparator I. Leopold'ün tasdikine gönderildi. Ancak, bu anlaşma metni tasdik edilip, geri gelinceye kadar, Osmanlı ordusu hareket serbestisi içerisinde olacaktı.

Sen Gotar Savaşı ve Vasvar Anlaşmasının Tasdiki:

Çakany mevkiinde barış şartları görüşüldükten sonra, Osmanlı ordusu, düşman arazisindeki ilerleyişini, Rabb suyunun sol kesimini tâkib ederek sürdürdü. 24 temmuz günü Sen Gotar'a gelmiş olan Montecuccoli kumandasındaki Avusturya ordusu da, nehrin sol tarafında kuzeye doğru Türk ordusuna paralel ilerleyişini sürdürmekte idi. Montecuccoli, 25 temmuz günü, Vasvar yakınlarında, 2.500 kadar Türk askerinin bulunduğunu haber alınca, buraya acele ile, hafif süvari bölükleri ve Almanya muharebelerinde tecrübe sahibi olmuş Hırvat askerlerinden bir birlik gönderdi. 28 temmuz günü ise Türk birliklerinin Raab suyunu geçmek için, uygun bir geçit yeri aramaya başladıkları görüldü. Avusturyalılar nehrin geçid verdiği bir noktada, bazı Türk birliklerinin karşı yakaya geçmelerini, hafif top ateşi ile engellemeye çalıştılar. Fazıl Ahmed Paşa, bu durum karşısında daha emin ve müsait bir geçit yerinin bulunması için orduyu Sen Gotar'a doğru harekete geçirdi. 30 temmuz günü, her iki orduda Sen Gotar yakınlarında karşılıklı bir duruma gelmişlerdi. Fazıl Ahmed Paşa, burada, uygun bir yer bulup Raab kalesini zabt ederek, Avusturya'yı istediği gibi bir barışa zorlamak gayesinde idi. Bunun için de, gerekirse bir saldırı tertipleyerek karşıya geçmek istedi. Raab suyu üzerinde ve Sen-Gotar'ın 2,5 km. kadar batısında uygun bir geçit yeri buldu. Burada dört atlının yanyana geçebileceği genişlikte bir geçit vardı. Suyun derinliği ise, atın üzengisi seviyesinde idi. Burada 31 Temmuz 1664 günü, hafif bir köprü kuruldu. 1 ağustos gecesinde ise, karşı tarafa bazı birlikler geçme-

ye başladılar. Nehrin karşı yakasına geçenler, hemen fundalıklar içerisine yerleşerek, tahkimat yapmaya başladılar. Hafif Türk birliklerinin nehrin geçmesini düşman kuvvetleri tesbit edememişti. Karşı tarafta gerekli tahkimat yapıldıktan sonra, daha kalabalık birliklerin geçirilmesine başlandı. 1 Ağustos sabahı ise, Bosnalı İsmail Paşa kumandasında bulunan 3.000 kişilik süvari kuvveti, atlarının terkisine birer yeniçeri bindirerek, karşıya geçmeye başladılar. Bu geçiş sırasında, aşırı yüke dayanamayan köprü yıkıldı.

İsmail Paşa'nın emrindeki üç bin süvari ile üç bin piyade, diğer karşıya geçenlerle birlikte, Avusturya ordusunun ileri karakollarını yok ettiler. Daha sonra da hemen istihkamlar hazırlamaya başladılar. Düşmanın, Türk'lerin nehri geçmelerine ihtimal vermemelerinden dolayı, bıraktıkları boşlukları değerlendiren Türk birlikleri, Montecuccoli'nin asıl orduğahına doğru ilerlemeye çalıştılar. Düşmanın ortaya koyduğu bu boşluğu gereği gibi değerlendiremeyen Fazıl Ahmed Paşa, nehrin karşı tarafına daha fazla asker geçirmedi.

Türk askerleri, Avusturya ordusu ile karşı karşıya geldiklerinde, Montecuccoli, birlikleri savaş nizamına soktu. Bunlar arkalarını, yakınlarında bulunan bir tepeye dayadılar. İsmail Paşa emrindeki birlikler, bu durumda acele davranarak, düşmana süratli bir saldırıya geçtiler. Böyle bir saldırıyı beklemeyen Avusturya askerleri panik halinde sağa sola kaçışmaya başladılar. Bu paniği iyi değerlendiren askerlerimiz, düşmana ağır kayıplar verdirdiler. Nehrin beri yakasından savaşı seyreden sadrâzam Fazıl Ahmed Paşa, acele olarak 5.000 kişilik yeniçeri birliğini takviye olarak nehrin karşı yakasına geçirdi. Böylece düşmanla savaş yapan gazilerin sayısı yaklaşık on bin kişiye yükseldi. Dalga dalga gerçekleştirilen saldırılar sonunda, Avusturyalılar, geriye doğru çekilmek zorunda

kaldılar. Komuta bakımından da büyük bir karışıklık içine sürüklenen düşman askerleri, tepe gerisindeki orman içine çekildiler. Türk askerlerinin bu baskın durumu karşısında, Avusturya ordusunda, saldıracak güç bırakmadı.

Nitekim Avusturya ordusunda komutanlar moral bozukluğu içinde ne yapacaklarını şaşırdılar. Karargâhlarında çeşitli karışıklıklar meydana geldi. bazı komutanlar, ''Her şeyin kaybolduğunu ve çekilmekten başka bir kurtuluş çaresi kalmadığını'' ileri sürüyorlardı. Ancak Montecuccoli, komutanların geri çekilme fikrine katılmamakta idi. Metanetini koruyan Avusturya baş kumandanı, orta kesimde iyice ileri sokulmuş olan Türk askerlerinin sağ ve sol taraflarına yan taarruzlarda bulunmaya karar verdi. Bunun için üç piyade alayı ile iki süvari alayını harekete geçirdi.

Öte yandan, sabah erkenden ikindi vaktine kadar süren savaş sırasında, 8.000'den fazla düşman askerini katleden Osmanlı askerleri, sekiz top ele geçirmişler, düşmanı meydandan tamamiyle temizlemişlerdi. Bu durumda herhangi bir düşman saldırısının görülmemesi üzerine, savaş alanındaki askerlerin üst ve başlarını yoklayıp ganîmet toplamaya başlamışlardı. Bu arada yaralanan gazilerle birlikte, bir çok Türk askeri de, Raab suyunu geçerek, ordugâha dönmekte idiler. Montecuccoli, savaş alanındaki yorgun askerlerin ganimet toplamaya ve bir çoğunun dinlenmeye başladığını, ayrıca sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın da, nehrin beri yakasına zinde takviye birliklerini geçirmediğini görünce, hazırladığı alayları harekete geçirdi. Montecuccoli'nin saldırı planını sezemeyen Fazıl Ahmed Paşa, nehrin ordugâh tarafında hazırlanan Metris'te askeri nöbete tâyin ederek, gecenin böyle geçirilmesini emretmişti. Bu arada düşman tarafından bulunan askerlerin ihtiyaçları, sancak ve diğer savaş alemlerinin nehrin güney tarafına geçi-

rilmesini iyi karşılamamakta idiler. Ancak sadrazamın emrine uymaktan da başka bir şey yapamadılar.

Avusturya ordusunun baş-komutanı Montecuccoli, sağ ve sol taraflara saldırmaları için hazırladığı alayları ikindi üzeri harekete geçirdi. Yanlardaki saldırıya kısa süre sonra, cephe gerisindeki orman içinde bulunan ve dağın arkasına saklanmış olan asıl Avusturya kuvvetleri de başsız ve sancaksız yorgun Türk askerleri üzerine hücûma kalktılar. Sağ kanattan saldırıya geçen Baden prensi, bu kesimdeki Türk'leri nehrin kıstağında bulunan köprü başına kadar geri çekilmek zorunda bıraktı. Burada bulunan Mokkesdorf köyünü alan Avusturyalılar, moral bakımından da güçlendiler.

Avusturya ordusunun saldırısı başladıktan sonra, sadrâzam savaşın sona ermediğini anladı ve hemen takviye birlikleri geçirmeye karar verdi. Bu arada nehre yakın olan süvari ve piyadelerin meterisi girmeye hazırlandığını gören, ilerideki asker, ordunun geri çekilmekte olduğunu zannederek, onlar da yerlerini bıraktılar. Bu durumda meydana gelen telaş ve panik ortamında arkadan yetişen takviye birliklerinin, gelişmelere hâkim olma imkânı kalmamıştı. Türk ordusu böyle bir kargaşalık içine sürüklenirken, önde bulunan gaziler, çok kalabalık düşmana kılıç çalmaktan çekinmediler ise de, kısa zamanda eridiler. Bu savaşlar sırasında, Bosna beylerbeyisi vezir İsmail Paşa, yeniçeri ağası Mustafa Ağa ve sipahiler ağası Zülfikâr Ağa, şehid oldular. Türk'lerin orta kesimi güçlendirmeleri üzerine, Montecuccoli, burayı pekiştirmek için, sağ kanattaki zırhlı süvari alayı ile iki piyade alayını buraya sevketti. Sol kanattan da General Füyyad komutasında, 1.300 piyade ve 500 süvariden meydana gelen bir Fransız birliğini buraya nakletti. Sağ ve sol kanattaki ilerlemesine, orta kesimdeki gerileme de eklenince, Türkler, giderek daralan Raab kıstağına doğru sürülmeye başladılar.

Nehrin öbür yakasından savaşı tâkip eden Fazıl Ahmed Paşa bu durumda, düşmanın yanlarına saldırılmasını istedi ise de, başarılı olamadı. Çünkü, Montecuccoli, Fazıl Ahmed Paşa'nın taktiğini anlamakta gecikmedi. Avusturya ordusunun sağ tarafına saldırıya geçen Türk birliklerine karşı, generel Şpark kumandasında iki zırhlı süvari alayı sevketti. Sol tarafa ise Fransız birliklerini sürdü. Bu durumda Montecuccoli, yanlardaki saldırılara karşı, sadece oyalayıcı bir tutum takınırken, orta kesimdeki üstün askerî güçünü korudu.

General Şpark, nehri karşı yakaya geçen Türk süvari birliğini kısa zamanda Raab suyunun güney kesimine atmayı başardı. Sol taraftaki Fransızlar da, Montecuccoli'nin emriyle başlayan yoğun top ateşi desteğindeki hareketleri sonucu, Türk birliklerinin nehri geçmelerine engel oldu. Montecuccoli, bundan sonra cephenin ortasından şiddetli bir saldırı yapılmasını emretti. Yanlardan destek gören, bu saldırı Türk'lerin direncini kırmakta gecikmedi. Yavaş yavaş ve kırılarak gerileyen öndeki askerlerle birlikte, nehri daha yeni geçmiş olan taze birlikler de bozularak dağıldılar. Bu arada yağan şiddetli yağmurlar, Türk askerlerinin mücadele gücünü iyice kırdığı gibi, taşan nehrin suları, beri tarafa geçme şansını da azaltmakta idi. Bu durumda, Avusturya ordusu, nehrin kıstağına sıkıştırdığı Türkleri, imhâ etmeye başladı. Kendilerini nehre atanlar da, su ile boğuşmaya başladılar. Yüzme bilenlerin bir kısmı kurtuldu. Bilmeyenlerin çoğu boğuldular.

Gece boyunca da yirmi dört saat aralıksız devam eden yağmurların meydana getirdiği su akıntısı, 15 kadar Türk topu ile Avusturya'lılardan ele geçirilmiş olan topları da alıp götürdü. Akşama kadar süren savaş sonunda, nehrin kuzey kesiminde Türkleri tamamiyle temizleyen Avusturlalılar da, iyice yorulmuşlar ve nehri geçecek güçleri kalmamıştı. Aslında nehri beri yakaya geçmek isteğini de gösteremediler.

Bir günlük Sen-Gotar savaşında, taraflar büyük kayıplar verdiler. Savaş başladığı sırada önce Avusturyalılar büyük ölçüde maktul vermişlerdi. Akşam üzeri gerçekleşen savaşta ise, büyük kayıplar Türk ordusunda meydana geldi. Çeşitli kaynakların birbirlerini tutmayan, ancak ortalama bir rakama kolayca varılabilen sonuca göre, Türk'lerin ve Avusturyalıların kayıpları 10.000 kişiden az değildir. Böylece Sen Gotar meydan savaşında 20.000 kişi telef olmuştur.

Osmanlı sadrazamı Fazıl Ahmad Paşa, 6 ağustos gününe kadar ordugâhın bulunduğu yerde kaldı. Türk ordusu Raab boyunca harekete geçince, Avusturya askerleri de, Türklere paralel olarak hareket ettiler. Ancak su taşkını Avusturya ordusunun hareket alanında daha çok yığılmış olduğundan, Montecuccoli'nin askerleri büyük sıkıntı çektiler. Hava muhalefetinin yeni bir meydan savaşına engel olması, tarafların da savaş yapmak için isteksizlikleri ve imparator tarafından Vasvar barış belgesinin de imzalanmış bulunması üzerine, sadrâzam Fazıl Ahmed Paşa, İstolnî-Belgrad'a, Montecuccoli de, Sopron ve Güns kalelerinin bulunduğu yere çekildı.

Sen-Gotar savaşı, tarafların kesin bir üstünlük kazanmamış olmasına rağmen, özellikle Avrupa devletleri üzerinde önemli bir etki yapmıştır. Almanlar bu savaştan sonra telâşa kapılmış ve Fransa ile birleşerek, Avrupa'nın kilidi saydıkları Viyana'nın Türk'lere kaptırılmaması için, Avusturya'ya yardıma koşmuşlardır. Avrupa'da Türk'lerin gerileme devresinde askerî bakımdan çöktüğünü, bundan sonra Avrupa içlerine doğru herhangi bir Türk seferinin veya ilerleyişinin mümkün olmadığını zannettikleri bir sırada, oldukça iyi tahkim edilmiş olan Uyvar kalesinin fethedilmesi, Türk gücünün hâlâ korkulması gereken bir güç olduğunu ortaya koymuştur. Türk ordusu, Sen-Gotar savaşında bazı taktik hatalara rağmen, yenilgiye maruz kalmadığını ve savaştan ürkmediğini göstermiştir. Bu

savaşta, çok az bir kısmının savaşa katılması ve büyük bir cesaretle mücadele etmesi, Türk ordusunun dinamizmini açıkça sergilemişdir. Bu durum iki ordunun sefer zahmet ve meşakketi bakımından çektiği sıkıntılar ele alındığında, Türk ordusunun çok daha dayanıklı ve güçlü olduğunu göstermiştir. Öte yandan İstanbul'dan ve bazı birliklerin Anadolu'nun uzak eyâletlerinden, Avrupa ortalarına kadar gelmesi, Türklerin hareket kabiliyet ve dayanıklılığının açık bir göstergesidir. 100.000 kişinin üzerinde bir sayıya ulaşan bu ordunun zahire ve ikmâl ihtiyaçlarının karşılanması, seferin iyi hazırlandığını gösterir. Öte yandan, başkentlerinden yüz km. gibi oldukça kısa bir mesafe uzaklaşan ve yorgunluk alameti göstermeyen Avusturyalıların kendi topraklarında aç ve susuz kalmaları, kendileri için bir dezavantaj olmuştur.

Her ne olursa olsun, Sen-Gotar meydan savaşında, ordusunun küçük bir kısmı ile savaşı katılan ve verdiği zayiat kadar düşmana kayıplar verdiren Türk ordusunun, bu duruma rağmen, tamamiyle kendi lehine gerçekleşen Vasvar anlaşmasından elde ettiği kazançlar, bir meydan savaşa muzafferiyeti sonucundan az olmamıştır.

Fazıl Ahmed Paşa, İstolni-Belgrad'da bulunduğu sırada, düşmanın Uyvar kalesini kuşatacağını haber alınca, Budin-Estergon yolu üzerinden hareketle, Uyvar yakınlarına gelerek karargâhını kurmuştur. Fakat Avusturyalıların böyle bir kuşutma teşebbüsünde bulunmamaları üzerine Belgrad'a döndü. Vasvar anlaşmasının uygulamalarını yerinde izlemek için kışı da burada geçirmeye karar verdi. Kış mevsimini serhad kalelerinin takviye edilmesi ve yönetimlerinin güçlendirilmesi ile geçiren sadrâzam Fazıl Ahmed Paşa, 15 Temmuz 1665 tarihinde Edirne'ye geldi. Vasvar anlaşmasında yer alan bir maddeye göre, eski Bostancılar oda-başısı Kara Mehmed Ağa'yı büyük elçi olarak Viyana'ya gönderdi. Daha sonra Ça-

nakkale istihkamlarını da güçlendirerek, padişah ile birlikte İstanbul'a döndü. Bu arada Avusturya'nın yeni İstanbul büyükelçisi de İstanbul'a geldi. Avusturya elçisini Bahâi Efendi yalısında büyük bir törenle karşılayan sadrazam Fazıl Ahmet Paşa, Avusturya ile yapılan barışa verdiği önemi göstermiş oldu.

Osmanlı-Venedik Savaşları: Sebebi ve Gelişmesi, Fâzıl Ahmed Paşa'nın Girid Serdarlığına Tâyini:

Osmanlı devletini XVII. yüzyılda en çok meşgûl eden olaylardan birisi de Girit hâdisesidir. Akdeniz'in ortasında ve Ege denizine girişte stratejik bir mevkîde bulunan Girit adası, daha 1341 yılından itibaren Ege kıyılarında eğemenlik kurmuş olan Türk devletlerinin dikkatlerini çekmeye başlamıştı. Umur Bey'in akınları bu ada kıyılarına kadar yayıldığı gibi, daha sonraki dönemlerde de, Girit ile ilgili teşebbüsler sürmüştü. İstanbul'un fethinden sonra, 1469 yılında Türk denizcileri yeniden Girit kıyılarında göründüler. Ancak, Osmanlıların Girît adası ile ilgilenmemesi, tam olarak Kanunî Sultan Süleyman zamanında görüldü. 1538 yılında vuku bulan Preveze deniz savaşı sırasında donanmanın gidiş ve dönüşü esnâsında, Girit toprakları Türk akıncılardan epeyce zarar gördü. Çünkü, Sperlonga adasını tahrip eden Barbaros, buradan 10.000 kadar esir aldıktan sonra, Kandiye önlerine geldi ve Milapotamo'de karaya asker çıkararak, 20 kadar Girit köyünü tahrip ettirdi. Daha sonra Suda'ya gelen Osmanlı donanması, burada da karaya asker çıkardı ve Apokorono kalesi ile birlikte 60 kadar köyü yağma ettirerek, bir çok esir aldı. Hanya ve Sitia'da da aynı başarılar elde edildi. Akdeniz'de Osmanlı devleti ile sürekli mücadele halinde olan Venedik cumhuriyeti, Kıbrıs adasının Osmanlılara geçişinden sonra, Türklere karşı olan düşmanlığını Girit adasında sürdürdü. Bu bakımdan 1567 yılında Türk donanması Suda limanına bir akın düzenledi. Öte yandan, Mısır'dan sonra, Tunus, Cezayir ve Trablus-Garb'ın Osmanlı

yönetimine girmesi, İstanbul'dan Mısır'a ve diğer Akdeniz eyâletlerine gidip-gelen Türk ticaret gemileri ile hac kafilelerini taşıyan yolcu gemileri, Girit adasında üslenen Venedik askerî güçleri tarafından sürekli rahatsız edilmekte idiler. Bu bakımdan Osmanlı devleti, bu adanın da diğer Ege adaları gibi, Türk hakimiyeti altına alınmasını zorunlu görüyordu.

Osmanlı devletinin Girit üzerindeki emellerini sezen Venedik cumhuriyeti, adada büyük ve sağlam tahkimat yapmaya başlamışlardı. Siyasî yönden de bazı teşebbüslerde bulunarak, adanın kendilerinde kalması için çaba sarfettiler. Ancak bunların hiç bir yararı olmadı. Sultan IV. Murad zamanında Avlonya hâdisesi ile, Sultan İbrahim zamanında, saraydan uzaklaştırılarak, Mısır'a gönderilen Kızlar-ağası Sünbül Ağa'nın içinde bulunduğu gemilere Venediklilerin saldırıda bulunarak, Türk gemilerini zabt ve içindeki Türk'leri esir etmeleri, Venediklilerle Osmanlı devletinin ciddî şekilde mücadelesini gerektirdi. Çünkü, Girit sularında pusaya yatan Malta korsanları, gemileri gasbettikten sonra, ele geçirdikleri eşyaları Girit'te satmaya kalkışmışlardı. Bu yüzden Venedik devletinin doğu Akdeniz'deki bütün egemenliğini sona erdirecek olan Girit adasının fethi savaşı başlamış, güçlü ve müstahkem mevkîleri bulunan böyle bir adanın zabtının güçlüğü karşısında, Türk ordusu yoğun bir mücadele vermek zorunda kalmıştı. Bundan dolayı, Osmanlı devleti, 1645 yılında, Kapdan-ı Deryâ Yusuf Paşa kumandasında gönderdiği bir donanma ile Girit'e asker çıkardı ve 54 gün süren bir kuşatmadan sonra Hanya kalesi feth olundu. Böylece Osmanlı-Venedik savaşları, Girit adasına Türklerin asker çıkarması ile başlamış oldu.

Osmanlılar, adaya asker çıkardıktan sonra, kısa sürede bazı başarılar kazandılar. Ancak o yıllarda deniz gücünün yeteri kadar etkili olmaması ve Venedik donanmasına Ege ve Akdeniz'de üstünlük

sağlayamaması, adanın fethini uzattı. Bu arada imparatorluğun iç olayları da, devletin Girit adası ile yeteri kadar ilgilenememesi sonucunu doğurdu. Osmanlı devletinin içinde bulunduğu bu durumdan yararlanan Venedikliler, hem donanmalarını güçlendirerek, Ege denizine gönderdiler, hem de adadaki kaleleri sağlamlaştırdılar, Fâzıl Ahmed Paşa'nın babası Köprülü Mehmed Paşa'nın sadarete gelmesinden kısa bir süre önce de, Çanakkale Boğazı'nı kapayarak Bozcaada ve Limni'yi ele geçirmişlerdi.

Birinci bölümde, yâni Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı döneminde anlatıldığı gibi, iç durumunu nisbeten düzelten Osmanlı devleti, Çanakkale Boğazı'nı açtırdığı gibi, adaya askerî yardım ve mühimmat da göndermeye başlamıştı. Venediklilerin Çanakkale Boğazı'nı kapatmaları ve donanmalarını Ege denizinde üstün bir vaziyete çıkarmalarına rağmen, adada bulunan kuvvetler, bir çok kale ve kasabayı ele geçirmiş, başta Kandiye olmak üzere bir kaç kale dışında adanın tamamı Osmanlı hükmü altına girmiş bulunuyordu.

Öte yandan Köprülü Mehmed Paşa'nın disiplinli yönetimi ve Osmanlıların cesûrâne hareketi ile Çanakkale ablukasının kaldırılması ve Bozca-ada ile Limni'nin Venediklilerden alınması, kendileri için ağır bir darbe oldu. Çünkü, bundan sonra Girit adası üzerindeki sebat ve azimlerini bir türlü toparlayamadılar. Girit'in her ne olursa olsun, kendilerinde kalması için, askeri tedbirlerinin yanısıra, Fransızlardan ve öteki Avrupa devletlerinden yardım ricasında bulunmaya başladılar. Karada ve denizde Venediklilerin uğradıkları başarısızlıklar ile diğer Avrupa devletlerinin Girit için yaptıkları teşebbüsler, hiç bir netice doğurmadı. Fakat, bu teşebbüs ve faâliyetler, Kandiye kalesinin de fethi için, Osmanlı devletini bir müddet uğraştırmaktan başka bir işe yaramadı.

Köprülü Mehmed Paşa'nın ölümü üzerine sadarete gelen Fazıl Ahmed Paşa, yukarıda da kısaca değinildiği gibi, Sultan IV Mehmed'in emriyle Venedik savaşına son vermek üzere, serdâr tâyin edilmişti. Ancak, ordu ve donanma sefere hazırlandığı sırada, Venedik ile, Girit'te mi, yoksa Dalmaçya taraflarında mı savaşa tutuşulması konusu tartışılırken, Avusturya cephesinde yeni gelişmelerin olması ve Erdel meselesinin daha önce çözümlenmesi konusu gündeme geldiğinden, padişah, serdâr ve sadrâzam Fâzıl Ahmed Paşa'yı Avusturya cephesine göndermişti. Osmanlı ordusu Avusturya cephesinde iki yıl süren mücadele esnasında, Girit'e de yalnızca askerî takviye ve cephane gönderilmekle yetinilmişti.

Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, Avusturya ile Vasvar barış anlaşmasını imzaladıktan sonra, İstanbul'a dönünce, Girit meselesi yeniden, Divan'ın başlıca konusunu teşkîl etmişti. Nitekim padişah IV. Mehmed, sadrazam ile diğer yüksek devlet ricalini sarayında huzuruna dâvet ederek: "Girit adasının tamamının Osmanlıların eline geçtiğini, yalnızca Kandiye kalesinin düşman elinde kaldığını, bu kalenin de alınarak, adanın tamamiyle Türk'lerin tasarrufuna girmesi ve Mısır ile diğer Akdeniz eyâletlerine giden tüccâr ve hacıların tecavüzlerden korunmasının önemine" işâret ederek, sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'yı serdâr tâyin etti ve hemen adaya hareket etmesini istedi. Sadrazam ordu ve donanmanın ihtiyaçlarını karşılamak ile meşgul iken, Venedik elçisi ile de bir görüşme yaptı. Daha doğrusu, görüşme isteği, 12 yıldır Edirne'de bekletilen Balyos Ballarino'dan gelmişti. Yapılan görüşmede sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, elçiye hitâben: "Kandiye'nin Venediklilerin elinde kalmasına karşılık, her yıl on bin altın verilmesini, yalnız bir defâya mahsus olmak üzere, yüz bin altın ödenmesini, Suda kalesinin yıkılarak, limanın Venediklilerde bırakılmasını, Bosna hududunda Venediklilerin zabt etmiş oldukları kale ve palangaların da Osmanlı devleti-

ne iâde edilmesini, son olarak da Kandiye'de bulunan Müslüman esirlerin para alınmadan serbest bırakılmasını, Yeni kalenin de yıkılmasını'' istedi. Bu tekliflere karşılık olarak Venedik elçisi Ballarino, Suda kalesinin yıkılması müstesnâ, diğer maddelerin kabûl olunabileceğini, fakat Suda kalesinin Venediklilerin iftihârı olduğundan, bir taşına bin canlarının fedâ olduğunu söyleyerek, olumsuz cevap vermesi üzerine sadrazam Fazıl Ahmed Paşa: ''İnşallah Kandiye ile Suda'yı da alırız'' karşılığını verip elçi Ballarino'nun memleketine gitmesine izin vermiştir.

Osmanlı ordusu, Venedik hükûmetinin barış hakkındaki düşüncelerini elçilerinden öğrendikten sonra, hazırlıklarına hız verdiği bir sırada, Venedik cumhuriyetinden bir mektup geldi. Mektupta: ''Yüce devlet eşiği ile eskiye dayanan dostâne ve karşılıklı çıkar esasına dayalı dostluk ve muhabbetimizi yenilemek arzûsu, cumhurumuzda kararlaştırılmış bulunmaktadır. Her zaman biz bu arzumuzu izhâr etmekteyiz. Bundan dolayı, kapıcılarımız olan Jean Ballarino, barış için elçi tayin edilip, cenabınıza bu arzumuzu söylemeden hâli olmamışlardır. Şimdi de tarafımızdan dostluk isteği ile huzurunuza varup, bu hususta bir eksiğimizin bulunmadığını bildirmek için, mümkün mertebe büyük ve önemli olan bu meseleye gerektiği kadar sıkı sarılarak halletmek arzusu ile bu muhabbet-nâmemizi, şevketlû ve azametlû padişah hazretlerine bildirdikten sonra, zât-ı şerifinizden de devlet Aliyye'nin barışa rağbeti ve meyl edilmesi en büyük arzumuzdur. Bu görüşmeler esnâsında, karşılıklı çıkar arzusunda olanların sözlerine ve saptırmalarına kulak tıkanmasını ricâ, durumun ıslâhına niyyet eder ve bu meseleye gayretle sarılırız'' denilmekte idi. Sadrazam, bu gibi sözlerin gönül oyalama maksadına dayalı olduğunu kabul ederek, Venedik elçisine bu sözler için yüz vermedi.

Venedik elçisi ile yukarıda zikredilen görüşmelerden sonra, 15 Mayıs 1666 günü, Edirne'den hareket ederek, Gümülcine-Selanik-Yenişehir üzerinden Eğriboz'a geldi. sefere çıkarken, padişah IV Mehmed, samur kürklü sade iki kat elbise ihsân edip, iki mücevher sorguç takarak, beline murassa kabzalı bir kılıç ve ok ile yay bağışladı. Sancak-ı şerîf'de duâ ile sadrazam ve serdâr-ı ekrem Fazıl Ahmed Paşa'ya verildi. Fazıl Ahmed Paşa, Rikâb-ı hümâyûn kaymakamlığına Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı tâyin etti. Uğurlama sırasında yapılan duâdan sonra; padişah IV. Mehmed, Türk ordusunun muvaffat ve muzaffer olması için gözyaşı döktü.

Gümülcine'de on gün kadar orduyu dinlendiren Fazıl Ahmed Paşa buradan hareketle Yenişehir'i geçtikten sonra da İstefe de, iki ay kadar bekledi ve ordunun eksiklerini tamamladı. Burada orduda ortaya çıkan bir hastalık yüzünden epeyce asker vefât etti. Vezir ve Kapudan-ı Deryâ Kaplan Mustafa Paşa, dört defa Girit'e gidip-geldi. bu gidiş-geliş sırasında, Eğriboz, Benefşe, Kolos ve Selanik limanlarında bulunan asker ve savaş malzemelerini adaya nakletti. Benefşe limanına geldiği sırada, Canbulat-zâde Hüseyin Paşa, ordugâha geldi ve padişahtan bir hatt-ı şerîf getirdi Sultan IV Mehmed, Hatt-ı şerîfinde: "Sen ki veziriazamım ve serdâr-ı ekremim Ahmed Paşasın. Göreyim seni, nice âkilâne hareket edersin. Sana ve seninle olan asakir-i islâm kullarıma duâ-yı hayrım biledir. Hazret-i Allah her işinizi âsân getüre. Cenâb-ı Bârî ol kefereden dahi intikam alıvire" buyurulmuş idi. Ayrıca, padişah sadrazam ve diğer paşalara bazı değerli hediyeler de göndermişti.

Daha sonra, sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, yeniçeri ağası olan Vezir Arnavut Uzun İbrahim paşa ile Kul kethüdası Arnavud Abdi Ağa'yı bütün yeniçeri ocağı ile önceden Eğriboz ve Marmaracık iskelelerinden adaya geçirdi. Daha sonra da 3 Kasım 1666 tarihinde sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, 150'den fazla savaş ve nakliye ge-

misi ile birlikte Girit adasının kuzey batısında bulunan Hanya limanına ayak bastı. Burada babası tarafından öldürülen Girit serdârı merhum Deli Hüseyin Paşa'nın sarayına yerleşti.

Fazıl Ahmed Paşa, bazı hazırlıkları tamamlamak için Hanya'da altı ay kadar kaldı. Bu arada, Girit'te savaşan ordu kumandanlarını yanına dâvet ederek onlarla görüştü ve gönüllerini aldı. Onlara hitâben yaptığı konuşmada; "Paşalar, beyler, sizler bu adada çok zahmet ve meşakket çektiniz. Padişahım da biz de biliriz. Kendimiz gerçi burada değildik. Amma akıl ve fikrimiz sizde idi. Gerek dünyada ve gerek ahirette emeğiniz zâyi' olmayup, kat kat mükafaatınızı görürsünüz. Hemen Cenâb-ı Bârî Kandiye'nin fethini müyesser etmiş ola" dedi. Onlara çeşitli ihsanlarda bulundu.

Bundan sonra Fazıl Ahmed Paşa, Kandiye açıklarına gelerek, Cuhud tepesi ile Aktabya'dan kaleyi seyr etti. Girit'te savaşan paşalardan bilgi aldı. Kandiye kalesi kumandanı, Fazıl Ahmed Paşa'nın kaleyi seyre geldiğini haber alınca, dehşetli bir top âteşine başladı ve humbaralar attı. Fazıl Ahmed Paşa, Kandiye'nin nereden kuşatılması gerektiği hususunda incelemelerini bitirdikten sonra, Hanya'ya döndü. Kış boyunca, buradan Kandiye altına, top, cepehane, humbara ve diğer kuşatma âletlerinin sevkini gerçekleştirdi.

Fazıl Ahmed Paşa, Hanya'ya çıktıktan bir ay kadar sonra, 20 gemiden müteşkkil Mısır donanması limanın önlerine geldi. Sadrazam Mısır donanmasını, top ateşi yaptırarak, karşıladı. Nisan ayında da, Kaplan Mustafa Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması Hanya'ya ulaştı. Yeni gelen takviyelerde, kuşatma ordusunun sayısı 70.000 kişiye çıkmıştı. Trablus-garb beylerbeyisi Osman Paşa da, bir miktar hediye ile bir kalyon göndermişti. Bunlar, Tunus ve Cezayir hakkında sadrazama bilgi verdiler. Kendileri de savaşmak için izin istediler. Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, donanmayı savaşa sok-

mayacağını bildirerek, Tunus ve Cezayir beylerbeyisine gönderdiği bir mektupda, gelecek yıl baharında, gemileri ile gelip, Girip çevresinde Osmanlı donanması ile birlikte gezinmelerini istedi. Gelen gemileri de geri gönderdi.

Sadrazam, ordusu ile İstefe'ye geldiği sırada, Edirne'ye gelen Venedik elçisi, ordunun arkasından İstefe'ye gelirken yolda vefât etmiş idi. Yanındaki adamı "ben de Venedik temsilcisiyim, sadrâzam Paşa ile görüşmeye yetkim vardır" diyerek görüşme talebinde bulundu. Ancak Venedikli konuşturulduğunda, barışa dâir bir söz etmediğinden, sadrazamla görüştürülmeyerek, geri gönderildi. Bu adam, keyfiyeti Venedik dojuna bildirince, bu sırada Hanya'ya geçmiş olan Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'ya Venedik cumhuriyeti tarafından bir mektup gönderildi. Mektubda: "Allah'ın inâyeti ile Duc de Contarini'nin (bu sırada Venedik cumhurreisi idi) Venedik doju tarafından Devlet-i Aliyye-i Osmâniye'nin sadrazamı ve müşîr-i ekremi saadetlü Ahmed Paşa hazretlerinin huzur-ı şerîflerine muhabbetimizden ve sadakatimizden dolayı selamlar ve senâlar sunduktan sonra, bundan önce İstanbul'da barış için tâyin olunmuş olan Ballarino adlı adamımız vefât ettiğinden, şimdi yine bir adamımız barış için görevlendirilmiş ve gönderilmiştir. Huzur-ı şerîfinizle müşerref oldukda, barış ile ilgili hususlarda söylediği her sözün bizimle sözümüz kabûl olunsun." denilmekte idi.

Sadrazam sözü edilen elçiyi huzuruna dâvet buyurduğunu elçi, istenilen verginin uygun bir şekilde kararlaştırılmasını istedi. Hattâ, vergi meselesi iyi bir şekilde çözümlenmez ise, Akdeniz'de Venedik cumhuriyetinin donanmasına, Papalık, Malta ve Floransa ile diğer devletlerinin donanmaları da kendilerine yardım edeceklerini ve dolayısıyla, sonuna kadar savaşacaklarını bildirdi. Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa da, bu kadar zahmet çekilip, adaya gelindikten sonra,

Kandiye teslim edilmez ise, barış yapılmıyacağını açıkça söyledi.

Kandiye kalesi'nin kuşatılması :

Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, Kandiye'nin barış yolu ile teslim edilmeyeceğini yakînen bildiği için, kuşatma hazırlıklarına baharda hız verdi. 25 Mayıs 1667 günü de, bütün vezirler, beylerbeyiler, kapudanlar ve diğer asker şefleri ile Kandiye önlerinde bir toplantı yaptı. Bu toplantıda Kandiye'nin kuşatılması kararlaştırıldı. Buna göre, ertesi gün (26 Mayıs 1667) Kandiye'nin kuşatılması işine başlandı. Toplantıda sadrazam kalenin nasıl kuşatılması gerektiğini sorduğunda, yıllardan beri adada savaşlarda bulunmuş olan Ankebut Ahmed Paşa ile Rumeli beylerbeyisi Mehmed Paşa, Anadolu beylerbeyisi Kara Mustafa Paşa ile diğer ümerâ ve alay beyleri, ocak ihtiyar ve zuaması, kuşatmanın Cuhud tabyası ile Vire tabyası tarafından yapılması, Domuz tabyası tarafından da takviye olarak kuşatmada bulunulması gerektiğini ifâde ettiler. Bazıları Ak-Tabya tarafından da kuşatılmasını hatırlattılar. Ancak bu fikre sadrâzam karşı çıktı ve Ak-Tabya tarafına karakollar konularak, bir kaç balyemez topu tâyin buyurdular. Aynı gün, askere kazma ve kürek ile diğer kuşatma malzemesi dağıtıldı. Vire tabyası hizasında bulunan orta koldan, sadrâzam, üç kıt'a balyemez top ve yeniçeri ağası vezir İbrahim Paşa, kul kethüdasi Abdi Ağa ve Rumeli beylerbeyisi Pehlivan Mehmed Paşa eyâleti askeri, bin nefer Mısır askeri ve beş yüz nefer Şam askeri ile metrise girdi. Sağ kolda ise Vezir Aukrebut Ahmed Paşa, üç kıt'a balyemez top ile, saksoncu-başı ile birlikte kuşatmaya başladı. Sol koldan da Kara Mustafa Paşa, eyâleti askeri ile kuşatma görevine başladı. Batı yönünden de Mehmed Paşa, doğu tarafından da meterise asker sokuldu. Kuşatmanın ilk anında, düşman kaleden çok yoğun top ve humbara ateşinde bulundu. Yoğun kurşun ve humbara ateşini, özellikle sadrazam Fâzıl Ahmed Pa-

şa'nın bulunduğu noktaya yöneltti. Öyleki bir saat içerisinde, sadrazamın otağının bulunduğu yerde dört yüz kadar gülle topladılar. Askerin çoğu, bu dehşetli âteş karşısında siperlere gizlenmek zorunda kaldı. Adada savaşmış askerlerden bazıları, sadrazama otağın daha emin bir yere götürülmesini teklîf ettiler. Ancak sadrâzam Fazıl Ahmed Paşa, böyle bir harekete izin vermedi. Bu arada, düşman gemilerinin kıyıya yanaşarak çadırlardaki eşyaları toplamasın diye, kıyı tarafına bir tabya inşâ ederek, içine altı kıta balyemez topu yerleştirdiler. Topların üzerine de bir miktar muhâfız askeri tâyin ettiler.

Bu arada, Rumeli eyâletinden Prizrinli bir gazi, ani bir hareket ile kale altına varıp, bir düşman askerinin başını keserek, belindeki kılıcı alıp, acele ile geri döndü. Serdâr getirilen kılıcın üzerinde, "Yâ Fettâh" ismi yazılı olduğunu görünce, bunu, kalenin fethedileceğine işâret saydı. Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, Pirizinli gaziye, bu cesûr davranışı dolayısıyla, yüz altın ve bir timar ihsân eti. Bir kaç gün sonra, Çeteciler-başı Kanca adlı bir yiğit, yoldaşlarıyla düşman üzerine yürüyerek, dört şapka ve biraz el humbarası alıp serdarın huzuruna getirdi. Fazıl Ahmed Paşa, bunlara da ikiyüz kuruş bağışladı. Aydınlı Kanca'nın bu hareketinden sonra, kaleden iki düşman askeri kaçarak, Osmanlı ordugâhına geldiler ve kalede bulunanların son derecede susuzluk çektiklerini, gayetle zebûn olduklarını ve büyük korku içinde bulunduklarını bildirdiler. Kaleden firar eden askerler, az sayıda olmakla birlikte hemen her gün veya her hafta görülmekte idi.

Yukarıda zikri geçen Aydınlı Kanca'nın bulunduğu metrise, kaleden çıkış yapan ve Fransız askerlerinden oluşan bir düşman birliği ani bir baskında bulundu. Ancak Kanca ve arkadaşları gaflette olmadıklarından, çok şiddetli bir savaş meydana geldi. Gazilerin yi-

ğitçe savaşmaları sonucu, düşman büyük kayıplar vererek çekildi. Öte yandan bu savaş olurken, kaleden de humbara ve top güllesi yağdırıldı. Savâşlar giderek hızını artırırken, sadrazam, Karaman vâlisi Katırcı Mehmed Paşa'yı, eyâleti askeri, beş kıt'a balyemez top ve beşyüz nefer sekban askeri ile birlikte Güllük tepesi mevziinde metrise soktu. Katırcı Mehmed Paşa, buradan attığı top gülleleri ile, kale içini dövmeye başladı. Bunun arkasından eski Karaman vâlisi Mahmud Paşa, Kuşaklı Manastır tarafından beş kıt'a balyemez top ve beş kıt'a havan topu ile metrise girdi ve buradan kaleyi dövmekle görevlendirildi.

Kandiye önünde, Türk askerleri sürekli surları tahrib ile uğraşırlarken, Küçük Mirahur Kürd Hasan Ağa, İstanbul'dan adaya geldi ve padişahtan bir hatt-ı şerif getirdi. Sultan IV. Mehmed, Fazıl Ahmed Paşa'ya hitaben: "Sen ki veziriazamım ve serdâr-ı ekremim Ahmed Paşa'sın. Selâm-ı selâmet-encâm-ı şahânem ve peyâm-ı meserret-resân-ı mülûkânem ile seni teşrîf buyurduğumdan sonra, mâlumun olsun ki, hâliyâ sen ve kullarım ne halde ve ne ahvâldesın. Dergâh-ı izzet vâhibü'l-atâyâdan tazarru' ve niyâz ederim ki, seni din ü devletim uğrunda taş yasdanub toprak düşenen gazi ve mücaâhit kullarımın cümlesin mansûr ve muzaffer ve küffâr-ı düzahkaranı dâimâ mahkûr ve müdemmer eyleyüp, ümmet-i Muhammed'i envâ-ı futûhât-i cemîle ile mesrûr eyleye. Benim lalam, göreyin seni, Devlet-i Aliyye'min hayırhahları olan vüzerâ ve mirimîrân ve sâir bu gazâda olan asker kullarım. Cümlenizin Hazret Allah nasîr, destgîr ve basiriniz olup, her müşkil işlerinizi âsân eyleye ve cünûd-ı gaybiyyesin muîn ve resân eyleye. Benim lalam, hâliyâ hakkında mezîd-i inâyet-i mülûkânem pertev-endaz olup hassa kürklerimden biri savb-ı serasere kaplu sammur kürk ve bir sâde serâser kaftan ve esyâf-ı fâtihatü'l-eknâfımdan bir kabza murassa' şemşir-i adû-tedmîr-i sâhibkırânî ve bir kabza mücevher hançer ile senî teşrîf ve i'zaz eyleyüp, mirâhûr kulum ile irsâl ve ihsânım olmuştur.

Ola ki, merâsim-i tevkir ve ta'zîmi can u baş ile kabul ve a'da-yı din ü devletimden ahz-ı intikamı sa'y ü ikdâm eyleyesin. İnşaallah asâkir-i islâm musret-ma'serimi Cenâb-ı Hakka emânet eyledim. Gece gündüz dua-yı hayr ve icâbet-i eser-i mülükanem seninle ve seninle bile olan guzât-ı muvahhidin kullarım ile biledir. Hazret-i Allah yârdımcınız ola vesselâm.

Sultan IV. Mehmed, bu hatt-ı şerîfin üzerine, kendi el yazısı ile "mûcebince amel oluna, benimle lalam göreyim seni, gayret ve hamiyyet demidir. Gayri deme benzemez. Duay-ı hayrım senimle biledir. Hazret-i Allah, seni hizmet-i hümâyûnumdan ayırmayıp, nice kere böyle guzât ile meân, rikâbında bulunmasın." ifadesi, sadrazamı hakkındaki düşünce ve iltifatlarını yazmıştır. Bu hatt-ı şerîf ile birlikte, sadaret kaymakamı olan kayın biraderi Merzifonlu Mustafa Paşa, bir mektup göndererek, Bosna ve Kotur ahvalinden haber vermiştir.

Bu arada, düşman donanması, sekiz kıta çektiri ile Kandiye karşısında bulunan İstendiye adasına gelmiş ve buradan kaleye çok sayıda asker ve mühimmat nakli yapılmıştır. Bir gün sonra, ikinci bir takviye kuvveti alan Kandiye'deki Venedikliler, o gece Osmanlı metrislerini basmak için hazırlandı. Fakat Türk askerleri hazır ve uyanık vaziyette olduklarından başırılı olamadılar. Rumeli serdengeçtileri ile yeniçeri gaziler, birden gülbank çekip, üzerlerine gelen düşmana saldırınca, Venedikli askerler, yüzgeri kaleye kaçışmışlardır. Düşmanın baskını sırasında, kaleden binlerce top güllesi atıldığı gibi, ateşli paçavralar etrafı gündüz gibi aydınlatmışlardı. Bu arada, düşmanın hazırladığı lağımların da patlatılması velvele yarattı ise de, Osmanlı kesiminde kayıplara yol açmadı. Aslında, 1645 yılından beri, Kandiye kalesinin istihkâmı için çalışan Venedikliler, kalenin tabanından dışarıya pek çok lağımlar kazarak, ha-

zırlanmışlardı. Bu lağımlar ile, Osmanlıların açtığı lağımlar karşılaşınca, tünel içerisinde çok şiddetli savaşlar meydana gelmekte idi. Bazen lağımların içi, insan cesedi ile dolardı. Fazıl Ahmed Paşa da, lağım açılması işine büyük önem verirdi. Öyleki, bazen üç dört koldan hareket eden lağımlar, kale dibinde çoğu zaman suya ulaşır, lağım içinde ikişer tabakalı yollar kazılmaya çalışılırdı. Bu işler de orduyu oldukça yorar ve tâkat bırakmazdı.

Kandiye muhasarası, tam olarak 6 ay yirmi bir gün sürdü. Bu süre zarfında, saatte dört yüz gülle atarak, 20.000 kantar barut harcayan, 800 lağım patlatan ve 8.000 kadar şehit veren Osmanlılar, kaleyi ele geçirememişlerdi. Bu süre zarfında düşmanın kayıpları ise, Osmanlılarınınkinden çok daha fazla idi. Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, kalenin iyice yıprandığını, bu kadar yıl savaşıp, devlet bu derece zarara girdiği halde, kaleyi almadan adadan ayrılmamak istedi. Bunun için, 16 Aralık 1667 günü, kuşatmayı kaldırdı. Ancak orduyu başka bir yere çekmedi. Kış mevsimi iyice yaklaştığı için, Kandiye çevresinde yalnızca çok sıkı bir abluka sistemi uygulamaya başladı.

Bu birinci kuşatma, Türklerin meseleye ne kadar ciddiyetle başladıklarının göstergesi oldu. Böylece Osmanlı - Venedik savaşının odak noktası haline gelen Kandiye kalesinin düşmemesi için, Venedikliler bütün güçlerini harcarlarken, diğer Avrupa ülkelerinden pek çok yardımlar sağladılar. Adanın Türklerin yönetimine geçmesi için, kaledeki Rumlar da Türklerden yana bir tutum içerisine girmişlerdi. Bu yüzden de Kandiye'den fırsat buldukça kaçanların sayısı giderek artmakta idi.

Kandiye'yi Morosini adlı bir Venedikli başkumundan savunmakta idi. Venedikliler, Kandiye meselesini, bütün Avrupa'nın bir siyâsi meselesi haline getirmeyi başarmışlardı. Bu yüzden Kandi-

ye'ye çeşitli Avrupa ülkelerinden sürekli yardımlar geliyordu. Osmanlı donanması, ancak yaz mevsiminde, Avrupa devletlerinin Kandiye'ye yardım getirmelerini engelleyebiliyordu. Kış mevsiminde ise, Türk donanması kışlağa çekilince, Avrupalılar, Kandiye'ye yeniden asker ve sâir mühimmat getiriyorlardı. 24 yılı geçen bir süredir, Venedik'in yanısıra, Girit adasına yardım gönderen Avrupalı devletlerin durumları bu yüzden iyice sarsılmıştı. Hattâ, Avrupa ülkelerinde, Girit'e savaşa gidip dönmeyenlerin sayısı öyle kabarık bir sayıya ulaşmıştı ki, Girit'e giden askerin dönmediği bir ata sözü haline gelmişti. Venedik, gönderecek asker bulamayınca, hapishanelerdeki mahpuslara el attı. Onların suçlarını bağışlayarak Girit'e savaşa gönderdi. Bu durum da gösteriyor ki, Venedik artık Kandiye için insan gücü harcayarak bir vaziyetten iyice uzaklaşıyor, dolayısıyla, insan kaynaklarını tamamiyle kurutmuş bulunuyordu.

Avrupa'nın bir bütün halinde savundukları Kandiye'nin düşürülmesi için Osmanlı devletinin harcadığı gayret ve para da fevkalâde büyük ölçülere varmıştı. Fazıl Ahmed Paşa, İstanbul'dan ve Osmanlı imparatorluğunun çeşitli yerlerinden gelen toplarla yetinmiyerek, Hanya ve Kandiye'de top döküm atölyeleri kurdurmuştu. Buralarda, Kandiye'de kullanılan Venediklilerin toplarının aynısını döktürmekte idi. Böylece Venediklilerin Kandiye kalesinden attıkları güllelerden sağlam olarak toplanan 50.000 kadar gülleyi, bu dökülen toplarla kaleye geri attılar. Osmanlıların top bakımından iyi durumda olmalarına karşılık, Venedikliler büyük sıkıntı çekiyorlardı. Venedik topçusu, yeni takviye almadığından, eğitim ve diğer bakımlardan da Osmanlılara nazaran geri durumda idiler.

Kandiye'nin iyice zorlandığı bir dönemde kış yağmurlarının başlaması ile tatil edilen kuşatma, kaledeki Venedikli askerlere rahat

bir nefes aldırmıştı. Ancak Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın, kuşatmaya katılan askerlerin bir tek çadırını bile sökmemesi, ayrıca, kış olmasına rağmen yeni takviyeler alması, Morosini'nin moralini daha da bozdu. Çünkü Osmanlı sadrazamı, 70.000 kikilik Osmanlı ordusunu, Kandiye önlerinde yer altına kazdırdığı barınaklara yerleştirerek, kalenin önünden ayrılmadı. Kendisi de, bu barınaklarda kışı geçirdi. Osmanlı sadrazamının bu kararlı tutumu, baharda Avrupa'dan beklenilen yardımların ufukta görülmemesi, Venedikli askerleri düşündürmeye başladı. Savaşın başından beri, gerçekten Fransa, Almanya, İspanya, Papalık ve Malta hükûmetleri, Girit adası için Venediklilere büyük destekler sağlamışlar, bunu uzun zaman sürdürmüşlerdir. Oysa şimdi Venedik cumhuriyeti Girit'teki savaşı sürdürecek mâli imkân sıkıntısı içerisine sürüklenmişti. Öte yandan Girit'teki Rûm halkın, Osmanlı yönetiminden oldukça rahat bir hayat yaşaması, kalede bulunan Rumların, çeyrek asırlık mahpus hayatı demek olan kuşatma altındaki sıkıntıların had safhaya çıkarmış, ister istemez Türk yönetimini tercih eder olmuşlardı. Öyleki, kale içindeki gelişmeleri, Fazıl Ahmed Paşa'nın casuslarından daha önce, Osmanlı karargâhına bildiriyorlar, bir an önce kalenin düşmesini istiyorlardı.

Venedik cumhuriyeti, bütün Avrupa devletlerini Kandiye'nin savunması için yardıma çağırdığında, Osmanlı müttefiki olan devletler de, bu yardım işine katılmışlardı. Ancak, Osmanlı devleti, kendisi ile anlaşma yapmış olan bu devletlere karşı tutumunu değiştirmekte gecikmemişti.

Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, 1667-1668 kışını geçirdikten sonra, ilkbaharda gerekli hazırlıklarını tamamlayarak, 30 Haziran 1668'de yeniden Kandiye'yi top ateşine tutmaya başladı. Bu sefer kuşatma daha şiddetli geçti. Kış tatili 6 aydan fazla sürmüştü. İlkbaharda Venedik cumhuriyeti, adaya gönderdiği bir elçisi vasıta-

sıyla adanın kendilerinde kalması şartıyla, yıllık 20.000 duka altını vergi vermeyi taahhüt ediyorlardı. Ancak sadrazam Fazıl Paşa, önceki gibi, bu teklifi de kabûl etmedi. Yaz boyu süren muharebelerde, lağım atma işi daha büyük ölçüde gerçekleşti. Türk ordusu, aynı zamanda pek çok el-humbarası da attı. Atılan top gülleleri ile patlatılan lağımlardan, Kandiye'nin surları o kadar büyük tahribata uğradı ki, Venedikli'ler açılan gedikleri kapatmaktan âciz kaldılar ve yalnızca kum torbaları ile tahrip olan yerleri kapattılar. Temmuz ortasında, bir top güllesinin isâbeti sonucu, patlayan Venedik cephâneliğinde 2.000 kantar barut havaya uçtu. Bu dönemde de, Türkler, 50 bin kantar barut, 200 bin okka bakır ve 30 bin büyük humbara fırlattılar. İnsan kaybı ise iki tarafta da had safhada idi.

Girit'deki savaşı bütün gücü ile destekleyen Sultan IV Mehmed, her fırsatta sadrazamı ve askerleri teşvik ediyordu. Sık sık adaya hatt-ı şerîfler gönderiyor, taltiflerde bulunuyordu. 1668 yazındaki savaşlar, kaleyi iyice düşürecek bir duruma getirdiği için, Avrupa devletlerinin yardımları bu devrede daha da azaldı. Hiç bir yardımı esirgemeyen padişah, Kandiye'nin bu kadar uzun zamandır düşmemesi karşısında, üzüntülerini de belirtmekten geri kalmadı. Hattâ, bizzat kendisi adaya sefer yapmaya karar verdi ve bunun için, 18 ağustos 1668 günü, Edirne'den hareket ederek, Dimetoka-Gümülcine-Kavala-Serez-Selanik üzerinden Yenişehir'e geldi. 1668 yazında da Kandiye'nin fethinin mümkün olmaması karşısında, Venedik cumhuriyetinin tekliflerini kabûl edip etmeme hususunda, bazı tereddütleri vardı. Bunun için sadrazama bir hatt-ı şerîf göndererek ondan mütalaasını istedi: ''Bihamdillahi teâlâ, Yenişehir'e gelib vâsıl olmuşumdur. Venedik elçisi dahî Yenişehir'e yakın geldi. Lâkin daha gelip rikâb-ı hümâyûnuma yüz sürmemiştir. Benim lalam ne dersin? Elçi geldikde ne cevab verelim? Filvâki' kale fethini eğer aklınız keserse, elçiden kaleyi isteriz ve eğer bir sene da-

hi kale ile cenk olunursa, asker ve cephane, mühimmât ve âlât yetiştirmeye cümle memâlik-i mahrûsam âciz olmuştur. İmdi bu hususta bir iki kimse söyleşip bir gün evvel haberini irsâl edesin'' demekte idi.

Kandiye'yi düşürmek için var kuvveti ile çarpışan Köprülü-zâde Fazıl Ahmed paşa, bu hatt-ı şerîfi alınca epeyce üzüldü. Padişaha bizzat kendi kalemi ile yazdığı arizada: ''Benim şevketlû pâdişahım, Haliyâ Venedik elçisi gelip rikâb-ı hümâyûna daha yüz sürmemiş, eğer gelen elçide kaleye müteallik söz var ise ne güzel, yüz sürsün ve illâ yine yerinde otursun. Eğer kale ahvâli sual buyrulur ise, kale iki taraftan üçer yüz zirâ' miktarı yıkılıp içine girmeye araaramızda on kulaç yer kalmıştır. Bu kadar yüz kulaç yerden parmaklıkları, domuz damları, lağımları ve püskürmeleri zahmetin çektik, şimdiki halde on kulaç yeri içeri gidilir ise kal'e bizimdir.

Benim şevketlû pâdişâhım, Beldar kılleti ve asker yorgunluğu sebebi ile biraz eğleniyoruz. Yoksa kat'i az zamanlık işimiz kaldı. Lâkin buna zaman tâyin eylemek olmaz. Amma sagîr ve kebir subh u mesâ, Hak Teâlâ cümlemizin canını alsın, tek bu kale kefere elinde kalmasın; deyü dergâh-ı Hakk'a niyazda olduklarında iştibah buyurulmasın, kale bir hale varmıştır ki, saat be-saat Hakk Teâlâ'dan fethini ümit ederiz. Benim efendim, elçinin akçesine veyahut münafıkların sözlerine itimad buyurmayıp bir en yakın kulunuzu irsal buyurun ki Kandiye kal'esi ne halde olduğun görüp rikâb-ı hümâyûnlarına takrir eyleyüp elçiye merdâne cevab verile''

Fazıl Ahmed Paşa, padişahın yanında Girit seferine son verilmesini isteyenlerin telkinlerde bulunduklarını anlamıştı. Bunun için, IV. Mehmed'in çok güvendiği musâhibi Mustafa Paşa ile kızkardeşi ile evli bulunan İstanbul kaymakamı Merzifonlu Mustafa Paşa'ya da mektuplar yazarak, bu hususta kendisine yardımda

bulunmalarını rica etti. Ayrıca, şeyhülislâm Minkârî-zâde Yahya Efendi ile, padişahın şeyhi olan Vâni Efendi ve silahtar Kız Hüseyin Efendi'ye de aynı mealde mektuplar yollayarak, padişah üzerinde telkinde bulunmalarını istedi.

Osmanlı devleti, Kandiye önlerinde yalnızca Venedik ile savaşmıyordu. Venedik'e yardım eden bir çok Avrupa ülkesi vardı. Hattâ bunların içerisinde Osmanlı devleti ile anlaşma imzalamış devletler de bulunuyordu. Bunlar arasında Fransa, İstanbul'daki elçisi vasıtası ile Osmanlı devletine bağlılığını ve anlaşmayı bozmayacağını her vesile ile göstermesine rağmen, gizliden gizliye Venedik'e yardım etmekte idi. Fransa'nın Venedik'e olan askerî yardımı giderek arttı ve öyle boyutlara vardı ki, Osmanlı devleti bunun için ciddî tedbirler almak zorunda kaldı. Daha Köprülü Mehmed Paşa zamanında Fransız elçisi La Haye'nin casusluk yaptığı iddiası ile dövülmesine rağmen, ülkesine gittikten sonra, yeniden İstanbul'a elçi olarak gelmesi, Osmanlı devletinin yöneticileri nezdinde iyi karşılanmadı ve her vesîle kendisine yüz verilmedi. La Haye, Teselya'ya gitmekte olan padişah ile görüştüğünde, kendisine ve dolayısıyla Fransa devletine uygulanan siyâseti, kralları tarafından üzüntüyle karşılandığını, bundan dolayı, kendisini Paris'e çağırıp, İstanbul'da yalnızca bir maslahat-güzar bulundurmaya karar verdiğini bildirince, Sultan IV. Mehmed, elçinin bundan sonraki sözlerini dinlemeyerek, bir şikayeti varsa, veya kendisine iyi muâmele edilmiyorsa, sadrazamın vekili olan İstanbul'daki Rikab-ı hümâyûn kaymakamına yazarak vermesini söyledi. La Haye, İstanbul'a gidince de kendisine yüz verilmedi. Sadaret kaymakamı tarafından uzun süre bekletildi. Nihayet kabul edildiği sırada da, şikâyetini dinleyen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, elçiye, şikayetinin büyük bir mesele olduğunu, dolayısıyla, böyle büyük şikayeti ancak sadrazam paşanın

dinleyebileceğini bildirdi. Bu arada Yenişehir'e giderken kabul ettiği Hollanda büyükelçisi Colliers, Fransı kralı XIV Louis'nin siyasi tutumunu tenkîd etti. Gelişmeler bu şekilde sürerken, Venedik, İstanbul'a fevkalâde yetkilerle bir elçi gönderdi. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından kabûl edilen Venedik elçisi, barış yapılması için senato tarafından kendisine tam yetki verildiğini açıkladı. Ancak Kara Mustafa Paşa, Venedik elçisi Molini'ye, ''Kandiye'-nin anahtarlarını getirdiğini zannettiği için, kendisini kabûl ettiğini söyleyerek, başka bir madde için görüşme yapmayacağını bildirdi. Venedik elçisi İstanbul'da barış yollarını ararken, Fransa'nın İstanbul'daki elçisi de, Osmanlı devleti nezdinde Fransa'nın eski itibarını yeniden kazanmaya çalışıyordu. Çünkü, Türk hükûmeti, Fransa devleti Kandiye'ye yardım ettiği için, anlaşma şartlarını askıya aldığını, ticarî imtiyazları kaldırdığını bildirdi. Türk devletinin ticarî imtiyazları kaldırması, Fransa devletini büyük zararlara soktu. Bunun için de elçinin çabaları yoğunlaştı. Sonunda, Osmanlı devletinin Paris'e bir elçi gönderilmesine dâir teklifine olumlu cevap aldı. Padişah, Fransa'ya küçük rütbeli bir elçi göndererek, Fransa'ya karşı tutumunu açıkça ortaya koymaya çalıştı. Bunun için, müteferrika rütbesinde olan Süleyman Ağa'yı 12 kişilik bir elçilik heyeti ile Paris'e gönderdi. Daha önce, general rütbesinde olan Bostancıbaşı'ların elçi olarak gittiği Fransa'ya, böylesine küçük rütbeli bir temsilcinin gitmesi ve Süleyman Ağa'nın da, her bakımdan diğer devletlerin büyük elçilerine gösterilmesi gereken merasimin kendisine de gösterilmesini istemesi, Fransız'lara çok ağır geldi. Gerçi Süleyman Ağa'ya, bir Bostancı-başı gibi riayet edildi; ancak Süleyman Ağa da Fransa'yı küçük düşürücü davranışlarını her vesile ile göstermekten geri durmadı. Tarihçi Hammer'in bildirdiğine göre, Fransa devleti, Süleyman Ağa'nın rütbesini bildikleri halde, onu halka açıklamadılar. Fakat Türk elçisinin Paris'teki ikameti süre-

since, şehirde Türk modası yayıldı ve çeşitli edebî eserlere konu oldu.

1668 yaz boyunca süren savaşlardan sonra, Venedik devletinin durumu daha da sarsıldığından, padişahın huzuruna yeni bir elçi gönderildi. Venedik elçisi, Kandiye kalesinin kendilerinde kalması şartı ile 24.000 riyal kuruş vergi vermeyi ve Bosna serhaddinde ki Kilis kalesini de Osmanlı devletine terk eylemeyi teklif etti. Elçinin bu teklifi üzerine Sultan IV Mehmed, sadrazama bir hatt-ı şerîf göndererek fikrini sordu: "Venedik elçisi rikâb-ı hümâyunuma yüz sürmekle bu kadar akçe arz edip, Kandiye kal'esinden feragat edin, diyor, rikabımde vesair işte olanlara pişkeş veriyor. Ne dersin? Kal'enin feth ve teshirin aklın keser mi? Filvakî yakînin var ise, ne güzel ve illâ bize ona göre ilâm eyliyesin" demekte idi.

Fazıl Ahmed Paşa, padişahın bu hatt-ı şerîfi gelince, adadaki kumandanlarla görüşerek, kalenin muhakkak alınmasını, böyle bir kalenin düşman elinde bırakılmamasını, kale düşman elinde bırakılırsa, millet ve devletin şerefinin boşa gideceğini, gerekirse, bu kış da siperlerde kalınıp, bir miktar cephane ve asker gönderilirse, kalenin muhakkak alınacağını padişaha bildirerek, Venedik elçisine yol verilmesini istedi"

İstanbul'dan ve padişah nezdinde yapılan görüşmelerden bir sonuç elde edemeyen Venedik cumhuriyeti, Kandiye'de bulunan sadrazamın huzuruna daha yetkili bir elçi gönderdi. Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa tarafından kabûl edilen Venedik elçisi, daha önceki tekliflerini, para bakımından biraz daha artırarak tekrarlayınca, Sadrâzam Fâzıl Ahmed Paşa kızarak: "biz buraya bezirganlığa gelmedik, devletin paraya ihtiyacı yoktur. Kandiye'yi verirlerse ne hoş, illâ başka türlü olmaz" cevabını verdi. Venedik elçisi, Kandi-

ye'nin Venedik'te kalıp, Kilis kalesinin teslim edileceğini bildirdi ise de, sadrazam tarafından bu teklifi de kabûl edilmedi. Venedik elçisi son olarak, Kandiye kalesinin yakılmasını ve fakat adanın bir köşesinde bir kale inşaasına izin verilmesini teklif eyledi. sardâzam Venedik elçisinin bu son teklifini de reddetti.

Köprülü-zâde Fazıl Ahmed Paşa, o kışı da, bir önceki kış gibi Kandiye önlerinde, yer altı metrislerinde geçirdi. 1 Haziran 1669 günü, Kandiye kalesini üçüncü def'a kuşatma savaşına başladı. Venedikliler, Avrupa devletlerinden yeni yeni takviye kuvvetleri almışlar, kendi imkânları ile Kandiye'nin surlarını bir ölçüde tamir ve tahkîm etmişlerdi. 24 haziranda Fransız donanmasının Kandiye'ye getirdiği kuvvet, muhasırların morallerini yükseltmişti. Ancak, aynı günlerde, Osmanlı donanması da adaya önemli bir takviye gücü getirmişti. Kandiye kalesine giren 16.000 Fransız askeri, beraberlerinde getirdikleri savaş malzeme ve cephanesine rağmen, kalenin savunmasını tam olarak başaramadılar.

Gerçekten de Fransız birliği kaledeki heyecan ve tansiyonu çok yükseltmişti. Kale içinde bu yüzden büyük bir şenlik oldu. Hattâ bir çok düşman askeri burçlardan Türklere doğru bağırarak, ''alamaz mısınız Kandiye'yi'' diye el kol sallıyarak, zurtzaklak çalmaya başlamışlardı.

25 Haziran 1669 günü, Noailles dukası kumandasındaki Fransız birliği Türk tabyalarına yaya ve atlı olarak bir saldırı düzenledi. Sabah erken saatlerde yapılan bu taarruz, Türk askerlerinin çoklukla uykuda olduğu bir zamana rastlamıştı. Ancak çabucak toparlanan askerlerimiz, şiddetli bir savaş verince, düşman geri çekilmek zorunda kaldı. Bu huruç hareketi sırasında, çok sayıda maktul vererek kaleye firar etmek zorunda bırakıldılar. Bundan dört gün sonra, İngiltere krallık hanedanına mensup Beaufort dukasının ku-

manda ettiği bir birlik kaleden çıkarak Türk metrisleri üzerine hücûm etti. Bunlar da, çok şiddetli bir Türk mukavemeti ile karşılaştılar ve 1.200 ölü vererek yeniden kaleye kaçmak zorunda kaldılar. Türk gazileri, kaleden atılan toplara bakmadan düşmanı hendek başına kadar kıra kıra sürdüler. Bu savaşlar olurken, kaledeki düşman askerleri dokuz lağımı birden patlattıklarından ortalık velveleye boğuldu. Patlatılan lağımlardan sıçan yollarına çıkan düşman askerlerini Türk savaşçılar, birer birer kılıçtan geçirdiler. Bu arada, denizdeki düşman gemileri de Türk tabyalarını sürekli ateş etmekte idi. Karadaki Türk topçularının ateşi ise Venedik denizcilerine istedikleri gibi hareket imkanı vermemekte idi. Bu arada, düşman denizi topçusunun çoştuğu bir sırada, Yalova karyesine yakın Kazıklı köyünden olan Hamza Beşe adlı bir Türk topçusunun ateş verdiği bir top danesi, düşmanın patrona gemilerinden birisinin cephanesine rast geldi. Müthiş bir patlama ile infilak eden geminin içinde bulunanlar, eşyasıyla birlikte havaya uçtu. Venedik gemisinin bu şekilde patlayıp batmasından sonra, diğer gemiler, demir alarak hemen kıyıdan uzaklaştılar. Uzaklaşma sırasında da bir çok gemi ve sandalları suya gark oldu. Kaledeki düşmanlar ise, bu savaşlar olurken, bir saat içerisinde yirmi binden ziyâde top atarak, Türk metrislerindeki gazileri bunaltmaya çalıştılar. Düşmanın bu derecede gerçekleşen şiddetli âteşi sonucunda, Vanlı Mehmed Paşa ve iki adet Sadrazam ağası ile yüz kadar asker şehit oldu. Buna karşılık Venedikliler ile Fransızların karada ve denizde tâkatları kesildiğinden, Türk askerlerinin ileri harekâtı daha serî bir şekilde gerçekleşti. Düşmanın kış boyu yeniden yaptırdığı duvarları kolayca aşmaya başladılar.

Savaşın en şiddetli zamanında bile, sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, askeri teşvik etmekten geri kalmıyordu. Hem kendisi, hem de Kaplan Mustafa Paşa, yararlık gösterenlere, kendi keselerinden ih-

sanlarda bulunuyorlar, esir getirene yüksek rakamlarda paralar veriyorlardı. İngiliz birliğinin saldırısı sırasında, Reaufort dukasının hazinesi Türklerin eline geçmişti. Daha sonraki savaşlarda bu ingiliz dukası maktul düşmüştü. Cesedi İngiletere'ye götürmek isteyen düşman kumandanları, başkumandan Morosini vasıtasıyla, Türklerden dukanın cesedini istediler. Sadrazam, kendisine gelen mektup üzerine, cesedi arattı ise de bulduramadı.

Temmuz ayı başında, Kandiye Avrupa devletlerinden büyük bir yardım daha aldı. Bu yardım 35 savaş gemisinden meydana geliyordu. Bu gemilerin 15'i Fransa'nın, 9'u Papalık devletinin, 7'si Malta'nın, 4'ü de Venedik cumhuriyetinin idi. Böylece Kandiye limanında yer alan 80'e yakın düşman gemisi, pek etkili olmamakla birlikte sürekli Türk tabyalarını dövmekte idi. Bu ateşin etkili olmadığını gören Venedik kumandanı, bir süre sonra, denizden yapılan top ateşine son verdi. Temmuz sonlarına doğru, kaleden atılan top sayısında müthiş bir artış görüldü. Bir saatte 1.000 adet top, Türk tabyalarını ateş kusmaya başlamıştı. Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa da, aynı sertlikle kaledeki Venediklilere karşılık verdi. Ayrıca havan topları, aralıksız kalenin içini dövmekte idi. Savaşın her bakımdan çok ciddi bir durum alması üzerine, Fransız askerleri sızlanmaya başladılar. Bu durum Venedik savunma askerlerinin morallerini iyice bozdu. 9 ağustos günü Alman prenslerinden Valdeck kontunun vurularak ölmesi, durumu daha da kötüleştirdi. Buna karşılık Türk askerlerinin ve kumandanlarının da durumu hemen aynı vaziyette idi. Yıllarca süren savaş, Türk ordusunun sabrını iyice taşırmış, giderek ümitsizliğe sevketmişti.

Türk lağımcılarının açtığı tüneller ve sıçan yolları, Kandiye surlarının altını delik deşik etmişti. Son olarak 13 adet sıçan yolunun açılması kararlaştırılmıştı. Buna göre, dördü yeniçeriler, üçü Rumeli askerleri, ikisi Anadolu askerleri, biri de sadrazam sekban-

ları tarafından hazırlanacaktı. Ayrıca, Cebeciler İstanbul ağasına mensup askerler ve Zeytun sipahileri de birer sıçan yolu açacaklardı. Türk ordusu bu sıçan yollarını can ve başla açmaya çalışırken, başkumandan Morosini, kalenin vire ve teslim edilmesi hususunu kumandanları ile görüşmeye başlamıştı. Morosini, kalenin daha fazla dayanamayacağını anladığı için, vire ile teslim işini tamamlayıp, can ve mal güvenliği içinde kaleyi terk etmek istiyordu. Nitekim onun bu fikrini bazı kumandanlar kabul etti. Bunun üzerine 28 Ağustos günü, Morosini'nin müracaatı üzerine, kalenin teslim meselesi görüşülmeye başlandı. Venedik ordusundan General Anandi ile Scordili, Fazıl Ahmed Paşa'nın huzuruna gelerek, barış görüşmelerine katıldılar. Türk ordusundan ise Haleb beylerbeyisi ile üç arkadaşı barış müzakerelerini yürüttüler. Türk ordugâhında barış görüşmeleri sürerken, bir kaç günden beri, Venedik askerleri ile hırlaşan Fransız askerleri, limanda bekleyen gemilerine binerek, Kandiye'den ayrıldılar. Fransızları, Malta askerleri tâkip etti. Son parti olarak adaya gelen 16.000 Fransız askerinden sadece bin kadar sağ kalan askerin gemilere bindiği görüldü. Daha sonra Fransa'ya dönen Noailles dukasını, Fransız kralı, bu hareketinden dolayı, huzuruna kabûl etmemiş, Papa ise, Malta gemileri ile Kandiye'yi terk eden amiraline çok ağır sözler söylemiştir.

Osmanlı sadrazamı Fazıl Ahmed Paşa, kale içindeki casusları vasıtasıyla, gelişmelerden günü gününe haberdar edildiğinden, barış müzakereleri sırasında istediği şartları rahatça ileri sürebiliyordu. Netekim isteklerini kolaylıkla Venedikli generallere kabûl ettirmesini bildi.

Osmanlı Venedik Anlaşması ve Kandiye Kalesinin Türklere Teslimi:

Morosini, müttefiklerinin adayı terk etmesi üzerine, kesin ola-

rak barış şartlarını kabûle yanaşmak zorunda kaldı. Böylece 5 Eylül 1669 günü, çeyrek asır süren Osmanlı-Venedik savaşına son veren bir barış anlaşması imzalandı. Toplam 28 ay süren bir kuşatmadan sonra Kandiye kalesi Türklerin eline geçti. Kandiye kalesi önünde imzalanan Osmanlı-Venedik anlaşmasına göre:

1. madde- Kandiye kalesi kendi cebhanesiyle teslim olanacak
2. madde- Suda ve İsperlonga Venediklilerde kalacak;
3. madde- İki taraf, esirleri serbest bırakacak;
4. madde- Akdenizdeki Türk adalarına Venedikliler tecavüz etmeyecekler;
5. madde- Akdeniz'de bir Türk gemisi zayi olursa, Venedik tazminat ödeyecek;
6. madde- Galata'da Venedik elçisi belli bir yerde oturacak;
7. madde- Diğer iskelelerde de birer balyos oturacak;
8. madde- Bosna'da bulunan Kilis kalesi Venediklilerin elinde kalacak;
9. madde- Barış kesinleşinceye kadar iki taraftan da rehineler teati edilecek;
10. madde Venediklilere, İstendiye adasına naklolununcaya kadar 12 gün mühlet verilecek;
11. madde- Kalenin boşaltılması için sıkıştırılmayacaklar;
12. madde- Kale'de kalmak isteyenlere dokunulmayacak, can ve mal güvenlikleri sağlanacak;
13. madde- Ahidnâme-i hünâyûn önceden verildiği gibi verilecek;

14. madde- Venedik büyük elçisi, İstanbul'da çeşitli hediyeler ile gelecek.

Böylece, bu gibi maddelerle 18 maddeye bağlanan anlaşma metni, muhafaza altına alındıktan sonra, düşmanın herhangi bir hilesine karşı, Osmanlı askeri metriste hazır vaziyette bekletildi. Venedik generali, kale dibinde patlatılmamış lağımlar olduğunu haber verdiğinden, bu lağımların kendileri tarafından patlatılması istenildi. Buna göre lağımlar da patlatıldıktan sonra, Venedikliler, 27 Eylül 1669 sabahı, iki gümüş tepsi içerisinde Kandiye'nin toplam 93 anahtarını, sadrazam ve serdâr-ı Ekrem Fazıl Ahmed Paşa'ya getirerek, takdîm ettiler. Sadrazam, anahtarları getiren Venedik subaylarına 300'er altın bağışladı. Daha sonra gaziler, muzaffer olarak Kandiye kalesine girdiler.

Türk askerleri kaleye girerken, Seyyid Cündî Ahmed Çelebî, su kulesi üzerinde ezan okudu. Şehrin katedrali hemen öğleden sonra Câmi'e çevrildi. Burada topluca cuma namazı kılında ve fetih kutlandı. Daha sonra, sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, Venedik ordusu başkumandanı ve Kandiye'yi 13 yıldan beri savunan Morosini'yi kabûl etti. Kendisine güzel ve nâzik sözler söyledi. Daha sonra son derece değerli hediyeler verdi.

Fazıl Ahmed Paşa, Kandiye'ye Türk askerinin girmesinden bir hafta kadar sonra, kaleye girerek, baştan başa dolaştı. Hemen surlarının ve burçlarının onarılması için emir verdi. Kalenin onarımı bittikten sonra, içerideki kiliseleri birer birer câmie çevirdi. Bu camilerden birisine, babası tarafından idam edilen Deli Hüseyin Paşa'nın adını verdi. Diğerlerine de Sultan İbrahim, Vâlide Sultan, Fazıl Ahmed Paşa, Kaplan Mustafa Paşa, Defterdar Ahmed Paşa, Şişman İbrahim Paşa ve diğer yararlığı görülen ocak ağalarının isimlerini verdi. Daha sonra, 14 tabyası bulunan Kandiye'nin her tab-

yasına birer muhafız kumandanı tâyin etti. Bunların süvari muhafızlarına beşer bin akçe tımar verdi ve biner dönüm tarla bağışladı. Mehmed Efendi'yi de tahrir memuru tâyin eyledi. Bu arada isyan halinde bulunan Manya ve Mayna halkı, Kandiye'nin teslim olması üzerine, isyanlarına son vererek, itaat altına girdiler.

Fazıl Ahmed Paşa, adada iki buçuk yıl kalarak, büyük bir fedakarlık örneği göstermişti. Kandiye haricinde bir mahalle haline gelen yer altı mağaralarında yaşamıştı. Bu iki buçuk yıl zarfında, yapılan savaşlarda ve kaleden atılan top ve kurşun daneleri ile on beş paşa, 799 sancakbeyi, çorbacı ve çavuşu, 26.000 yeniçeri, 6.985 cebeci, 22.965 topçu, 29.965 lağımcı, 37.645 zeâmet erbâbı ve tımarlı sipahi, 7.900 garip yiğit, 49.635 serdengeçti sipahi olmak üzere toplam 245.000 kadar şehit verilmiştir. Hanya kalesinin fethi sırasında şehid düşenlerle birlikte bu sayının yarım milyonu aşacağı söylenmektedir. Kandiye'nin kuşatması sırasında, 199.70 adet gülle atılmış, 1.113.000 kantar barut harcanmış, 428.000'den fazla humbara ve 139.000 havan güllesi fırlatılmıştır.

Yukarıda sayılan rakamlara göre, Kandiye kalesi ve dolayıyla Girit adası Osmanlı devletine oldukça pahalıya mal olmuştur. Ancak 24 yıldan fazla süren bu savaş sırasında Venedik devleti daha çok kayıplar vermiş, hazinesi iflasa sürüklenmiş, yardımda bulunan Avrupa devletleri, ağır kayıplara uğramışlardır. Bu derece müstahkem olan Kandiye kalesinin fethi ise, Türk ordusunun cesaret ve azmi yanında, özellikle Fâzıl Ahmed Paşa'nın sebat ve gayreti sonucu gerçekleşmiştir.

Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, bizzat kendi el yazısı ile Sultan IV. Mehmed'e Kandiye'nin feth olunduğuna dâir bir fetihnâme yazdı. Yazdığı bu fetihnâme'de: Aynen şu ifâdeleri kullanmıştır

''Arz-ı bende-i bî-mikdâr budur ki;

Şevketlû ve Azemetlu ve Kudretlû kpadişahımın Hakk sübhanehu ve Teâlâ hazretleri hemîşe-medâr emn ü âmân âlem olan sâye-i vücud-ı hümâyûnları himâyesinde âmme-i islâmı müreffeh ve âsûde ve dâimâ düşmenân-ı bâ-tedmîr ve serkeşân-ı aşhâb-ı sa'îrin sernekbet-i medârların pâye-i serîr-i şevket-masîr-i cihangirânelerinde fersûde edip, hemvâre azm-i sefer ve cez-i humâyünlarına ebvab-ı feth-i fütûh olup ünvân-ı çerâyîd-i a'vâm ve şuhûr olan fütûhat-ı celile ile nâm-ı nâmîlerin târûz-ı kıyâm pirâye-i sahâyif-i eyyâm eyleye. Âmîn, bundan önce vâki olan ahvâl ve âsârın cümlesi efendimin mâlûmudur. Düşmen-i bedkâr yeni ihdâs teylediği divârına varılmak için cümle guzât-ı islâm cân u başla sa'y olunurken, rebiülevvel ayının sonunca gününde, ak bayrak ile bir kayık gelip, metrerislerimiz civarında yanaşıp, sizinle söyleşecek bir hayırlı sözümüz var deyü taşra çıkmağa tâlip olmağla, bu kulları dahî âdem gönderip, kal'e vermeye meteallik sözü var ise çıksın, yoğise bize kale vermeden gayri hayırlı söz olmaz. Geri gitsin diye cevab göndermekle, geri gidip yine ol saat ikindi vaktinde gelib, kale vermeğe ve savaş ve cengi ortadan kaldırmağa, önceden olduğu gibi, itaat etmeye dair sözümüz vardır demekle, iki kol arasında savaş ve muharebe olmayan muayyen bir mekâna İbrahim Paşa kulları ile Kul Kethüdâsı Zülfikar Ağa'yı tâyin edip edip, dokuz gün sürekli konuşulup, melâin kâh adanın bir mikdârını isteyip ve kâh kal'e karşısında olan İstendiye adasında bir kal'e binâ eylemek üzere talebte bulunup, bu dokuz günün gece ve gündüzünde iki taraftan varma-gelme ve dürlü dürlü sual ve cevâb ve nice söz alış-verişi ile dedikodu ve nice olmaz nesneler teklîf ve reddü kabûlden sonra, bilahire cebehanesiyle verip ve kalede olan esvâb ve ağırlıkları ile askerlerini çıkarmaya yirmi gün mehil ve on iki limanlı gün içinde taşınmak üzere, müsâade olunup, hemen ol günde nakle mübâşeret

ve be-hikmetillahi Teâlâ havalar sürekli limanlı olmayıp, kâh muhâlif rüzgâr esip ve kâh azîm fırtınalar olup, aralıkta hava limanlı oldukça gemi ve kayıklar ile taşınıp, bi'l-iktizâ akd olunan maddelerden sonra, yirmi bir günün tamamına dek, bütünüyle taşınıp, cemâziyelevvel ayının gurresi (27 Eylül) cuma günü anahtarlarını getirip teslim edip ve olgün İslâm eskerleri gediklerinden içeri girip hasretü'l-mülûk olan Kandiye kalesinin feth ve teshirî müyesser olup, hâlâ miftahları ve sulh kâğıdı sureti Rikâb-ı hakk ve feyyâz-ı mutlak hazretleri şevketlû pâdişahımı eslâfda misli sebkat etmeyen böyle bir eşi bulunmaz kalenin feth ve teshirine muvaffak eyleyip, mahsûd-ı selâtîn-i rûyı-zemîn olanlar böyle bir hısn-ı hasînin dâhil-i hıtta-i memalîk-i mahrûsaları olması devr-i makbûl-ü l-tavırlarına mahsus olduğu azametlu efendimizin müeyyed-i min indillah olmaları âsârıdır. Hakk Teâlâ düşmanân-ı dîn ü devletlerini müdemmer ve makhûr ve tab'-ı hümâyûnlarını hemvâre bunun emsâli fütûhât-ı celîle ile mesrûr eyleye, Âmîn''

Sultan IV. Mehmed, Yenişehir'den Eğriboz'a doğru giderken, Livâdiye'de sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nnın gönderdiği Kandiye fetihnâmesini aldı. Padişaha, sadaret kaymakamı olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, fetihnâmeyi 3 Ekim 1669 günü verdi. Kendisine, uykusundan uyandırılarak verilen fetihnâmeyi, heyecanından okuyamayan padişah, sır kâtibini çağırarak ona okuttu ve ''elhamdûlillah'' diyerek sevincini belirtti. Daha sonra Selanik'e dönerek, kışı orada geçirdi.

Öte yandan Küprülü Fazıl Ahmed Paşa da, 1669-1670 kışını Girit'te geçirdi. Kış boyu hummalı bir çalışma ile, Kandiye ve adanın diğer şehirlerini imar etti. 5 Mayıs 1670'te Girit'ten ayrılan sadrazam, 1 Temmuz 1670 günü Edirne'ye ulaştı ve Paşa-çayırı mevkiinde, bizzat padişahın da bulunduğu bir merasimle karşılandı Kandiye'nin anahtarlarını padişaha takdîm etti ve ondan büyük iltifatlar gördü.

Osmanlı - Lehistan İlişkileri ve Kazaklar Meselesi :

Fazıl Ahmed Paşa'nın son uğraştığı büyük meselelerden birisi de Kazaklar meselesi ve bundan dolayı açılan Lehisten seferleridir. Bazan Ruslara, bazan da Lehlilere bağlı olarak Ukrayna bölgesinde, Don ve Özi nehirleri arasında yaşayan Kazaklar, zaman zaman Karadeniz kıyılarına kadar sarkarak, bazı yağma hareketlerinde bulunurlar ve Türk esirler alarak, hızla geri çekilirlerdi. Osmanlı devleti de onların bu hareketlerine karşılık, bazan sert tedbirler alır ve Kazakları cezalandırırdı. Hattâ çoğu zaman onları destekleyen Rusya ve Lehistan topraklarına, özellikle Kırım Tatarlarınca büyük akınlar düzenlenir ve bu devletler de cezalandırılırdı.

Kazakların Don, Dinyeper ve Buğ nehirleri arasında ve bu nehirlerin denize döküldükleri yerlerde meydana gelen bataklıklar kesiminde yaşayanlarına Don Kazakları adı verilirdi. Bunlara başkentlerinin adından dolayı, Çerkes Kazakları da denilmekteydi. Ukrayna bölgesinde, Özi nehri ile bu nehre yakın bölgelerde yaşayan Kazaklara ise, Zaporog veya Şelâle Kazakları adı verilirdi. Özi kazakları, aynı zamanda Barabaş, Sarıkamış, Potkalı Kazakları olmak üzere üç gruba ayrılmakta idiler. Dinyeper ile Bug nehirlerinin denize döküldükleri bölge arasındaki bataklığa Türkler Sarısu veya Sarıkamış adını verdiklerinden, buradaki kazaklar da Türk tarihi kaynaklarına Sarıkamış Kazakları adı ile geçmişlerdir. Bunlar çoğu zaman Ruslara ve Lehlere tâbi oldukları için, bu devletler Sarıkamış Kazaklarını istedikleri gibi kullanıyorlardı. Ancak çok güçlü durumda oldukları zamanlarda da, bu devletlere ağır zayiat verdiren akınlarda bulunuyorlardı. Kendi çıkarlarına göre hareket serbestisi içerisinde olan Kazaklar, menfaaat sağladıkları her yöne kolayca yönelebiliyorlardı.

Zaporogların hatmanı olan Hemiyelniski, Kırım ve Lehistan'-

ın esiri durumuna düşmüş olan Ukrayna köylülerini Katolik mezhebine sokmaya çalışan Lehistan devleti aleyhine isyân ettiğinde, çıkan savaşlarda ağır yenilgilere uğradı. Galiçya'daki yenilgilerden sonra, Lehistan kuvvetleri Kiev şehrini ele geçirdiler. Hemiyelniski, bunun üzerine, 1652 yılında Osmanlı devletine baş vurarak, Lehistanlılara karşı himâye edilmesini istedi. Bu başvuruyu kabûl eden Osmanlı devleti o zaman hatmana elindeki yerlere dâir bir berât gönderdi. Böylece Hemiyelniski'nin yönetimi altında bulunan Kazaklar Osmanlı himâyesine girmiş oldular. Bundan sonra, Osmanlı devletinin batıdaki harekâtına, Kırım hanlığı askerleri ile birlikte katıldılar. Vasvar anlaşması imzalandıktan iki yıl sonra, Dinyeper nehri kıyılarında yaşayan Kazaklar, iki grup halinde ve birbirlerine hasım vaziyete geldiler. Doğu Ukrayna'da yaşayan ve kazak reisi Brokovezki'nin emrinde bulunan Zaporoglar, Rusya tarafını tutmakta ve onların boyunduruğunu kabul etmekte idiler. Batı Ukrayna'daki Sarıkamış Kazaklarının hatmanı Doroşenko ise Lehistan'a tabi durumda idi. Zaporog Kazaklarının hatmanı Brokovezki, hatman Serko ile mücadeleye girişip zor durumda kalınca, Kırım hanı vasıtası ile, Osmanlı devletine başvurarak, Osmanlı boyunduruğu altına girmeyi istemişti. Fazıl Ahmed Paşa, 1668 yılında, yani Kandiye kuşatmasını sürdürürken, politikalarına uygun geldiğinden bu isteği kabûl ederek, Brorkvezki'yi, Barabaş, Sarıkamış ve Potkalı kazaklarının hatmanı tâyin edip, bir berat göndermek suretiyle himayeye aldığını bildirmişti. Öte yandan, Doroşenko, bir süre sonra, Ukrayna kazaklarının hatmanını öldürünce, Özi nehrinin iki tarafındaki Kazaklar Doroşenko'nun idaresinde toplanmış oldular. Bir süre sonra da, Doroşenko'dan yüz çevirerek, Kırım hanına tâbi olan hatman Sokuvei'nin yönetimine geçerek, iki gruba bölündüler. Bu Kazakların Kırım tabiiliğini kabul etmeyenleri ise Damyen Greçenoy'un hatmanlığında Ruslara tâbi olmuşlardı. Sonunda bu mücadele ve gelişmelerden Doroşenko, çok güç duruma düştüğünden,

Osmanlı devletine başvurarak, Potkalı Kazaklarının topraklarını bir sancak yönetimine bağlayıp, idaresini kendisine vermesini, padişahdan istedi. Sultan IV Mehmed, Doroşenko'ya bir berat, sancak ve topuz göndererek, Barabaş, Potkalı ve Sarıkamış kazaklarını bir sancak altında toplaması emrini verdi. Doroşenko, parçalanmış olan kazakları bir bayrak altında toplamaya çalıştığı sırada, Lehistan sınırındaki bu gelişmelerden endişeye düşerek Kazaklara müdahale etmeye başladı. Böylece bozulan Osmanlı-Lehistan ilişkileri, bizzat Sultan IV Mehmed'in Lehistan seferine çıkmasına yol açtı.

Padişah, sadrazamın Girit seferi sırasında, henüz Teselya'da Yenişehir'de bulunduğu sırada, Doroşenko'nun isteği üzerine verdiği berat ve sancağın korunması için, sefere karar vermişti. Bu arada, bazı olumsuz davranışları bulunan Kırım hanı Âdil Giray, hanlıktan alınarak, yerine Selim Giray Kırım hanı tâyin edildi (Mayıs 1671). Çünkü Âdil Giray, Doroşenko'ya rakip olarak Hanenko adlı bir Kazağı hatman tayin ederek, Doroşenko'nun üzerine sevketmiş ve böylece Osmanlı devletinin politikasına aykırı bir davranışta bulunmuştu. Kırım hanının değıştirilmesinden sonra, sefer hazırlıklarına başlandı.

Sultan IV. Mehmed'in Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa İle Birlikte Lehistan Seferine Çıkması :

Doroşenko ile Adil Giray tarafından hatman tâyin edilen Hanenko, birbirleri ile savaşa başladığı sırada, Kazakların bu durumundan yararlanmak isteyen Lehistan, Ukrayna'ya asker sokarak, Doroşenko'ya ait bazı palangaları ele geçirdi. Lehistan bu harekette bulunurken, Osmanlı devletinin, Sultan II. Osman dönemindeki gibi zayıf olduğu kanaatinde idi. Ancak, Osmanlı devletince, Lehistan'ın bu hareketi üzerine, Leh kralı Michel Koryout Wiesnowski'ye sert bir mektup göndererek, önce nasihat, kabul edilmez ise

sefere çıkılacağı tehdidinde bulunuldu. Osmanlı devletinin bu mektubuna Leh kralının verdiği olumsuz cevab üzerine, zefere karar verildi.

Gereken hazırlıklar yapıldıktan sonra, Girit adasının fethini müteakip, Eğriboz ve Selanik civarında av eğlenceleri ile vakit geçiren Sultan IV Mehmed, 4 Haziran 1672 tarihinde Lehistan üzerine sefere çıktı. Padişah sefere giderken yanında, henüz o sıralarda 9 yaşında olan oğlu şehzâde Sultan Mustafa da bulunuyordu. Osmanlı ordusu Dobruca yolundan ilerledi. İsakçı'da kurulan köprüden geçildikten sonra, Boğdan'a girildi. Burada, yakalanan esirlerden, Lehlilerin Rusya ve Avusturya devletlerinden yardım isteğinde bulunduğu haber alındı. Yaş şehrinde sadrazam orduyu yoklama yaptırarak, padişah önünde bir de geçit resmi düzenledi.

Ordu, Boğdan'da iken, zahire sıkıntısı çektiğinden, padişah, gerekli hazırlıkları yapmayan Boğdan voyvodası Duca'yı idâm etmek istedi. Ancak Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın şefeatiyle Duca öldürülmekten kurtuldu Özi muhafızı Halil Paşa, Anadolu ve Karaman beylerbeyileri Dinester nehri üzerine köprü kurmakla görevlendirildiler. Nehrin sol yakası, Lehistan toprağı sayıldığı için aynı zamanda bu köprünün muhafazası da kendilerine verildi. Düşman tarafından herhangi bir saldırıda bulunulmaması için, karşı tarafa üç yüz kadar serdengeçti fedaisi asker geçirildi. Bunlar, şeranpo denilen ağaç parmaklıklarla siperler yaptılar. Osmanlı ordusu nehir üzerinde köprü kurup, karşı taraftaki tabyaları tuttuğu sırada, buraya çok yakın olan İzvance kalesi, içerisindeki muhafızlar fırar ettiği için kolayca ele geçirildi. İzvance'nin zaptından sonra, Doroşenko'nun emrindeki Sarıkamış kazakları ile birleşen Kırım hanı Selim Giray, Bar kalesini ele geçirdi. Bu arada, Hanenke'nin yanında bulunan ve Leh askerleri tarafından da takviye edilen Zaporog kazakları ağır bir yenilgiye uğratıldı.

Kamaniçe Kalesinin Zaptı :

Osmanlı ordusu Dinyester nehri üzerine kurulan köprüden geçtikten sonra (15 Ağustos 1672), hududa dört saat mesafede bulunan Kamaniçe kalesinin üzerine varıldı. Kuşatma başlamadan önce, Kırım hanı Selim Giray orduya geldi. Padişah, Kırım hanının törenle karşılanmasını emretti. Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın otağında merasimle karşılanan Selim Giray, yanında düşmanın durumundan haberler veren bazı diller de getirmişti. Bunlar konuşturularak, Lehistan kralının nerede olduğu ve Kamaniçe'ye yardım edip edemiyeceği hususları öğrenildi. Türk casuslarından gelen bilgiler de, esirlerin verdiği haberlere uymakta idi. Sadrazam, bundan sonra, Lehistanlı esirleri idam ettirdi. Selim Giray'ın arkasından Sarıkamış Kazaklarının hatmanı Doroşenko da, sadrazam Fazıl Ahmed Paşa ve padişah tarafından kabûl edildi.

Bundan sonra, 18 ağustos günü, kale kuşatılması işine başlanıldı. Kamaniçe önünde, Osmanlı ordusunun yanı sıra, Kırım askerleri ile Doroşenko kumandasında, 12.000 Sarıkamış Kazağı ve 8.000 kadar Boğdan voyvodası Chica'nın emrindeki askerler de kuşatmada hazır bulundular. Deniz yolu ve Boğdan üzerinden 2.000 kental barut getirilerek, kuşatmada görev alan lağımcılara ve topçulara teslim edildi. Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa, diğer bazı paşalarla birlikte, süvari olarak Kamaniçe kalesinin sur dibine kadar yaklaşarak, kuşatma yerlerini belirlemeye çalıştılar. Hepsinin dikkatini çeken Büyük tabya oldu. Bu tabyanın fethi ve ele geçirilmesi ile, Kamaniçe'nin düşeceğini kararlaştırdılar. Daha sonra, yeniçerilere cepehaneden kuşatma aletleri, kazma, kürek, fitil, barut, kurşun vesâire alet verildi.

Osmanlı ordusu Kamaniçe karşısında, ortada sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, Rumeli beylerbeyisi Seydî-zâde Mehmed Paşa ve ye-

niçeri ağacı vezir Abdurrahman Paşa, kul-kethüdâsı Tekirdağlı Mustafa Paşa ile otuz beş oda yeniçeri ve altı kıt'a balyemez topu ile mevzî aldılar. Sağ kolda ise, ikinci vezir Musahib Mustafa Paşa, ve Anadolu beylerbeyisi Ali Paşa, zağarcı-başı Payzen Hasan Ağa, yirmi oda yeniçeri ve altı kıt'a balyemez topu ile kuşatmaya hazırlandılar. Sol kolda da, üçüncü vezir Kara Mustafa Paşa, Karaman beylerbeyisi Abaza Kör Hüseyin Paşa ve saksoncu-başı Benli Ahmed Ağa, on oda yeniçeri ve altı kıt'a balyemez topu ile yerlerini aldılar. Ayrıca, meterislerin hemen gerisinde, sağlam tabyalar kurarak, kuşatmayı güçlendirdiler.

Osmanlı ordusu kuşatma işlerini tamamlayınca, Türk balyemezleri, Kamaniçe'nin surlarını şiddetli bir top ateşine tuttu. Kamaniçe'den de sürekli Türk tabyalarına ve meterislerine top ve havan ateşi yapılmakta idi. Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, tabyaları ve metrisleri birer birer gezerek, gazileri savaşa teşvik ediyordu. Osmanlı topçularının şiddetli ateşi, kaledeki Leh askerlerini kısa zamanda perişan etti. Kaledekiler karşı koymanın zorluğunu anladıklarından hemen, iki adam göndererek, savaşı durdurmak istediler. Ancak gelen Leh askerleri paşanın huzuruna alındığında, sadrazam niçin geldiklerini sordu. Onlar da, "bizi buraya kalenin sahibi Lehistan kralı ile kale kumandanı gönderdi. Sabaha kadar savaşa ara versinler, bu gece müşavere edelim, yarın da size kaleyi teslim eyleriz" haberini verdiler. Bunun üzerine sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, "eğer kaleyi teslim edeceklerse, hemen vire bayrağını çeksinler ve bize acele rehin göndersinler" dedi. Hattâ, buna karşılık kendilerinin de kalenin içine rehin gönderebileceklerini söyledi. Fakat adamlar kale kapısından içeri girer girmez düşman, çok şiddetli şekilde top ateşine başladı. Türk top ateşi Kamaniçe'nin surlarını delik deşik etti. İkindi vaktine doğru, Lehistanlılar Kamaniçe'nin surlarına vire bayrağını diktikleri gibi, hemen dışarıya da iki adam gönderdiler. Ve-

zir Kara Mustafa Paşa koluna geldiklerinde, ellerinde her türlü görüşmeyi yapmaya yetkili olduklarına dâir beratları olduğundan, hemen sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın huzuruna iletildiler. Huzura geldiklerinde de "Kaleyi teslimden başka sözümüz yoktur" dediler. Bunun üzerine Fazıl Ahmed Paşa, kaleyi teslim almak üzere, kendi ağalarından Ahmed Ağa ile, yeniçeri ocağından orta-çavuşu ve bir tercümanı kale içine gönderdi.

Osmanlı ordusunda kale vire ile teslim oldu söylentileri yayılmaya başladığı bir sırada, ordu halkı kaleye daha da yaklaşarak seyre başlamışlardı. Çoğu da meterislerinden çıkıp, topları daha ileri çekmek gayretinde bulunuyorlardı. Düşman Türk askerinin meteris ve tabyalarından ayrılıp, çıplak ortalığa çıktıklarını görünce, vireyi bozarak, şiddetli bir top ateşine başladılar. Türk ordusunda bir anda bir karışıklık meydana geldi. Bu top ateşi altında bir çok Türk askeri telef oldu. Fakat, düşmanın bu hilesine, Osmanlı ordusunun mukabelesi çok dehşetli oldu. Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, savaşan gazileri, çeşitli ihsanlarla taltif ederek gayrete getirdi. Özellikle Sıvas ve Karaman askerlerinin ustaca top ateşi sonucu, düşman yeniden surların gerisine çekilerek, başlarını gizlemeye başladılar. Daha sonra, hemen lağım işine girişildi. Bu arada içerideki Leh ve Alman askerlerinin toplandığı büyük kule üzerine yoğun bir top ateşi gece yarısına kadar sürdürüldü. Kulenin büyük bölümü tahrib edildi. Diğer taraftan metrisler de adım adım ileri sürülerek, surların altına gelindi. Bu arada serdengeçtilere istimalet verildiğinden, surlara tırmanma hazırlıklarına geçildi. Düşman, Türk askerlerinin yaklaştığını görünce, el humbarası atmaya başladı. Daha sonra el humbarası yerine Kazak humbarası fırlatır oldu. Bu arada surlara tırmanan bir yeniçeri, düşmanın humbara mahzeninin yerini belirleyerek, gelip Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya haber verdi. bunun üzerine Merzifonlu Kara Mustafa Paşa kolundan atılan bir gülle,

düşmanın humbara deposuna isabet ettiğinden, büyük bir patlama oldu. Patlamalar üç saat kadar aralıklarla sürdü. Bu arada, Türk topçusu da kalenin içini daha şiddetli bir şekilde dövmeye başladı. Ayrıca Lehistan kralının bir elçi gönderdiği öğrenildi. Kaleden arka arkaya atılan güllelerle bir çok askerin şehit olduğunu gören Kara Mustafa Paşa, Tırhala sancağından, humbaracılar kalfası Ahmed Sipahi'yi görevlendirerek, düşmanın toplarının bulunduğu mevkie isabetli top ateşi yaptırdı. Arka arkaya patlayan Türk toplarının isabetli vuruşu, düşman topçusunu susturduğu gibi, içeriye düşen humbaraların patlaması da, bir çok düşmanı telef eyledi.

İlk savaşlarda Alman ve Nemçe askerleri telefat verdiğinden daha sonraları, bunların yerine Rus, Kazak ve Lehistan askerleri baş göstermeye başladılar. Kale içini daha yakından tâkip eden Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, bir ara içerideki düşmanın hareketlendiğini görünce, topçulara, o bölgeye şiddetli ve sürekli top ateşi yaptırdı. Böylece, buradaki hazırlıklar akamete uğratıldı. 30 Ağustos günü savaş iyice kızıştı. İçerideki düşman son gücünü ve bütün imkanlarını harcıyordu. Türk ordusu ise, üç koldan sürekli hücumlarda bulunuyordu. Sol kolun metrisleri, diğer iki kola göre daha yüksekçe olduğundan, buradan kale içine havale ateşler yapıldı. Bu bölgeden yapılan ateşi karşılamak isteyen düşman, ağırlığı buraya kaydırınca, diğer kollar daha rahat hareket eder oldular. Bu kolda, kale önündeki hendeği doldurmak için yoğun bir mücadele veren Osmanlı ordusu, kısa zamanda hendeği doldurmayı başardı. Düşman kule üzerinden hendeğe gelen askerlerin üzerine yağmur gibi kurşun yağdırmakta idi. Hendek dolunca, Türkler kaleye daha yaklaştılar. Düşman da bütün gücünü bu kesimi savunmaya harcıyordu. Burada düşman el humbarası atmaya başladığı sırada, Türk topçusu da daha uzak mesafeden düşmanı geri püskürten ateşlerini gerçekleştiriyordu. Böylece Türk askerleri iki koldan hendeği ge-

çerek tabyanın dış duvarına el vurmaya başladılar. Düşman duvar gerisinde kerestelerle kendisini savunmaya çalışırken, büyük tabyanın altına Türk lağımcıları lağım yerleştirdiler. O gece, hendek çevresini yağlı paçavralarla aydınlatarak, Türklere kurşun yağdıran düşman, büyük tabya altına lağım yerleştirildiğini görünce, takatten düşüp, kale içine doğru hızla çekilmeye başladılar. Ertesi sabah, Türk topçusu, kaleyi eskisi gibi yoğun bir top ateşine tabi tutarken, düşman tarafından ses-sedanın çıkmadığı görüldü. Bunun üzerine, harekete geçen serdengeçtiler, Kamaniçe'nin dış hisarını bir mukavemetle karşılaşmaksızın ele geçirdiler. Surlarda ezan okunduktan sonra, iç kaleye doğru yürüyüşe geçildi. Düşman, henüz kaleyi teslim etmeyi kararlaştırmadığından, buradan ateşle mukabele olundu ve bir çok Türk serdengeçtisi şehit oldu. Türk askerleri, arkadaşlarının şehit olması üzerine, canla başla ileri atıldılar. Düşman, daha fazla dayanamayacağını anladığından vire bayrağı asarak, kaleyi teslime karar verdiler. Teslim meseleleri görüşülürken, kale içinde patlatılmamış bir kaç lağımın bulunduğu Leh askerlerinden öğrenildi. Türkler, bu lağımların lehliler tarafından patlatılmasını teklif ettiler. Fakat bu lağımlar bir yanlışlık sonucu, üzerine Lehistan ve Türk askerlerinin bulunduğu bir sırada infilak ettiğinden, hem düşmandan, hem de Türk askerlerinden bazıları şehit oldular. Böylece 10 günlük bir kuşatmadan sonra, Kamaniçe kalesi Türklere teslim edildi. Kaleyi kurtarmak için, ne Lehistan Kralı Mihail Wisnievecki, ne de ünlü kumandan Jan Sobiyeski bir harekete teşebbüs ettiler. Kalenin tesliminden sonra, padişah Kamaniçe'nin tamirini emretti. Kumandanlığına da Özi Beylerbeyisi Halil Paşa tâyin edildi.

Bucaş Barış Anlaşması :

Kamaniçe'nin fethinden sonra, Türk ordusu çevrede diğer bazı

kaleleri de ele geçirdi. Öte yandan Kırım Tatarlarının Lehistan içlirine doğru süren akınlarında ağır tahribata ve kayıplara uğradıklarından, Lehistan kralı, Osmanlı Devleti ile barış yapmak zorunda kaldı. Mihail Wisnievecki, Kırım Hanı Selim Giray'a başvurarak, barış isteğini, Sadrazamı Fazıl Ahmed Paşa'ya iletti. Osmanlı askerlerinin Lemberg yakınlarında başarılı hareketlerde bulunduğu sırada yapılan görüşmeler sonunda, Bucaş mevkiinde Bucaş anlaşması adı ile anılan Osmanlı-Lehistan barış anlaşması imzalandı (18 Ekim 1672). Anlaşmayı imzalamak üzere, Osmanlı tarafından Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Reisülküttâb Firenk Mustafa Efendi, Çavuşbaşı Süleyman Ağa ve divân-ı hümâyûn tercümanı görevlendirildi. Lehistan tarafından ise, Volkinic, kale muhafız kumandanı François Lubomirski ile ikinci kumandan ve hazineder katıldılar. Buçaş anlaşması için yapılan müzakereler dört gün sürdü. Anlaşmanın birinci maddesi gerçekten çok ağırdı ve Lehistan Devleti'nin bağımsızlığını önemli ölçüde yıpratmakta idi. Yedi maddeden ibaret olan Buçaş barış anlaşmasının şartları şunlardır

1. Lehistan kralı, her yıl kasım ayından kasım ayına, Osmanlı hazinesine, yirmi iki bin altın pişkeş verecektir;

2. Podolya ülkesi, eski hududu ile ve kalelerindeki cephane ve mühimmatıyla, Osmanlılara teslim edilecek, Lehistan kuvvetleri, bu kaleleri boşaltacak;

3. Ukrayna ülkesi, eski hududu ile Kazak Hatmanı Doroşenko'ya verilecek ve bu bölgedeki Lehistan askerleri Ukrayna'yı tamamen boşaltacaktır;

4. Lehistan krallığının İslâm Giray Han zamanından beri Kırım hanlarına vermeyi taahhüt ettiği vergi, yine her yıl Kırım hazinesine teslim edilecek, buna karşılık Kırım hanı hiçbir suretle Lehistan topraklarına saldırıda bulunmayacaktır;

5. Osmanlı Devleti Avrupa kıt'asında herhangi bir devlet ile savaşa tutuştuğu sırada, Lehistan Devleti, Osmanlılarla savaş yapan devlete herhangi bir vesile ile yardımda bulunmayacaktır:

6. Lemberg (İlbav) şehrinin zaptedilmeyip muhasarasının kaldırılmasından dolayı, Lehistan hükümeti bir defaya mahsus olmak üzere seksen bin kuruş verecektir;

7. Podolya eyâletinde zabtedilen ve edilmeyen kırk sekiz parça palanga Osmanlılara teslim edilecektir.

Anlaşma, Türkçe ve Latince olarak iki dil üzerine yazıldıktan sonra, her iki devletin hükümdarlarınca imzalanarak teati edilmiş, anlaşmanın imzalandığı Bucaş palangası, Lehistan toprakları sayıldığından, burada bulunan Osmanlı askerleri hemen ayrılmışlardır. Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa ile Padişah Sultan IV Mehmed de, Tuna boylarında gerekli savunma tedbirlerini aldıktan sonra, Edirne'ye hareket etti ve 9 Aralık 1672 günü bu şehre döndü.

Sultan IV. Mehmed'in İkinci Lehistan Seferi :

Osmanlı ordusunun Kamaniçe'yi zabtetmesi ve oldukça ağır olan Buças barış anlaşmasını imzalamak zorunda kalmaları, Lehistan hükûmeti için fevkalâde ağır bir sonuç meydana getirmişti. Çünkü, Bucaş anlaşmasının birinci maddesi, Lehistan'ın bağımsızlığına ağır bir darbe indirmekte, Kamaniçe ve Ukrayna'nın elden çıkması da büyük toprak kaybı olarak nitelenmekte idi. Nitekim Osmanlı hükümdarı ile Lehistan kralı arasında teâtî edilen Bucaş anlaşması, Lehistan Diyet Meclisi tarafından tasdîk edilmedi. Bu duruma muhâlefet edenlerin başında ise, Jan Sobiyeski gelmekte idi. Diyet Meclisi, özellikle Jan Sobiyeski'nin de kışkırtması ile, gerekirse,

yeniden savaş yapmaya bile karar vermişti. Ayrıca Bucaş anlaşmasında belirtilen yıllık haracı göndermeyen Lehistan hükûmeti, yine anlaşmada Türklere terki gereken palanga ve kaleleri de henüz boşaltmamıştı. Bu sırada, Babadağı'nda bulunan Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'ya hitaben, Lehistan baş-vekili Jean Leszcynski, bir mektup göndererek, Diyet Meclisi'nin bucaş anlaşmasını reddettiğini bildirdi. Öte yandan Jan Sobiyeski de, Türk ordusunun çekilmesinden yararlanarak, Lemberg civarında askeri harekâtta bulunmaya başlamıştı.

Lehistan'ın bu hareketi üzerine, çok kızan sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, hemen sefer kararı aldı. Lehistan, Bucaş anlaşmasını tatbik etmemekle, Almanya ve Papalık devletinden alacağı yardıma güvenmekte idi. Ordusunu savaşa hazır tutan ve mevucudu 80.000'i bulan Lehistan ordusu ile Lwow yakınlarında Almanya ve Papalık kuvvetlerini bekleyen Jan Sobiyeski, Eflak ve Boğdan voyvodalarına da, kendilerine yardımcı olmaları için haber göndermişti. Öte yandan Jean Leszcynski'nin mektubu, 1673 ağustosunda, yani sefer mevsiminin geçmesinden sonra Osmanlılara ulaştığından Sardazam Fazıl Ahmed Paşa, ancak sınırlı bir harekatta bulunabilecekti. Bu durum Lehliler için çok müsaitti. Çünkü yakında yağmurlar başlayacak, Osmanlı ordusu, oldukça uzak mesafeden yorgun gelecek ve istediği gibi hareket serbestisine sahip olmayacaktı.

Osmanlı devleti Lehistan'a savaş ilân ettikten sonra, 18 Eylül 1673 günü, Edirne'de padişahın tuğları çıkarıldı. 7 Eylülde de Edirne'den hareket edildi. 20 eylül günü Isakça'ya ulaşan Osmanlı ordusundan, 30.000 kişilik bir kuvvet ayrılarak, Silistre beylerbeyisi Sarı Hüseyin Paşa kumandasında Hotin üzerine gönderildi. Halep Beylerbeyisi Vezir Kaplan Mustafa Paşa da, 12.000 asker ile Yaş kalesine gönderildi.

Osmanlı ordusu, Lehistan topraklarına girmeden önce, Sultan IV. Mehmed, Lehistan kralına hitaben bir mektup yazarak: "barış şartları yerine getirildiği takdirde taarruzda bulunulmayacağını" bildirdi. Lehistan kralı, Osmanlı padişahının bu mektubuna karşılık olarak "Kamaniçe kalesini boş bulup almak ve Podolya'yı işgal etmek hüner değildir, işte biz de askerlerimizle geliyoruz, pişkeşi kılıç ile alırsınız" cevabını vermişti.

Öte yandan, Jan Sobiyeski, 10 Kasım 1673 günü, ordusu ile Hatin önlerine geldi. Hemen kaleyi kuşattı. Bu sırada Boğdan Voyvadası Stefan ile Sarı Hüseyin Paşa'nın ordugâhından kaçan Livroşko adlı hain, Osmanlı ordusunun zayıf taraflarını Sobiyeski'ye haber verdiler. Sarı Hüseyin Paşa da, Hotin kalesine kapanıp, surların gerisinde savunma yapması gerekirken, 30.000 kişilik kuvveti ile 80.000 kişilik Sobiyeski'nin ordusunu yenebileceğini hesapladı. Vuku bulan meydan savaşında Sarı Hüseyin Paşa'nın birliği ağır bir bozguna uğradı. Dinyester'i geçerek, Kamaniçe'ye sığınmak isteyen Türk askerleri, köprünün yıkılması sonucu, büyük ölçüde kayıplar verdiler. Böylece savunmasız kalan Hotin kalesi Lehistan'ın eline geçti (10 Ekim 1673).

Hotin yenilgisi üzerine, sadrâzam sefer harekâtına son verdi. Çünkü kış mevsimi başlamış, yağmurlar, ordunun hareketini iyice ağırlaştırmıştı. Sadrâzam, ordunun kışı Dobruca'da geçirmesini kararlaştırdı. Padişah ise, bazı birliklerle Edirne'ye döndü. Öte yandan Krokovi'de Mihail Wisniewicki ölmüş, Hotin kalesini ele geçiren ve bu başarısı ile büyük ün kazanan Jan Sobiyeski Lehistan kralı seçilmişti.

Padişah tarafından serdar tâyin edilerek, Dobruca'da bırakılan Fâzıl Ahmed Paşa, ordunun kış hazırlıkları ile meşgûl olurken, Eflak ve Boğdan voyvodalarının da, Lehliler tarafına geçtiği öğrenildi.

Ertesi yıl, padişah yeniden Edirne'den yola çıkarak, Dobruca'da Fazıl Ahmed Paşa ile birleşti. 16 haziranda Hacıoğlu-pazarı'na gelen Sultan IV. Mehmed, kendisini Babadağı ordugâhında bekleyen Sadrazam ve Serdâr-ı ekrem Fazıl Ahmed Paşa ile buluştuktan sonra, Jan Sobiyeski'nin Ukrayna'ya girdiği ve Doroşenko'yu sıkıştırdığı, ayrıca Rusların da, Czerkes, Kaniow ve Corsum gibi bölgedeki kaleleri ele geçirdikleri haberleri ordugâha geldiğinden, seferin yönü Lehistan'dan Ukrayna üzerine çevrildi. Öte yandan daha önce Hotin üzerine gönderilmiş bulunan Şam Beylerbeyisi Kör Hüseyin Paşa, Kamaniçe kalesinden üç oda yeniçeri ile bir miktar lağımcı ve humbaracı alarak, Hotin kalesini muhasara etmişti. Lehistan'dan takviye alamayan Hotin'deki Lehli muhâfızlar, Jan Sobiyeski'nin de Ukrayna'da bulunması dolayısıyla, kaleyi Osmanlılara vire ile teslim etmişlerdir. Hotin'in geri alındığı haberi, Boğdan'da Ukrayna içlerine doğru ilerleyen padişaha, Kırım hanının ordugâha geldiği Çuçura mevkiinde haber verildi.

Doroşenko'yu, Leh baskısı ve Rus tecavüzlerinden kurtarmak için, Osmanlı ordusu, Sıvas Beylerbeyisi Çavuş-zâde Mehmed Paşa tarafından Dinyester nehri üzerinde Saroka mevkiinde kurulan kurulan köprüden geçerek Ukrayna'ya girdi (8 Ağustos 1674). Osmanlılar, kısa zamanda, İstene, Kançe ve Kapniçe ve Ladjin kalelerini ele geçirdiler. Bazı kazak palangaları da Kırım askerlerince yağma ve tahrip edildi. Sultan IV Mehmed, Ladjin kalesi önünde bulunduğu sırada, Lehistan elçisi gelerek, padişahla görüşmek istedi. Ancak, Ukrayna ve Podolya'nın kendilerine terkedilmesi halinde, barış yapılabileceğini bildirdiğinden, elçinin bu isteği cevabsız bırakıldı ve geri gönderildi. Ladjin'de 32 gün kalan padişah ve Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, Ukrayna da bir buçuk aydan fazla dolaştıktan sonra geri dönmeye karar verdiler. Bu sırada rahatsızlığı artan Fazıl Ahmet Paşa da, padişahla birlikte Edirne'ye döndü. Cephedeki hare-

kâtı sürdürmek üzere, Şişman İbrahim Paşa serdar tâyin edildi. Padişahın da çıktığı bu seferle, Hotin kalesi geri alındığı gibi, Podolya ve Ukrayna'nın da Osmanlı Devleti'ne bağlılığı kesinleşti. Ayrıca, Lehlilerin ve Rusların Sarıkamış kazakları üzerine olan saldırıları sona erdirildi.

Sadrazam Köprülü-zâde Fazıl Ahmed Paşa'nın Ölümü :

Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, serhad işlerini rahatsızlığı yüzünden Haleb Vâlisi Şişman İbrahim Paşa'ya havale etmişti. 1675 baharında Lehistan taraflarına geçen Şişman İbrahim Paşa, Podolya'da Kırım hanı Selim Giray ile buluştu. Osmanlı ordusu, Bucaş anlaşması ile Türklere verilmesi gereken, 48 adet palangayı tahrip etti. Osmanlı ordusunun karşısına Lehistan kralı olan Jan Sobiyeski çıkamadı. O yıl kış mevsiminde Serdar Şişman İbrahim Paşa vefat ettiğinden, yerine, Şam Vâlisi Vezir Şeytan İbrahim Paşa, serdar tâyin edildi. Şeytan İbrahim Paşa da, Kırım Hanı Selim Giray ile birlikte Lehistan hududunda önemli esir ve ganimet aldıkları bir sefer harekâtında bulundular. Osmanlıların cephede güçlü ordu bulundurmaları, Lehistan kralını barışa zorladı. Sonunda Jan Sobiyeski, Bucaş anlaşması doğrultusunda barış istediğinden lehistan harekâtına son verildi.

Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa, iyi bir asker ve âlim olmasına rağmen, özellikle bazı yakınlarının etkisiyle içkiye mübtelâ idi. İkinci Lehistan seferinden döndükten sonra, hastalığı giderek artmaya başlamıştı. 1676 yılında, padişahın Edirne'ye hareketi üzerine kendisi de yola çıkmış, ancak, Ok-meydanı'nda toplanan divana başkanlık edememişti. Bu hali ile Edirne'ye doğru yola çıkan Fazıl Ahmed Paşa, yolda Ergene Köprüsü yakınlarında bulunan Karabiber (Çorlu ile Karıştıran arasında) çiftliğinde vefat etmiştir (3 Kasım 1676). Öldüğünde henüz 41 yaşında bulunuyordu.

Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın cenazesi törenle İstanbul'a getirilerek, babasının gömülü bulunduğu Çemberlitaş yakınlarındaki türbeye defnedildi.

Köprülü-zâde Fazıl Ahmed Paşa'nın Şahsiyeti :

Fazıl Ahmed Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nda, Sokullu Mehmed Paşa'dan sonra, on beş yıl müddetle en uzun süre sadrâzamlık görevinde kalmış büyük paşalardan birisidir. Kendisi uzun boylu, iri gözlü, dolgun vücudlu, yuvarlak çehreli, ağır başlı bir kişi idi. Devrinin tarihçileri kendisini, âlim, fâzıl, yumuşak huylu, âdil, doğru ve açık kalpli, akıllı ve cömert bir vezir olarak tanıtırlar. Kendisine yakıştırılan bu meziyetler, bir çok Avrupalı tarihçi tarafından da tasdik edilmektedir.

Babası Köprülü Mehmed Paşa, ölürken kendisine üç vasiyette bulunmuş, Fazıl Ahmed Paşa'da, bunları aynen yerine getirmiştir. Babası tarafından, Anadolu'daki vakıfların unutulmaması, Rumeli'de yarım kalmış, han ve cami gibi hayratı ile İstanbul'daki Çemberlitaş'da bulunan hayratının tamamlanması, emektar adamlarından o tarihlerde Varat beylerbeyi bulunan Hüseyin Paşa'yı gözetmesi gibi şahsına âit istekleri oğlu gerçekleştirmiştir. Fazıl Ahmed Paşa, ilme verdiği değeri göstermek üzere, Ayasofya yakınlarında İbşir Paşa'nın zevcesi Ayşe Sultan'a ait konağı alarak, bir kütüphane meydana getirmiştir. Buraya bir çok kitaplar satın alarak zenginleştirmiş, vakfını da talebeye ve burada ilim yapanlara şart koşmuştur. Bu kütüphane ile ilgili olarak, ölümünden iki yıl sonra düzenlenen vakfiye, hâlâ Köprülü Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu arada, kendisinin müderrislik yaptığı zamanlarda ve daha sonra elde ettiği değerli kitapları buraya hediye etmiştir. Ayrıca Kandiye'de bir câ-

mi yaptırmış, Uyvar ve Kamaniçe'de de birer câmi inşâ ettirmiştir. İzmir'de ise, sonradan tamamlanan kargir bir han inşaasına başlamıştır.

Fazıl Ahmed Paşa, ilim ve sanat adamlarını korur ve onlara her bakımdan yardımcı olurdu. Kandiye kuşatması sırasında yanından ayrılmayan Şâir Mezâkî ve Kamaniçe fetihnâmesini yazan sâir Nâbî ile, ikinci tezkireci ve Tarih-i Uyvar adlı eseri yazan Zühdî himaye ettiği ilim ve sanat erbabının başlıcalarıdır. Ayrıca, kendisinin takdirini kazanan Şâir Fenni'yi Cizye kâtipliğine tâyin etmiş, mühürdarı olan Hasan Çelebî ise, Cevâhirü't-tevârih adı ile Köprülülerin siyâsî tarihlerini kaleme almıştır. Bu eser hâlen Köprülü Kütüphanesi'nde yazma halinde bulunmaktadır. Bunlardan başka, İstanköylü Hezarfen Hüseyin Efendi de, Fazıl Ahmed Paşa'nın takdirlerini kazanmıştır. Hâlî, Nâilî, Tâlibî, Neşâtî gibi şâirler de onun meclisinde bulunmuşlardır.

Fazıl Ahmed Paşa'nın nesri çok kuvvetliydi. Elinden çıkan siyâsî yazılar, o devrin en güzel siyâsî yazı örnekleri olarak kabul edilmekte idi. Derviş Ali adlı bir ustadan hattı meşk etmiştir.

III.KÖPRÜLÜ-ZADE FAZIL MUSTAFA PAŞA

Doğumu, Çocukluğu ve Yetişmesi:

Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa, Köprülü Mehmed Paşa'nın küçük oğludur. Fazıl Ahmed Paşa'nın da küçük kardeşidir. Ağabeyisi ile arasında üç yaş vardır. 1637 yılında Köprü kasabasında dünyaya gelen Fazıl Mustafa, kardeşi ile birlikte önce medrese eğitimine başladı. Daha sonra da ilmiye mesleğine girdi. Ancak kaynaklar onun herhangi bir eğitim müessesesinde müderrislik görevi alıp almadı-

ğı hususunda bilgi vermemektedirler. Babasının sadareti zamanında, zeâmetle Dergâh-ı Âlî müteferrikaları arasına girdi ve zeametlerle geçindi. ...beyinin sadareti zamanında, Kandiye kalesinin kuşatması sırasında annesi Ayşe Sultan ile cepheye gelen ve burada kuşatmanın bütün safhalarını gören Fâzıl Mustafa daha sonra annesi ile birlikte hacca gidip döndü. Lehistan seferleri zamanında ağabeyinin yanında bulundu ve onun Karabiber çiftliğinde ölümü üzerine, sadrazamlık mührünü, Edirne'de bulunan padişaha kendisi götürdü. Eniştesi olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadrâzamlığı zamanında, 29 Haziran 1680 günü, padişah huzurunda kürk giyerek, yedinci Kubbe altı veziri oldu. Bu tayinden dolayı kendisine zengin vezirlik hasları verildi. Fazıl Mustafa Paşa bu tayinden sonra, aynı yılın kasım ayı başlarında, Vâlide Sultan, Şehzâde Süleyman ve Şehzâde Ahmed'in Edirne yolculuklarında muhâfızlık hizmetinde bulundu. 1681 yılında, Rusya ile barış anlaşmasının im zalanmasından sonra padişah ordu ile İstanbul'a hareket ettiğinde, kendisi Edirne'de bırakılan şehzâdelerin muhâfazası hizmetinde kaldı. Bu yıl rütbesi de altıncı vezirliğe yükseltildi.

Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında savaş başlayıp, Kara Mustafa Paşa'nın Viyana kuşatması seferine hareket ettiği sırada, Fazıl Mustafa Paşa, önce Edirne kaymakamı tâyin edildi ve rütbesi dördüncü vezirliğe yükseltildi. Bir süre Edirne'de kaymakamlık yapan Fazıl Mustafa Paşa Silistre valiliğine tâyin edildi ve Niğbolu sancağı da kendi eyâletine bağlandı. Böylece Özi muhafızı olarak Lehistan serdarlığına tâyin edilen Fazıl Mustafa Paşa, Babadağı'na gitti. İkinci Viyana kuşatması sırasında Osmanlı ordusunun başarısızlığa uğraması ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın önce azl ve sonra da idâm olunması üzerine, Fâzıl Mustafa Paşa gözden düştü. Eniştesinin yerine sadarete geçen Kara İbrahim Paşa, Lehistan kralının büyük bir kuvvetle Kamaniçe ve Boğdan topraklarına saldıra-

cağı haberini alınca, yerine daha kuvvetli bir paşanın tâyinini kararlaştırarak, Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa'yı Lehistan serdarlığından uzaklaştırdı. Kubbe-altı vezirliğinde bırakılan ve başlangıçta Haslarına dokunulmayan Fazıl Mustafa Paşa, mayıs 1684'te Edirne'ye geldi ve Üçüncü vezir olarak divan toplantılarına katılmaya başladı. Fakat, yeni sadrazam, Köprülü âilesine karşı beslediği kinden dolayı, Fazıl Mustafa Paşa'yı rahatsız etmeye başladı. Bunun üzerine Fazıl Mustafa Paşa, tekaütlüğünü (emekliliğini) isteyerek, kubbe-altı vezirliğinden istifâ etti. Böylece vezirliği kaldırılan Fazıl Mustafa Paşa'ya Azez ve Kilis sancakları arpalık olarak verildi.

Osmanlı-Venedik Savaşları Mora'da şiddetlendiği bir sırada, Ege adalarının korunması önemli bir mesele olarak ortaya çıktı. Bu yüzden Fazıl Mustafa Paşa, yeniden göreve dâvet edildi ve hemen Sakız muhâfızlığına gönderildi. Kısa süre sonra görev yeri Çanakkale Boğazı muhâfızlığına çevrildi (şubat 1686). Bu sırada İstanbul'da da sadaret değişikliği oldu ve eniştesi olan Siyavuş Paşa sadrazamlık makamına getirildi. Siyavuş Paşa, hemen kayınbiraderini ikinci vezir rütbesi ile sadaret kaymakamlığı makamına getirdi (2 Ekim 1687). Fazıl Mustafa Paşa, önceleri kendisine gadr etmiş, fakat sonraları güzel sözlerle gönlünü almaya çalışmış olan Sultan IV. Mehmed'in, aleyhine gelişen hava içerisinde aktif görev almaktan çekinmedi.

İkinci Viyana kuşatmasından sonra, Rusya, Lehistan ve Venediklilerin de katılması ile dörtlü bir kutsal ittifak meydana getiren düşman kuvvetlerinin sürekli zaferler kazanarak, Osmanlı topraklarını işgal etmeye başlamaları, devlet ve padişah üzerinde olumsuz etki yapmakta idi. Özellikle ava düşkün olan padişahın, orduların sık sık başarısızlığa uğradığı bir dönemde eski alışkanlıklarından vazgeçmemesi, çeşitli kesimlerin memnuniyetsizliklerini doğurdu.

Bu durumdan en çok etkilenen de ordu oldu; çünkü, bir kaç koldan Osmanlı toprakları istilâya uğramakta, mâli durum bir türlü düzelmemekte ve Anadolu'da çeşitli eşkiya grupları türemekteydi. Bu durumda, İstanbul'da padişah aleyhine esen havaya, ordunun yanında ulemâ ve bazı şeyhler de katıldılar. Ordu Mohaç'ta da mağlub olduktan sonra, ulufelerinin verilmediği bahanesi ile, ayaklandı. Köprülü Mehmed Paşa'nın Damadı Siyavuş Paşa, bu olaydan sonra sadaret mevkiine getirilerek, askerin isyanı önlenmek istenildi. Padişah ordunun Belgrad'da kalmasını istiyordu ve bunun için bir de hatt-ı hümâyûn gönderilmişti. Ancak, ulemanın da isteği doğrultusunda padişahı tahtından indirip, yerine II. Süleyman'ı tahta çıkarmak azminde olan ordu, İstanbul'a doğru yürüdü. Bu arada, IV Mehmed'in avcılığa ve eğlenceye tevbe edip, bundan sonra bütün vaktini devlet işlerine ayıracağını söylemesine rağmen, Edirne'ye gelmiş bulunan ordu üzerinde etkisi olmadı. Padişahın sadrazama hitaben gönderdiği hatt-ı hümâyûn'da ordunun Edirne'de kışlaması emrini, sipahi, silahdar ve yeniçeri zorbaları, sadrazamın otağını taşlayarak, Edirne'de kışlamak istemediklerini bildirmek suretiyle sonuçsuz bıraktılar. Padişah, bu isteğini yerine getiremeyince, hiç olmazsa, kendisinin yerine oğlu Mustafa'nın tahta çıkarılmasını istedi. Ancak bu isteği de uygun bulunmadı.

Öte yandan Sadrazam Siyavuş Paşa, 7 Kasım 1687 günü, Ocak ağalarını ve zorbaları toplayarak, IV Mehmed'in tahttan indirilmesi meselesini görüştü. Daha sonra alınan karar gereğince, IV Mehmed'in tahttan indirilip, yerine kardeşi Süleyman'ın geçirilmesine dâir bir mahzar hazırlanarak, bu sırada İstanbul kaymakamı bulunan Fazıl Mustafa Paşa'ya gönderildi. Fazıl Mustafa Paşa, ertesi günü (8 Kasım 1687), Şeyhyülislâm Debbağ-zâde Mehmed Efendi, Nişancı İsmail Paşa, Rumeli Kazaskeri Ebû Saîd-zâde Mehmed Efendi, İstanbul Kadısı Antâkî Mustafa Efendi, Nakibüleşrâf Sey-

yid Feyzullah Efendi başta olmak üzere, bütün ulema, sekban-başı ve ocak ihtiyarları ile ordunun diğer ileri gelenlerini Ayasofya câmiine dâvet etti. Sabah namazının hemen arkasından, mahzarı okuttu. Toplantıya katılanlar, bu saltanat değişikliğinden dolayı meydana gelebilecek olayları düşünmekte idiler. Bunun üzerine Fazıl Mustafa Paşa, ülke düşman istilasına mâruz kalmış iken, av ve eğlence ile meşgûl olup, bir takım kötü niyetli kişilerin sözü ile devlet işlerini altüst eden, elinden iş gelenleri de, yanından uzaklaştıran padişahın şer'en hal'i hakkında hâlâ şüpheleri bulunup bulunmadığını kalabalıktan sordu. Hazır bulunanlar sükût ederek, Fazıl Mustafa Paşa'nın bu sözlerini tasdik ettiler. bundan sonra Fazıl Mustafa Paşa, Çavuş-başı Mustafa Ağa'yı, Kapı ağası Hacı İbrahim Ağa'ya göndererek, Süleyman'ı tahtta oturtmak için hazırlamalarını bildirdi. Gayet gizli bir şekilde yapılan bu işlerden sonra, IV. Mehmed tahttan indirilerek, yerine kardeşi Süleyman, Osmanlı padişahı oldu.

Cülustan sonra, Fâzıl Mustafa Paşa, askere cülûs bahşişi ve terakkî verilmesini engelleyerek, zorbaları cezalandırmak istediği bahanesi ile, âsilerle karşı karşıya kaldı. Bir süre Sultan II. Süleyman'ın koruması ile sadaret kaymakamlığı görevini muhafaza etti. Çırpıcı çayırında askerin cülus bahşişini ve terakkilerini vermek isteyen sadrâzam Siyavuş Paşa ise, kolağaları ve zorba başıların askeri tahrik etmeleri sonucu, onlarla birlikte İstanbul'a gelmek zorunda kaldı. Ulufelerinin verilmesi bahanesi ile de, daha önce verdikleri sözü unutarak, çarşı ve pazarı yağma ettiler. Saraydan ulufe ve terakkilerinin verilmesi, için, altın eşyalar darphanelere gönderilerek para kestirildi ise de, yetmediğinden âsileri durdurmak mümkün olmadı. Sonunda 21 Kasım 1687 günü, darüssaade ağası, Sadaret Kaymakamı Fazıl Mustafa Paşa, başdefterdar ve yeniçeri ağası ile kul kethüdasının görevlerinden uzaklaştırılmasını istediler. Padişah, yal-

nızca yeniçeri ağasını değiştirdi ve ulufelerin tamamlanması, bahşiş ve terakkîlerin de verilmesi va'd olunarak, âsilerin dağılmaları temin edildi. Böylece Fazıl Mustafa Paşa, saltanat değikşikliğinin hemen sonrasında padişahın himayesi sayesinde kurtuldu.

Fazıl Mustafa Paşa'nın eniştesi sadrazam Siyavuş Paşa, bu karışıklık içerisinde, yönetime bir türlü hâkim olamamakta idi. Âsiler, dağıldıktan sonra da her isteklerini sadrâzama kolayca kabul ettirmekte idiler. Bu sırada ikinci vezir olan Fazıl Mustafa Paşa, sadrazama telkinde bulunarak, zorba elebaşılarından olan Başçavuş Fetvacı Hüseyin Ağa ile Hacı Ali Ağa'nın ortadan kaldırılması için Yeniçeri Ağası Harputlu Süleyman Ağa'yı görevlendirdi. Fakat zorbalar, durumdan hemen haberdar oldular ve Fazıl Mustafa Paşa ile Harputlu Süleyman Ağa'nın derhal İstanbul'dan uzaklaştırılmasını istediler. Sadrazam Siyavuş Paşa, âsilere pek çok rica ve minnette bulundu ise de, tesiri olması. Sonunda sadrâzamı ölümle tehdit eden âsiler, Fazıl Mustafa Paşa'nın sürgün edilmesini sağladılar. Böylece, 10 Şubat 1688 günü, Fazıl Mustafa Paşa, Çanakkale Boğazı (seddülbehir) muhafızlığı ile İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Bu arada yaptıkları baskılar sonucu, kilit görevlere istedikleri adamları tâyin ettiren zorbalar, Fazıl Mustafa Paşa'nın idâmı hakkında fetvâ vermeyen Debbağ-zâde Mehmed Efendi'yi de şeyhülislâmlıktan uzaklaştırdılar.

Fazıl Mustafa Paşa, bir süre Çanakkale Boğazı muhafızlığında bulunduktan sonra, Suyolcu Ali Paşa'nın yerine 1688 martında Hanya muhafızlığına gönderildi. Aynı yılın haziranında da, Kandiye Muhafızı Zülfikar Paşa'nın muhâfız askerleri tarafından öldürülmesi üzerine de, onun yerine Kandiye muhafızlığına tâyin edildi. Ancak burada da fazla kalamayan Fazıl Mustafa Paşa, bu yılın aralık ayında Sakız Muhafızlığına tâyin edilerek, İstanbul'a yaklaşmış oldu.

Fazıl Mustafa Paşa'nın Sadrazamlığa Tâyini ve Belgrad'ın Düşmandan Geri Alınması:

Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa, Sakız muhâfızlığına tâyin edildiği sırada, beşinci yılını dolduran savaş, dört cephede sürekli Osmanlı Devletin'in aleyhine gelişmekte idi. Belgrad'ın düşmesinden sonra, Niş'in de Avusturyalılar tarafından ele geçirilmesi, devlet erkanı üzerinde panik yarattı. Sadrazam Bekrî Mustafa Paşa, savaş bozgunlarını padişahtan gizlemeye çalışıyor, bu yenilgileri telâfi edecek hiçbir tedbir alamıyordu. Seferden dönen padişaha, Bekrî Mustafa Paşa'nın aczi hakkında, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri telkinlerde bulunmaya başladı. Padişah, düşman ayakta iken, dün serdar tâyin ettiği sadrazamını azlederse, askerin dağılıp gidebileceğini, böylece memleketin elden gitmesine sebep olunacağını, bu hususun ancak düşman dağıldıktan sonra Edirne'de görüşülebileceğini söyleyerek, o an için sadrazam değişikliğine karşı çıkmıştı.

II. Süleyman Edirne'ye geldiği sırada, Sofya'da kalan Bekrî Mustafa Paşa, halkı şehri boşaltmaya dâvet ettikten sonra, Eğriboz muhafızı Çelebî İbrahim Paşa'yı Sofya muhafazasına tâyin etmiş, kendisi de Edirne'ye dönmek üzere yola çıkmıştı. Bu arada padişahın iznini almadan, Serdar Arap Receb Paşa'yı bozgundan sorumlu tutarak idam ettirmesi, padişahın kendisi hakkındaki düşüncelerinin değişmesine sebep oldu. Bu arada, ulema da padişahı sadrazam değişikliği hususunda sıkıştırmakta idi. Diğer taraftan düşmanın Üsküb yakınlarına kadar gelmesi, orduyu idare edecek kudretli bir kişinin sadrazam tâyin edilmesi hususunu daha ağır hissettirmeye başlamıştı. Sonunda 25 Ekim 1689 günü yapılan toplantıda Edirne'de ulemanın ittifakı ve şeyhülislâmın da konuyu padişaha arzetmesi sonucu, Sultan II. Süleyman Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa'yı sadarete tâyin eyledi. Sakız'da hemen Edirne'ye davet edilen Fazıl Mustafa Paşa, bu sıralarda 51 yaşlarında bulunuyordu.

8 Kasım 1689 günü Edirne'ye gelerek görevine başlayan yeni sadrazam Fazıl Mustafa Paşa, çok derin bilgisi ile önce halkın ve reâyânın üzerindeki ağır vergileri kaldırmaya başladı. Bu arada bir adalet-nâme neşreden sadrazam, avarız, nüzül, sürsat, hamr ve arak gibi vergileri kaldırdı. Özellikle hamr ve arak vergilerini kaldırması, Rumeli kesiminde bulunan Hıristiyanlar için olumlu etki yarattı. Çünkü içki ticareti ile uğraşan buradaki Hıristiyanlar, içki üretim ve satışının yasaklanması dolayısıyla, büyük ticari kayıplara uğradıklarından, ister istemez düşmandan tarafa meyletmişlerdi. Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa, yaptığı ayarlamalarla, bir çok vergiyi kaldırmasına rağmen, devlet bütçesine eskisinden daha fazla gelir sağladı. Ayrıca, yeniçeri ocağını da sıkı bir yoklamaya tâbi tutarak, 20.000'den ziyâde olan ve bu yüzden ulûfe almaları gerekmeyen kişilerin adlarını esâmî defterlerinden sildi. Emekdarların terakkîleri de bir miktar indirilerek, devlete bir anda 100.000 kuruşluk gelir sağlandı.

Niş kalesinin düşmesinden sonra, Müslüman halka iyi davranılmaması sonucu, bir çok aile kütleler halinde Anadolu tarafına doğru göçmeye başladığından, devletin başına büyük gaile çıkarmışlardı. Bu arada Tuna yalısında Irşova, Fethülislâm ve Florentin gibi kaleler, savaş yapılmadan Avusturyalılara terkedilmişti. Daha sonra Vidin'i zabt eden Avusturyalılar, Şehirköyü'nden sonra Dıragman boğazını bastılar ve başlangıçta başarılı olmuşlar ise de, Türk askerlerinin karşı koyması sonucu geri püskürtülmüşlerdi. Ancak Avusturyalı kumandanın, Niş'ten İstanbul'a kadar uzanan sahada Türklerin artık mukavemette bulunamayacaklarına dâir Hıristiyan halk üzerinde propaganda yapıyor ve onları Avusturya idaresine girmeye zorluyordu. Bu propagandalar sonucu, Rumeli'deki bir çok şehir ve kasabadaki Hıristiyanların pek çoğu Avusturya ordusuna yardımcı olmaya başlamışlardı. Bu arada Sırpların da ayaklanma-

ları, Balkanlarda daha geniş bir alanda Osmanlı aleyhtarı siyâsî faaliyetleri yoğunlaştırdı. Avusturya birlikleri de Sırbistan ve Kuzey Arnavutluk'ta bir çok bölgeyi işgal ederek, halkı Osmanlı aleyhine çevirmek için ellerinden geleni yaptılar.

Üsküb'ün, Avusturya ordusu tarafından tehdit edilmeye başlandığı bir sırada, Rumeli'de Osmanlı kuvvetleri fevkalâde zayıf durumda bulunuyorlardı. Kar ve soğuk yüzünden büyük telefat veren orduda, 3.000 kadar yeniçeri ve 2.000 kadar sipahi ile Avusturyalılara karşı konulmaya çalışılıyordu. Edirne'de sadrazam Fazıl Ahmet Paşa, yeni sefer hazırlıklarına başladığı bir sırada, Kırım'da Rusların saldırısını başarı ile def'eden Kırım Hanı Selim Giray, 150.000 kişilik ordusu Üsküb'ün savunmasına memur edildi. Sofya'da Osmanlı ordugâhında savaş meselelerini görüştükten sonra, Koca Mahmud Paşa ile birlikte Üsküb'ün imdâdına koşan Selim Giray, Kaçanik palangası önünde, büyük bir Avusturya birliğini imhâ etti. Prizrin üzerine gelen 7.000 kişilik bir başka birlik de, Kalgay Sultan ile Hasan Bey-zâde Mahmud Paşa tarafından hezimete uğratıldı. Avusturyalılar Niş'e doğru çekilirlerken de tâkib edilerek, ağır zayiat verdirildi. Bu arada Niş'ten Sofya'ya kadar uzanan sahada, devlete isyan eden haydutların tamamı temizlendi.

Fazıl Mustafa Paşa, sefer hazırlıklarını ikmâl ettiği bir sırada Hacı Selim Giray da Edirne'ye gelmişti. Burada yapılan müşâverelerden sonra, sadrazam Macaristan seferine serdar tâyin olundu. Bu sırada İmre Tököly, siyâsî ve mezhebî hürriyetlerini kaybetmiş olan Macar halkının bağımsızlığı ve Osmanlı yönetimine bağlanması hususunda kendisine yardım edilmesini istiyordu. Hacı Selim Giray karşı çıktı ise de, Fazıl Mustafa Paşa Tököly'ye bir miktar yardımcı asker gönderdiği gibi, ayrıca, krallık beratı ve sâir alâmetler de göndermiştir.

Fazıl Mustafa Paşa, daha sonra, 13 Temmuz 1690 günü, Avusturya cephesine doğru Edirne'den hareket etti. Filibe ve Sofya üzerinden Şehir-köyü kasabasına vardı ve hemen bu palangayı kuşattı. Şehir-köyü, fazla karşı koymadan teslim oldu. Musa Paşa Palangası da ele geçirilip, Niş üzerine hareket edildiği sırada, Erdel'i savunmakla görevli general Heissler'in, Çerkes Ahmed Paşa tarafından yenilgiye uğratılarak, esir alındığı haberi ordugâha geldi. 1 eylül günü de, 100.000 kişilik ordusu ile Kırım hanlığı kalgayı Devlet Giray, ordugâha gelerek Fazıl Mustafa Paşa ile buluştu. Öte yandan Vidin'i kurtarmakla görevli Karaman Beylerbeyisi Dursun Mehmed Paşa, 7 günlük bir kuşatmadan sonra kaleyi ele geçirdi ve Vidin düşman işgalinden kurtarıldı. Osmanlı ordusunun yer yer gösterdiği başarılar ile Kırım ordusunun, Osmanlı ordusu ile birleşmesi sonucu, Erdel'deki durumun Osmanlılar lehine değişmesi üzerine Niş'i savunmaya gelen baş-kumandan Ludwig von Baden, emrindeki kuvvetlerle acele ile Semendire ve Belgrad istikametinde çekilmeye başladı. Fazıl Mustafa Paşa, durumu haber alınca, Kırım kalgayı ve Diyarbekir Beylerbeyisi Kemankeş Ahmed Paşa vasıtası ile Avusturya ordusunu tâkib ettirdi.

Avusturya Generali Heissler'in esir olması ve Ludwig von Baden'in de çekilmesi üzerine moralleri bozulan Niş muhâfızları, kale önlerine gelen Osmanlı kuvvetleri karşısında dayanamadılar. 20.000 kişilik kuşatma kuvveti, Niş kalesini dört bir taraftan sarınca, 5.000 kadar Avusturya askeri, 14 günlük erzak ve yalnız üzerlerindeki silahları alarak, Niş'i boşalttılar (11 Ağustos 1690). Kalede bulunan 150 kadar esir kurtarıldı, haydutlar ise katledildi.

Fazıl Mustafa Paşa, hemen tamir ve tahkîm işleri ile uğraşarak Niş'in savunmasını güçlendirdi ve ileri harekâtına devam etti. Kendisi Belgrad'ın hemen kuşatılmasını istiyordu. Ancak ocak ağaları askerin yorgun olduğunu ileri sürerek, ertesi sene Belgrad'ın üze-

rine varılmasını teklif ettiler. Ancak Fazıl Mustafa Paşa, azimkâr bir tavır ortaya koydu ve askerî harekete geçirdi. 15 Eylül 1690 günü Niş'ten hareket eden Osmanlı ordusu, Aleksineç, Parakin, Yagodine, Batoçine ve Hasan Paşa üzerinden Semendire karşısına geçti. İki gün burada dinlenen Osmanlı ordusu, Semendire'yi ele geçirdi ve hemen arkasından Belgrad'ın kuşatılmasına geçildi. Halil Paşa kolundan atılan bir humbaranın Sava tarafındaki kaleye bitişik cephânelikte çıkardığı yangın söndürülmeye çalışılırken, ikinci bir humbara içi kalede bulunan cephâneliğe isâbet etti. Cephanelik büyük bir gürültü ile havaya uçtu. Asıl surun önemli bir bölümü bu infilak sırasında yıkıldı. Açılan gedik önünde, askerin başına geçen Fazıl Mustafa Paşa, şiddetli bir hücum sonunda Belgrad ele geçirildi. Savaşta Avusturyalılar 15.000'den fazla telefat verdiler; Osmanlıların kaybı ise yalnızca 1.500 kişi idi. Rumeli beylerbeyisi şehit düşenler arasında idi. Savaşın ikinci gününde Anadolu Beylerbeyisi, Fetih günü ise Osmanlı ordusu şehre girerken bile yer yer yangınlar devamı ettiğinden, cephaneler birer birer infilat etmiştir. Dolayısıyla, şehrin zabtı üç gün gecikmiştir. Fâzıl Mustafa Paşa, vakit kaybetmeden Yeni Palanga, Böğürdelen ve Tuna üzerindeki bazı adaları da zabtettirdi.

Öte yandan, Osmanlı ordusu Belgrad kuşatmasını sürdürürken, bir kısım Kırım kuvvetleri Sava nehrini geçerek, Varadin taraflarına taarruz ettiler. Belgrad'ın zabtedildiği gün de, Kalgay ile Diyarbekir Beylerbeyisi Kemankeş Ahmed Paşa, Ösek şehrine kadar uzanan düşman arazisini yağma ve tahrip eylediler. Bu akın sırasında iki bin kadar düşman askeri katledildiği gibi, Belgrad'dan çekilen düşman donanması da Kırım askerleri tarafından ele geçirildi. Daha sonra bu birlikler, Drava ve Sava arasındaki bölgeleri de yağmalayarak, Belgrad'a Fazıl Mustafa Paşa'nın yanına döndüler, Sıvas beylerbeyisi ise başarılı bir harekât ile Sabacs (Böğüdelen) ka-

lesini almış, Ösek'i dört gün muhasara eden Topal Hüseyin paşa ise, başarılı olamayarak, ordugâha dönmek zorunda kalmıştı.

Daha önce Vidin'i geri aldığını belittiğimiz Dursun Mehmed Paşa'nın yerine Tuna seraskeri tâyin edilen Ma'zûl-zâde Gürcü Mehmed Paşa, Florentin, Irşova ve Fethülislâm kalelerini zabt etti.

Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa, kış mevsiminin yaklaşması üzerine askerî harekâta son vererek, Belgrad'ın tamiri ile meşgul oldu. Surları yeniden inşâ edilip, içine yeteri kadar muhafız askeri konulduktan sonra, Osmanlı ordusu Edirne'ye doğru yola çıktı. Belgrad'ın fethinden üç gün sonra ordugâha gelen Kırım Hanı Hacı Selim Giray da, o kış Kırım'a dönmeyerek, sadrazam Fazıl Mustafa Paşa'nın isteği üzerine İstanbul'a doğru yola çıktı. 4 kasım günü Belgrad'dan ayrılan Fazıl Muştafa Paşa, dönüş sırasında, orduda bulunan reâyâ esirlerini, ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmak sûretiyle oturdukları yerlere gönderdi. Niş ile Belgrad arasında halktan olup düşman tarafından Tuna ötesine nakledilenlerden aman dileyerek, köylerine dönmek isteyenlere de izin verdi ve onların hiçbir şekilde incitilmemesi için, ordudan yanlarına çavuşlar kattı. Eşya ve hayvanları aynen iâde edildi. Ayrıca arazisi olmayanlara da mirî araziden toprak dağıttı ve tarımla meşgul olmaları için, buğday ile öküz verdi. Böylece Müslümanların yanısıra Hıristiyan halkı da memnun etti. İstanbul'a biraz gecikerek, ancak 22 aralık günü Davut Paşa sahrasına ulaşabildi. Burada başta padişah olmak üzere, devlet erkânı tarafından büyük bir törenle karşılanmıştır.

Fâzıl Mustafa Paşa'nın İkinci Defa Avusturya Seferine Çıkması ve Salankamen'de Şehit Olması:

Köprülü-zâde Fazıl Mustafa Paşa, seferden dönünce, yeni sefer hazırlıklarına hemen başladı. Bu arada, Erdel'de duruma hâkim olan Avusturyalılara karşı yeni tedbirler almaya çalıştı. Öte yandan

Mısır'da türeyen Mağribli İbn Vânî adlı şaki ile Kıbrıs'tan çıkan olaylarla da meşgûl oldu. Ayrıca devlet yönetiminde bazı ıslahat teşebbüslerinde bulundu ve yeniçeri ocağı ile Istabl-ı Amire'de bazı düzenlemeler yaptı. Hassa kilerinde de masrafları azaltıcı tedbirler aldı. Bu arada Kırım hanı Hacı Selim Giray, hanlıktan ayrılmak isteğini sadrazama arzedince, Fazıl Mustafa Paşa, büyük bir kadirşinaslık göstererek, ne zaman isterse hanlığa dönebileceği veya kimi isterse han tâyini hususunda arzusunun yerine getirileceğini söyleyerek, Hacı Selim Giray'a iltifatta bulundu ve yerine amcasının oğlu Saadet Giray han tâyin edildi.

Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa, bütün cephelerin ihtiyaçlarının karşılanması için, kendisinin İstanbul'da kalmasının uygun olacağını söylemekte idi. Ancak onun, Macaristan'a başka bir serdar gönderilmesi teklifi olumlu karşılanmadı. Bu seferin de kendi kumandası altında ve yönetiminde gerçekleştirilmesi umûmî arzû olarak ileri sürüldü. Bunun üzerine Fazıl Mustafa Paşa, sefer hazırlıklarını hızlandırarak, 12 Mayıs 1691 günü otağa çıktı.

Bu sırada, padişah olan Sultan II. Süleyman, istiska hastalığından muzdarip bir durumda bulunuyordu. Sonunda padişahın tedavisinden ümit kesilmiş, 1691 yılının ramazanından sonra vefât edeceği her tarafta duyulmaya başlamıştı. Sadrazamın sıkı mâli politikasından rahatsız olan bazı ulema ile devlet ricali, Fazıl Mustafa Paşa'nın sefere çıkmasından sonra, padişah vefât ederse, yerine, yeniden IV. Mehmed'in veya oğullarından birinin tahta oturtulması hususunda, çalışmalara başlamışlardı. Bu haberler duyulunca, padişahın Edirne'ye gönderilmesine çalışıldı. Sultan II. Süleyman, hasta olarak yola çıkarıldı. Onun Edirne'ye gönderilmesine başlangıçta Fazıl Mustafa Paşa da karşı çıkmakta idi. Sonunda o da râzı oldu. Padişah ile birlikte IV. Mehmed ve iki oğlu da birlikte Edirne'ye doğru yola çıktı.

Sultan IV. Mehmed'in imamlığını yapan Rumeli kazaskerliğinden ayrılma İbrahim Efendi, Fazıl Mustafa Paşa'nın en büyük rakibi ve kendisine cephe alanların önde geleni idi. Sadrazama muhâlif olanlar, Fazıl Mustafa Paşa, sefere çıkar çıkmaz, padişahı tahtından indirerek, yerine IV. Mehmed'i geçirmek kararını almışlardı. Bunun için Kadıköy'de bir toplantı düzenlemişler, ancak keyfiyetten sadrazam Fazıl Mustafa Paşa haberdar olmuştu. Daha ordu Davut Paşa'da iken, IV. Mehmed'i tahta çıkarmak isteyenler, Fazıl Mustafa Paşa'nın yanında bulunan ve II. Süleyman'ın silahtarlığı görevini yapan Bey-zâde Ali Ağa'nın vasıtası ile işi gerçekleştirmek istediler. Silahtar Ali Ağa, hemen o gün durumu sadrazama ilettiğinden, Fazıl Mustafa Paşa, sefer konusunda bir müşâvere yapılacağı bahanesiyle, bunları da otağa dâvet etti ve Kadıköy toplantısına katılan İbrahim Efendi, Celeb Ahmed Efendi, Şâbân-zâde Mehmed Efendi ve Tevfikî Mehmed Efendi'yi Kıbrıs adasına sürgün etti. Daha sonra Rumeli kazaskeri Hekim-zâde Yahya Efendi'nin padişahı muâyene edip, artık hayrı kalmadığını bildirmesi üzerine de, vezirler, ocak ağaları ve ulemâ davet olunarak, bir toplantı yapıldı. Fâzıl Mustafa Paşa, hazır bulunanlara, durumu anlattı. Kimseden bir ses çıkmayınca, Sultan IV. Mehmed'in kırk yıl da ülkeyi berbat ettiğini hâla çekilen sıkıntıların onun eseri olduğunu, oğullarının da babaları gibi terbiye edildiklerini, bunlara karşılık, padişahın küçük kardeşi Ahmed'in iyi hal sahibi olup, saltanata en layık onun olduğunu uzun uzun anlattı.

Böylece II. Süleyman öldüğü takdirde, yerine küçük kardeşi Ahmed'in tahta çıkarılması kararlaştırıldı. Padişahın başkentten uzak bulunması için de, Edirne'ye doğru hareketi kararlaştırıldı. II. Süleyman, 11 haziranda, sadrazam Fazıl Mustafa Paşa da 13 haziranda Edirne'ye vardılar. Sadrazam burada iki gün kaldı ve padişahın

ölümü halinde muhakkak II. Ahmed'in tahta oturtulmasını ilgililere ve yakınlarına tavsiye ettikten sonra, ordu ile Belgrad'a doğru hareket etti. Padişah, ordunun yola çıkacağı günü, Edirne'deki Yonca-tepesi'ne tahtırevanla götürüldü ve yalnızca Sadrâzam Fazıl Mustafa Paşa'yı kabûl ederek onunla görüştü. Ağlayarak, ordunun zaferi için duâ etti. Nihayet, Fâzıl Mustafa Paşa'nın hareketinden bir hafta sonra 22 Haziran 1691 günü, Edirne'de vefat etti. Yerine hemen küçük kardeşi Ahmed tahta oturtuldu. Böylece herhangi bir hâdise olmadan tahta çıkan II. Ahmed, Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa'yı görevinde bırakarak, sefere devam etmesini emretmiştir.

Fazıl Mustafa Paşa, 14 haziran günü Edirne'den ayrıldıktan sonra, 20 temmuz günü Belgrad'a geldi. Osmanlı ordusu Belgrad'a geldiği zaman, Avusturya ordusu Varadin ile Zemlin arasında bulunuyordu. Fazıl Mustafa Paşa, Belgrad'a yapılan bir toplantıda, hemen düşman üzerine varılmasını istedi. Ordu erkânı, henüz Kırım askerlerinin gelmediğini, eyâlet askerlerinin de orduya dâhil olmadıklarını ileri sürerek, beklenilmesini istediler. Fakat Fazıl Mustafa Paşa, buna râzı olmadı. Öte yandan 8.000 kadar askeri ile Tamışvar'ın muhafazasına tâyin olunan İmre Tököliy, yalnızca üçyüz kadar askeri ile Belgrad'a geldi ve orduya katıldı.

Fazıl Mustafa Paşa, orduyu Sava nehri üzerine kurulan köprüden Zemlin (Zemun) sahrasına geçirdi. Ordunun tamamı geçmemişken, ele geçirilen illerden Avusturya ordusunun Baden Margrafı Ludvig'in kumandasında Varadin'de bulunduğunu haber almıştı. Avusturya ordusunun Osmanlı askerlerinin geçebileceği köprü başını tutmaya çalıştıklarını haber alınca da, düşman ordusuna üç saatlik bir mesafeye kadar yaklaştı. Düşmanın Baden Ludwig'in kumandasında 50 binden fazla, 100 bin kişiye yakın bir kuvveti bulunuyordu. Fazıl Mustafa Paşa, arkadan takviye almadan, geri çekilmekte olan Avusturyalılar üzerine hareket ederek, Tisa nehri ile

Tuna'nın birleştiği, Karlofça (Carlowitz) kasabasının 26 km. güney doğusunda bulunan Salankamen palangasına doğru ilerledi. Avusturya askerlerinin geri çekilmesi, Fazıl Mustafa Paşa'ya cesaret vermiş, veziriazamın kethüdası Mustafa Efendi'nin de:"oklanmış şikarı kaçırmayalım" diyerek, sadrazamı tahrik etmesi sonucu, düşmanın tâkibi hızlanmıştı. Fazıl Mustafa Paşa, böylece Salankamen tarafına yöneldi. Avusturya ordusu sür'atle Varadin tarafına çekilmekte idi. Türk ordusu, düşmanın geçebileceği Karlofça boğazını tutmak için ileri harekâtı hızlandırdı ve Salankamen palangası önüne Avusturya ordusundan önce vardı. Düşmanı burada oyalayıp Kırım askerlerinin yetişeceğini ümit eden Fazıl Mustafa Paşa, saldırı hazırlıklarına başladı. Bu arada, Avusturya ordusu komutanı Prens Ludwid, Osmanlı ordusunda Kırım kuvvetlerinin henüz bulunmadığını ve Varadin yolunun da kapanmak üzere olduğunu anlayınca, anî bir karşı saldırıya geçti. Avusturya ordusu, iki kuvvet arasında kalmamak için saldırmıştı. Sadrâzam Fazıl Mustafa Paşa, ikindi zamanı başlayan bu düşman saldırısına karşı koymak için siperler önünde acele ile muharebe tertibatı aldı. Avusturya ordusu komutanı, yayalarını Osmanlı metrisleri üzerine sürerken, süvari alaylarını da ağır ağır Osmanlı süvarilerine karşı sevketmekte idi. Büyük bir hızla yaklaşan düşman saldırısı, yoğun bir gayret ve güçlükle önlenebildi. Düşman bir parça geri çekilmeye mecbur edildi. Bu ilk hamlede yeniçeri ağası ile bir çok çorbacı şehid düştü. Bir süre sonra, Baden Ludwig, Osmanlı metrisleri üzerine yeni kuvvetler sürdü. Öte yandan düşman süvarisinin taarruzu sırasında, atılan kurşunlar, Osmanlı süvarilerini bir ölçüde dağıtmış, Anadolu Beylerbeyisi Vezir Kemankeş Ahmed Paşa'nın kumanda ettiği sağ koldaki birlikler, özellikle Türkmen ve Kürd kuvvetlerinin geri çekilmesi ve firara başlamaları, bu koldaki kapıkulu süvarilerinin de kendilerine yardımda bulunamayıp geri çekilmeleri, Türk savunmasının durumunu iyice sarsmıştır. Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa, merkezin

bir tarafının açık kaldığını farketmesi üzerine, düşmanın sağ koldan merkez orduya doğru ilerlediği bir sırada, kılıcını çekerek, askeri teşci için düşman üzerine atılmıştır. Ayrıca, bütün Osmanlı askerini de genel bir hücûma kaldırmıştır. Böylece, her taraftan yapılan bu genel saldırının bozgun durumunu önlediği bir sırada sağ kolun da, yardımına Karaman beylerbeyisi Vezir Çelebî İsmail Paşa, kapusu ve eyâleti askerleri ile koştu. Burada iki kat düşman yaya ve atlısı yenilerek geri çekilmeye başladılar. Düşmanın bozgun halinde geri çekilmeye başladığı bir sırada, düşman tarafından atılan kurşunlardan birisi sadrazam Fazıl Mustafa Paşa'nın alnına isâbet etti. Fazıl Mustafa Paşa'nın yere düşmesi üzerine, çevresinde bulunan adamlar ''Serdar düştü'' diye bağırınca Osmanlı cephesi karıştı Sipahi Ağası Ömer Ağa, yerinde durmayarak geri çekildi. Osmanlı ordusunda meydana gelen bu panik, düşmanın işine yaradı ve kaybetmek üzere olduğu savaşı, Fazıl Mustafa Paşa'nın şehâdeti ve Osmanlı askerlerinin mücadeleden kalması sonucu, lehine çevirdi. Fakat kendilerinde de savaşacak güç kalmamıştı. Ancak sağ koldan giren düşman ordugâhı işgal eyledi. Askerin hepsi, can kaygısına düştüğü ve kumandanın kaybolduğu bir dönemde, Halep valisi Vezir Koca Halil Paşa ile Küçük Cafer Paşa, at üzerinde konuşarak, kalan askeri selâmete çıkarmayı kararlaştırdılar. Bunun üzerine Koca Halil Paşa, sancağı alarak, Belgrad'a doğru çekilmeye başladı. Osmanlı ordusunun hazinesi, ordugâhtaki bütün ağırlıklar ve toplar düşmanın eline geçmiş oldu. Bu sırada, Tuna nehrinde bulunan Tuna kaptanı Mustafa Kaptan, düşmana âit sekiz yüz kıt'a cephane ve zahire kayıkları zabtetti.

Salankamen'de elinde kılıç olduğu halde şehid olan Fazıl Mustafa Paşa'nın cesedi, bir türlü bulunamadı. Her iki taraftan çok kayıp verildiği için savaş meydanı cesetlerle dolu idi. Özellikle şehit düşmesinden sonra, Osmanlı ordusunda baş gösteren panik duru-

munda, cesetler karmakarışık bir hale geldiğinden, Fazıl Musatfa Paşa'nın cesedi de diğerleri arasına karışıp gitmiştir.

Fâzıl Mustafa Paşa'nın Şahsiyeti :

İki yıldan daha az bir süre (1 yıl 9 ay 25 gün) sadarette kalan Fazıl Mustafa Paşa, bu kadar kısa süre içerisinde fevkalâde önemli hizmetlerde bulunmuştur. Bu süre zarfında, devletin ihtiyaçlarını anlayan ve gerekli düzenlemeleri yapabilen kudretli bir sadrazamdı. Çok kuvvetli bir din bilgisi vardı. Devletin şer'i kanunlarını tam olarak tatbik etmesi yanında, Hıristiyan reâyâyı memnun etmek ve onların cizye ve diğer mükellefiyetlerini düzeltmek suretiyle, düşman tarafına meyletmelerine engel olmak istemiş ve bunda da başarı sağlamıştır. Sadaret makamının bağımsızlığını sağlamak amacıyla, kubbe-altı vezirlerinin sayısını ve etkilerini sınırlamak yolunu tercih etmiştir. Öte yandan Devlet büyüklerinin bayramlarda padişaha takdim etmeleri gelenek hâline gelmiş bulunan ve "iydiyye" adı ile anılan hediyeleri kaldırmayı başarmıştır. İstanbul'daki yiyecek maddelerine narh yoluna gitmediği gibi, şariat hükümleri çiçerisinde narh sisteminin bulunmadığını ve alışverişin tamamıyla serbest bir sistem içerisinde yapılması gerektiğini savundu. Fakat onun bu tutumu, bazı tüccarların ihtikâr yoluna saparak, aşırı kâr sağlamalarına sebep oldu.

Fazıl Mustafa Paşa, bu arada taşra yönetiminide el attı. Özellikle mütegallibenin ve kadılar ile nâiplerin çeşitli suistimaller ile, halkı sömürmelerine engel olmak üzere Divân-ı Hümâyun'un bir eşi olan Meclis-i Âyânları hemen her beldede açtırmaya ve çalıştırmaya gayret etti. Böylece beldelerin zenginleri ile fakir halk arasında bir âhenk kurmaya çalıştı.

Osmanlı tarihleri Fazıl Mustafa Paşa'yı, âlim, dindar, kâmil,

âlicenâb, ağır başlı, güzel konuşan ve adalet sâhibi olarak tanıtırlar. Çünkü kaymakamlığı sırasında, idamları kendisine havale edilen kimseleri, padişah nezdinde tavassutta bulunarak affettirir ve cezalarını sürgüne çevirtirdi. Kendisi hadis ve lügat ilimlerinde derin bilgi sahibi idi. Boş vakitlerinin tamamında araştırma ve okuma faaliyetlerinde bulunur, âlimlar ile sürekli sohbetler yapar, hattâ sefer zamanlarında bile okumaktan geri kalmazdı. İstanbul'da Vefâ semti ile Süleymaniye arasında bulunan konağı yanında bir kütüphane yaptırmıştır. Kendisi ziynet ve debdebeyi sevmezdi. Cömert idi ve askeri her zaman taltif etmeyi severdi. Kardeşi Fazıl Ahmed Paşa gibi, hizmeti görülenlere kendi kesesinden de bol bol bahşişler verirdi. Belgrad kalesinin zabtından sonra, askere kendi kesesinden de yetmiş bin kuruş bahşiş dağıtmıştır. Tarihçi Hammer onun hakkında şu açıklamada bulunur: "Değerli bir kumandan olmamakla birlikte, mümtaz bir devlet adamı idi. Ne babası gibi Makyavelvârî bir müstebid ve ne de kardeşi Fazıl Ahmed Paşa gibi, boyunduruk altına sokucu değildi. Yeni nizam altında Hıristiyan tebeanın üzerindeki tazyiki hafifletmeye doğru giden ilk sadrazamdı"

Çocuklarından Numan Paşa, daha sonra sadrazam olmuştur. Es'ad ve Abdullah Paşalar da Osmanlı devletinde önemli hizmetler görmüşlerdir. Lübâde adındaki kızı ise Bosna vâlisi Ali Paşa ile evlenmiştir.

IV. AMCA-ZÂDE HÜSEYİN PAŞA (Köprülü-zâde)

Doğumu, Çocukluğu ve Yetişmesi

Köprülü âilesinden dördüncü sadrazam olan Amca-zâde Hüseyin Paşa, âilenin kurucusu olan Köprülü Mehmed Paşa'nın kardeşi Hasan Ağa'nın oğludur. Bursa'daki İnebey Kütaphanesi'ndeki va-

kıf kitaplara basılmış olan mühürlerde ise, babasının adı Mustafa olarak geçmektedir. 1644 yılında Vezirköprü kasabasında dünyaya geldi. Fazıl Ahmed ve Fazıl Mustafa Paşaların sadaretleri zamanında, onların amcasının oğlu olması dolayısıyla, "Amca-zâde" lakabı ile şöhret bulmuştur. Ayrıca, onların sadaretleri zamanında oldukça rahat bir hayat geçiren Hüseyin Paşa, "Yeğen" lakabı ile tanınmaktadır. Bu arada Mevlevî tarikatına mensubiyeti dolayısıyla "Mevlevî" ve "Sarhoş" lakapları ile şöhret yapmıştır. Hüseyin Paşa, bazan İstanbul'da, bazan da Bulgaristan'da Pravadi kasabasına bağlı Kozlucu köyündeki babasının çifliğinde oldukça rahat yaşamıştır. Hattâ Sultan IV Mehmed, 1672 yılında Lehistan seferine giderken, ailesi ile birlikte Kozluca'da Hasan Ağa'nın çiftliğinde misafir kalmıştır. Bu misafirlik sırasında Amca-zâde Hüseyin Paşa, padişaha eğerli bir yorga at ve haseki sultana da bir kaç bohça içerisinde çeşitli kumaşlar takdîm eyleyince, IV Mehmed kendisine bir hil'at ile yüz altın hediye eylemiştir. Hüseyin Paşa, Fazıl Ahmed Paşa'nın sadrazamlığı zamanında hacca gitmiş ve dönüşünde evlenmiştir.

1683 yılında İkinci Viyana kuşatmasına katılan Amca-zâde Hüseyin Paşa, savaş sırasında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın maiyetinde bulundu ve bozgundan sonra, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın idâmını müteakip, Köprülüler ile uzaktan yakından ilgisi bulunanların gözden düşmeleri sonucu, Amca-zâde Hüseyin Paşa da, tevkîf olunarak, bir süre devlet işlerinden uzak tutuldu. Fakat kısa bir süra sonra bu mahpusiyeti sona erdi ve 1684 tarihinde Şehrizor vâliliğine tâyin edilerek, İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Bir süre sonra Kastamonu sancağıyla birlikte Gelibolu yakınındaki Çardak muhafızlığına gönderildi. Nisan 1689'da da Boğazhisar (Seddülbahir) muhafızlığına getirildi. 1691 yılında bir ara İstanbul kaymakamlığına tâyin edildi ise de, sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın

Salankamen'de şehit olması üzerine, yeniden Çanakkale'de Seddülbahir muhafızlığına gönderildi.

Sakız adasının düşman eline geçmesine çok üzülen Sultan II. Ahmed, Sadrazam Ali Paşa'ya gönderdiği bir hatt-ı hümâyûn'da, adanın geri alınmasının Macaristan'dan daha önemli olduğunu bildirmiş, bunun üzerine, Anadolu beylerbeyisi Mısırlı-oğlu İbrahim Paşa serasker olarak Çeşme limanı taraflarına gönderilmiş, Kapudan-ı deryâlığa da Boğaz-hisar muhâfızı olan Amca-zâde Hüseyin Paşa tâyin edilmiştir (12 Kasım 1694). 48 gemiden mürekkeb olan Osmanlı donanması ile Ege denizine açılan Amca-zâde Hüseyin Paşa, Foça taraflarına vardığı sırada, yirmi kalyon, yirmi dört çektiri ve altı mavnadan oluşan toplam 50 gemilik Venedik donanması Sakız limanından ayrılarak, Osmanlı donanması üzerine hareket etmiştir. İki donanma, Sakız adasının kuzey doğusunda, Karaburun ile Urla yarımadası yakınlarında bulunan Koyun-adaları denilen taşlık bölgeye geldiler. Amca-zâde Hüseyin Paşa, önce düşmanın amiral gemisini saf dışı etmek için, müsait esen rüzgârdan yararlanarak alabanda ateşe başladı. Venedik donanması amirali Molino Kontarini'nin bulunduğu kalyon ile, donanma kumandanlarından Pizani Benedetto'nun içinde bulunduğu Viktorya adlı gemiler, saf dışı kaldılar. Bu gemilerde bulunan Venedik askerlerinin tamamı boğuldu. Altı saat süren ve akşama kadar devam eden bu birinci gün savaşından sonra, iki taraf da birbirlerinden ayrıldılar. Venedikliler, Koyun adaları limanına, Osmanlı gemileri de, Karaburun yakınındaki Eğri limanına çekildiler. Amca-zâde Hüseyin Paşa, Venediklilere karşı kazanılan bu savaşı hemen İstanbul'a, padişah II. Ahmed'e bildirdi. Padişah ve İstanbul'daki devlet erkânı büyük sevinç duydular. Padişah Kapudan-ı Deryâ Amca-zâde Hüseyin Paşa'ya seraserli bir kürk gönderdi.

Osmanlı donanması, Eğri limanında on bir gün dinlendi ve ikmâl yaptı. Daha sonra buradan ayrılarak, Koyun adaları önündeki Tırfıl limanında Venedik donanmasına bir baskın verildi. Bu savaşta da Venedik donanması ağır bir yenilgi aldı. Düşmanı tâkib sırasında Aşçı Mehmed Paşa kalyonundan atılan bir top güllesi, Venediklilerin elli beş tunç top çeker bir gemisine isabet etti. Geminin cephaneliğinin havaya uçması sonucu, içindeki askerle birlikte gemi battı. Bu yenilgi üzerine Venedikliler Sakız adasını terkettiler. Amca-zâde Hüseyin Paşa, üç gün sonra, Venediklilerin İstendil adasına çekilmesi üzerine, Sakız adasına asker çıkarak, kaleyi ele geçirdi. Kalede pek çok ganimet elde edildi (18 Şubat 1695).

Sakız'ın zabtından sonra, İstanbul'a çağrılan Amca-zâde Hüseyin Paşa, bir süre Kapdan-ı deryâlık görevinde kaldı. Bir süre sonra ise, kendisi Sakız muhâfızlığına tâyin edilerek, yerine Mezomorte Hüseyin Paşa, Kapdan-ı deryâ oldu. Bir müddet Sakız muhafızlığı, yapan Amcâ-zâde 7 Kasım 1695 günü Adana valiliğine tâyin edildi. 1696 sonlarında ise Belgrad muhâfızlığına gönderilen Amca-zâde Hüseyin Paşa, burada başarılı hizmetlerde bulundu. Avusturya seferine çıkan Sultan II. Mustafa, Amca-zâde'ye, Belgrad kalesindeki askerlerin bir kısmı ile Sava üzerine bir köprü kurmasını emretti. Ayrıca Sava kıyılarında bazı yerlere akınlar düzenlemesi de emredilen Amca-zâde'nin kendisine verilen görevleri lâyıkı ile yaptığı anlaşılmaktadır. Çünkü padişah II. Mustafa Belgrad'a geldiğinde, kendisini huzuruna kabûl ederek iltifatlarda bulunmuştur. Burada yapılan bir savaş toplantısında, sadrazam Elmas Mehmed Paşa, ile Tamışvar vâlisi Cafer Paşa'nın görüşlerinin aksine, padişahın bizzat kendisine de sorması üzerine, yakın olması ve geçilecek esaslı bir su bulunmaması dolayısıyla, Varadin'in fethine çalışmanın daha uygun olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca, Tamışvar tarafına gidildiği takdirde bir çok nehirleri geçmek gerektiğini, bunun ise hem

zahire ikmâli bakımından güç olduğunu, hem de geri çekilme durumunda çok güçlüklerle karşılaşılacağını ifâde etmiştir. Fakat devlet adamları arasında değişik görüşler ve özellikle sadrazam Elmas Mehmed Paşa'nın kolay bir zafer kazanmasını istemeyen öteki vezirlerin teşviki ile Padişah Tamışvar tarafına gitmeyi kararlaştırmıştır. Padişahın bu tarafa gitmesinde, Tamışvar'da yaptırdığı binaları Sultan II. Mustafa'ya göstermek isteyen Tamışvar vâlisi Cafer Paşa'nın ısrarının da payı bulunduğu ileri sürülmektedir.

Savaş toplantısında, Tamışvar tarafına gidilmesi kesinleşti. Ancak bilindiği gibi, Zenta'da Osmanlı ordusu ağır bir yenilgiye uğradığından, Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın isâbetli görüşü kısa zamanda kendisini gösterdi.

Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın Sadrazam Olması ve Barış İçin Çalışmaları :

Belgrad'da Amca-zâde'nin ve diğer bazı devlet erkânı ile sadrazam Mehmed Paşa'nin fikrine aykırı olarak alınan karar gereğince Tamışvar tarafına hareket eden orduda, Belgrad muhafızı olarak Amca-zâde de savaşa katılmıştır. 14 Ağustos 1697'de harekete geçen ordu, bir çok suları geçtikten sonra, bezgin bir vaziyette Zenta önlerine geldi. Tisa suyu üzerine kurulan köprüden asker karşı tarafa geçirilmeye başlandı. Sadrazam Elmas Mehmed Paşa, Mısırlıoğlu İbrahim Paşa, Koca Cafer Paşa, Kavukçu İbrahim Paşa ve Balta-oğlu Mahmud Paşa ile diğer bazı kumandanlar geride kalmışlardı. Osmanlı ordusunun harekâtını yakından tâkip eden Avusturya ordusu kumandanı Prens Eugen, durumun kendisi için çok uygun olduğunu ferketmekte gecikmedi. Henüz karşıya geçmiş olan az sayıdaki kuvvetler üzerine âni bir hücûma geçti. İki ordu arasında şiddetli bir çarpışma başladı. Arkadan köprüyü geçerek yardım

gelmesine imkan kalmadan, Osmanlı ordusunun büyük bir kısmı savaş meydanında maktûl düştü. Türk askerlerinin pek azı yüzerek, nerhin karşı yakasına geçebildiler (13 Eylül 1697). Bu savaşta, başta sadrâzam Elmas Mehmed Paşa olmak üzere, 20'den fazla Osmanlı kumandanı şehit düştü. Mağlubiyeti haber alan II. Mustafa. hemen Tamışvar'a döndü. Osmanlılara göre daha üstün kuvvetlere sâhip olan Avusturyalılar da, savaşta epeyce yıprandıklarından Osmanlı ordusunu tâkip edemediler.

Tamışvar'a gelen Sultan II. Mustafa, Belgrad Muhafızı Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın düşüncesine göre hareket edilmediği için çok üzüldü. Hemen Amca-zâde Hüseyin Paşa'yı yanına dâvet ederek, kendisini sadaret makamına tâyin etti (15 Eylül 1697). Sadrazam olduğuna dair Hatt-ı hümâyûn'u, Çerkes Mehmed Ağa'dan alan Amca-zâde Hüseyin Paşa, hemen ordugâha gelerek görevinin başına geçti. Ali Pinârî menzilinde, sadaret kaymakamı Bozoklu Mustafa Paşa'nın çadırına inen Amca-zâde, hemen padişah tarafından kabûl edilerek, kendisine mührihümâyûn verildi. Padişah, Amca-zâde huzura girdiğinde: ''Hoş geldin, seni kendime veziri-âzâm ve vekil-i mutlak eyledim'' diyerek mührü vermek isteyince, Hüseyin Paşa, önce kabûl etmek istemedi. Padişah ısrar edince de, açık bir ifâde ile: ''Amcam ve amca-zâdem, babanız Sultan Mehmed Han hazretlerine yirmi yıl veziriazam olup, arzına müsâede etmekle o da rahat oldu, kendü de rahat oldu. Siz de kimsenin sözünü dinlemeyip, bana sadarette istiklâl verirseniz, inşaallah onlardan ziyâde hizmet ederim'' dedi. Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın bu açık sözleri üzerine Sultan II. Mustafa: ''Hemen sadâkat elden koma, istiklâl vermek benden!'' dedi. Böylece, sadrazamlık mührünü kendi eli ile Amca-zâde'ye verdi ve biri kürklü, diğeri sâde iki hil'at giydirdi.

Sadrazam Amca-zâde Hüseyin Paşa, 18 Eylül günü ordunun başına geçti. Mevsim ilerlemiş olduğundan, yeni bir harekâtta bu-

lunulmadı ve sardâzam ordu ile birlikte Edirne'ye döndü.

Sadrazam, Edirne'ye döndükten sonra, onbeş yıldan beri devam eden savaşı sona erdirmek için, genel arzû üzerine barış için çalışmalara başladı. Ancak barış için bile, ordunun sefere hazır hale getirilmesi gerekiyordu. Bu yüzden Amca-zâde önce ordunun eksikliklerini hazırlamaya, cephelerdeki kalelerin durumunu güçlendirmeye gayret etti. Bir taraftan İngiliz ve Hollanda elçileri ile barış konusunu görüşmeyi de sürdürdü. Öte yandan önce çıkılacak olan sefere padişahın da gitmesi kararlaştırıldı. Fakat daha sonra bu düşünceden vazgeçildi. Sultan II. Mustafa, serdarlığa Amca-zâde Hüseyin Paşa'yı tâyin etti. 1698 yılı yaz başında ordu ile Sofya'ya gelen Amca-zâde Hüseyin Paşa, Avusturyalıların da barış için istekli olduğu haberlerini aldı. bundan sonra da bu yoldaki faaliyetlerini hızlandırdı.

Viyana önlerinde Osmanlı devletinin uğradığı yenilgi ile başlayan gerilemelere karşılık Avusturyalıların elde ettiği sürekli başarılar, Osmanlılara karşı Hıristiyan dünyasında mukaddes ittifak oluşturulmuştu. Böylece Osmanlı İmparatorluğu gerçekten de karşı konulması mümkün olmayan çok geniş bir cephe de dört büyük devlete karşı savaşmak zorunda kalmıştı. Savaş sırasında, zaman zaman Osmanlı devleti barış yapılması için teşebbüslerde bulunmuş ise de, düşman devletlerin çok ağır şartlar ileri sürmesi sonucu, teşebbüslerinden bir sonuç alınamamıştı. Ancak Zenta'da uğranılan yenilgi, özellikle Osmanlı Devleti'nde barış arzûsunu daha çok kuvvetlendirdi. Bunda, Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın da ılımlı yaklaşımının etkisi oldu. Çünkü, Avusturya bu sıralarda Fransa ile mücadele halinde idi ve özellikle İspanya veraset meselesi yüzünden Osmanlılarla barış yaparak savaş durumuna son vermek zorunda kalmıştı. Venedik ise, hem mâli sıkıntısı, hem de cephelere yeteri kadar asker sevkedememesi yüzünden Avusturya'nın barışa dâir teklifleri-

ni kabule yanaşmakta idi. Lehistan ile Rusya ise savaşı sürdürmek istiyorlardı. Ancak bu tarihlerde Avrupa'nın her meselesinde önemli roller oynayan İngiltere ile Felemenk devletleri, barış için zorlamada bulununca ve Zenta yenilgisinden sonra Osmanlılar tarafından barışa dair isteklerde yoğunlaşınca, düşman tarafı ister istemez boyun eğmek zorunda kaldılar. Böylece İngiltere'nin İstanbul elçisi, Guilliaume Paget ile Felemenk elçisi M.de Colliers, daha önce sözü edilen teklifleri sadrazam Amca-zâde Hüseyin Paşa'ya hatırlattılar ve devletleri adına aracılık yapabileceklerini bildirdiler. Bunun üzerine Amca-zâde bu elçiler ile görüşmek üzere, Divân-ı hümâyûn tercümanlarından İskerlet-zâde Alexander Mavrokordato'yu elçiler ile görüşmeye memur etti. Böylece barışla ilgili müzakereler açıldı. Alınan kararı Amca-zâde Hüseyin Paşa, ilgili elçiler aracılığı ile Avusturya hükûmetine tebliğ etti. Bu arada Fransız hükûmetinin elçisi M. de Ferriol de aracılık yapabileceğini bildirdi.

Bu temaslar sürerken, Avusturya hükûmeti, ilk Osmanlı tekliflerine cevab gönderdi. Buna göre, Osmanlı Devletinin yıllardan beri uyguladığı ''âlâ-hâlihi ''(uti possidetis; mevcut durumu koruma) formülünü benimsedikleri ve Avusturya'nın işgali altında bulunan Erdel'de hiçbir Osmanlı menfaatinin kabûl edilmeyeceğini bildirmişlerdi. Amca-zâde Hüseyin Paşa, âlâ-hâlihi formülünü kabûl ettiğini Avusturya hükûmetine bildirmekle birlikte, Erdel'de bir kısım Osmanlı çıkarlarının korunmasını ve Osmanlı lehine bazı arazi düzenlemesinin yapılmasını istedi. Amca-zâde Erdel'de bazı kalelerin yıkılmasını, bazı arazilerin de boşaltılmasını istemekte idi. Bu teklife, Avusturya şansolyesi C. de Kinsky bir karşı teklif gönderdi ve Erdel üzerine bir hak talebinde bulunulmazsa, diğer isteklerinin kabûl olunabileceğini bildirmekte idi. Bunun üzerine Amca-zâde Hüseyin Paşa, Avusturyalıların Erdel üzerindeki isteklerini kabûl et-

mek zorunda kaldı. bundan sonra diğer meseleler, 27 Ocak 1698 tarihinde Edirne'de yapılan bir toplantıda protokole bağlandı. Amca-zâde, böylece 16 yıldan fazla süren savaşa son verecek barış görüşmelerine başlanmasına dâir, padişahdan bir hatt-ı hümâyûn aldı. Sultan II. Mustafa, 23 Temmuz 1698 tarihli bu hatt-ı hümâyûnunda, sadrazam Amca-zâde Hüseyin Paşa'ya, görüşmeleri sürdürmesi için tam bir yetki vermekte idi.

Amca-zâde Hüseyin Paşa, padişahtan aldığı buyruldu ve selâhiyet fermânı üzerine, Râmi Mehmed Efendi'yi baş-murahhas tayin eyledi. Alexander Mavrokordato'yu büyük elçilik pâyesi ile ikinci murahhas olarak görevlendirdi. İki taraf barış anlaşmasının imzalanacağı yeri seçmek üzere görüşmelere başladılar. Avusturyalılar görüşmelerin Viyana ve Debrecin'de yapılmasını ileri sürerlerken, Râmi Mehmed Efendi, Salankamen kasabasını teklif etti. Bu konuda mektuplaşmalar yapıldı. Sonunda, Avusturya İmparatorunun öne sürdüğü Karlofça kasabası kabûl edildi. Burası Türk teklifine yakın bir yer olduğu için Amca-zâde itiraz etmedi.

13 Ağustos 1698 günü, Amca-zâde Hüseyin Paşa, Râmi Mehmed Efendi ile son görüşmesini yaptıktan sonra, Osmanlı heyetini Karlofça'ya doğru yola çıkardı. Osmanlı heyeti Belgrad'da son hazırlıklarını tamamlamaya uğraşırlarken, Avusturya heyetinden C. d'Ozettingen, C. de Schlick, C. Marsigli, Til ve Talman, Lehistan Devletini temsilen P. de Posnanie Kojeskie Malakowsky, Rusya temsilcisi olarak da Boganowitsch Wasnitzinow ve Venedik mümessili Ch. Carlo Ruzzini'nin Viyana'dan hareket ettiklerinin haberi alındı. 23 Ekim 1698'de kendilerine tahsis edilen Korsatolof manastırı civarına gelen Türk heyeti, ikametlerine ayrılan binaya yerleştiler. Bu arada müttefik devletler arasında teşrifat konusunda bazı çekişmeler sürmekte idi. Müzakere salonunun kurulması da tartışma konusu olduğundan, Paget'in Osmanlılar tarafını tutması sonucu, Çerge

Râmi Mehmed Efendi tarafından kuruldu. Teşrifat gürültülerine meydan vermemek için, çadırın müttefiklere ve aracı devlet temsilcileri ile Osmanlı murahhaslarına ait ayrı ayrı giriş kapıları yapıldı.

Karlofça Anlaşması:

13 Kasım 1698 günü, devlet temsilcileri, konaklama yerlerinden, görüşmelerin yapılacağı yerdeki özel çadırlarına geldiler. Nihayet ilk önce Paget'in açış konuşması ile görüşmeler başladı. Daha sonra Avusturya adına Schlick, Osmanlı devleti adına da Mavrakordato birer cevâbi konuşma yaptılar. Bundan sonra Edirne'de varılan anlaşma maddeleri üzerinde görüşmelere geçildi. Edirne'de belirlenen maddelere özellikle Venedik Devleti temsilcisi ile Rusya temsilcisi itirazlarda bulundular. Bazan çok şiddetlenen müzâkereler, Paget'in müdahalesi ile sakinleşiyordu. Böylece gergin bir hava içerisinde süren görüşmeler, müzâkerenin bir buçuk ay kadar uzamasına sebep oldu.

Karlofça'da ilk müzakereler Avusturya devleti ile Osmanlı hükümeti arasında oldu. Erdel meselesi, daha baştan çözümlenmiş olduğu için, eski sınırların belirlenmesi çabucak gerçekleştirildi. Tamışvar (Banat) hududu üzerinde, Râmi Mehmet Efendi, Edirne'de anlaşılan esasları çok güzel uyguladığından, Eflak sınırından itibâren, Maroş ve Tisa nehirleri esas sınır olmak üzere, Tamışvar eyâleti dahilinde kalan Lugoş, Şebeş, Lipva, Canad, Küçük Kanije, Bekey, Beçkerek kalelerinin Avusturyalılar tarafından boşaltılmasını sağladı. İkinci maddede, Segedin ve Varadin kalelerinin yıktırılması şartlarını Avusturyalılara kabûl ettiremedi. Tisa ve Maroş sularından her iki tarafın eşit ölçüde yararlanmasını sağladı. Üçüncü maddede yer alan Başka (Beja) bölgesinin durumun Osmanlıların bir itirazı olmadığından, taslak madde öylece geçti. Titel konusunda Avusturyalılar eski durumun korunmasını istediler ise

de, Râmi Mehmed Efendi, Mitroviçe kalesinin, yeniden inşâ edilmemesi şartı Türklerde kalmasını kabûl ettirdi. Böylece 13-16 kasım günlerinde yapılan dört görüşmede, Macaristan hududunun bütün işleri bitirilmiş oldu.

Daha sonra Bosna sınırının durumu görüşülmeye başlandı. Burada, Sava nehri üzerinde, Posut munsabından Brot kalesine kadar uzaman hat, sınır kabûl edildi. Ancak, Brot, Dubay (Debej), Yasenofça (Jasenowac), Dupiçe (Dubica), Kostayniçe (Kostjanice), Novi Krupa ve Bihke kaleleri üzerinde Avusturyalıların bir çok itirazları oldu. Unna suyu sınır, Kostayniçe'nin de Avusuturya'da kalması şartı ile, diğer kaleleri Avusturya boşaltmayı razı oldu.

Bosna sınırında da belirlenmesinden sonra idârî ve hukukî meselelere geçildi. Avusturyalılar, Osmanlılarla birlikte savaşan Tököly İmre ve taraftarlarının Macar hudutlarından çekilmesini istemekte idiler. Mehmed Râmi Efendi, Macaristan'daki akrabalarının da birlikte geçmeleri şartı ile bu teklifi kabûl etti. Jitvatorok anlaşması ile kabûl edilen Osmanlı ve Avusturya devlet başkanlarının eşitliği meselesi teyit edildi. Son olarak da bu anlaşmanın yirmi beş yıl süreli olması hususunda anlaşmaya varıldığından, 20 maddelik Osmanlı Avusturya barış görüşmeleri tamamlanmış oldu.

Bundan sonra 22 kasımda Lehistan ile görüşmelere başlandı. Osmanlılar, Boğdan'ın boşaltılması karşılığında, Kamaniçe kalesinin yıktırılarak, Podolya ve Ukrayna ile birlikte Lehistan'a bırakılmasını kabûl etmekte idi. Ancak Lehistan, Kırım akınlarının durdurulmasını, vergi isteklerinin de kaldırılmasını, kamaniçe'nin olduğu gibi terkedilmesini ve Boğdan'daki Lehistan işgal yerlerininin tasdîk edilmesini istemekte idi. Sonunda, 11 madde halinde Osmanlı - Lehistan barışı da imzalandı. Buna göre, Podolya boşaltılarak

Lehistan'a verilmekte, Ukrayna'da kurulan Kazak hatmanlığı Osmanlılar tarafından kaldırılmakta, Kamaniçe kalesi yıktırılarak boşaltılmakta, buna karşılık, Boğdan'da Lehistan'ın işgali altında bulunan, Suçeva, Roman, Nemço (Njamto), Soroka ve Kampulek kalelerini geri almakta idi.

Karlofça görüşmelerinin en sıkıcısı Venedik ile yapıldı. Daha başlangıçta Ruzzini Edirne ön anlaşmasını kabûl etmemekte idi. 17 kasımda başlayan görüşmeler, Ruzzini'nin zaman zaman hükûmetinden bilgi almak istemesi yüzünden epeyce uzadı. Avusturya temsilcilerinin de müdâhelesi sonucu, nihayet 20-23 Aralık 1698 günleri maddelerin son şekli gerçekleşebilmiştir. Osmanlılar, Ayamora adalarında statükonun muhafazasını isterlerken, Mora hududunda, sınırın eski Ekşemile (Hexamilion) duvarlarından itibaren Korent denizinin kuzey kıyılarına kadar uzamasını, Preveze ve Rumili kastelinin yıktırılmasını, İnebahtı'nın boşaltılmasını, Raguza sınırındaki Kataro (Cattaro), Trebinye ve Zazin kalelerin Türklere geri verilmesini, bunlara karşılık da, Dalmaçya kıyılarındaki Kunen (Knin), Siyne (Sign), Verlice (Verlico), Delovar, Zadvar, Vergoriçe ve Çiklit (Ciclut) kalelerinin Venedik işgalinde kalmasını istemekte idi. Ancak Dubrovnik sınırı hâriç, Osmanlı teklifleri doğrultusunda 16 madde halinde Osmanlı Venedik barış anlaşması imza edildi.

Ruslarla da ilk görüşme 19 kasımda yapıldı. Râmi Mehmed Efendi, Dinyeper ağzındaki bulunan Togan, Nusret Kirman, Gazî Kirman ve Kılburun kalelerinin boşaltılması karşılığında, Azak kalesi ile çevresinin Rusya'ya bırakılabileceğini ileri sürdü. Ancak Rusya, Edirne ön anlaşmasını kesinlikle tanımadığını, ayrıca bu hususta da fazla bir yetkisinin bulunmadığını ifade etti. Avusturya temsilcileri, Rusya üzerinde çok baskı yaptılar ise de, etkisi olmadı. Sonunda daha sonra kesin bir anlaşma imzalanması şartıyla, 24 Aralık 1699 tarihinde 5 madde halinde ve iki yıl süreli bir ateşkes kabûl edildi.

Daha sonra, 26 Aralık 1699 tarihinde, pazartesi günü saat onda, bütün temsilciler, genel müzakere çadırında toplanarak, Karlofça anlaşmasının imzalanmasını tamamladılar. Osmanlı devletinin bu anlaşma ile saldırı durumundan çıktığı ve savunma durumuna geçtiği belgelenen Karlofça anlaşması, ilk defa Osmanlı Devleti büyük ölçüde toprak kaybına yol açmakta idi. Çünkü bu tarihten sonra, Osmanlı Devleti, kaybettiği bu toprakları kazanmak için yoğun bir mücadele vermiş, Venedik ve Rusya'dan istenilen topraklar alınmış ise de, Avusturya'ya karşı yapılan savaşlarda sürekli yenilgiler birbirini izlemiştir Ancak, bu barışın imzalanması için gerçekten büyük gayret sarfeden Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın devleti daha ağır bir yenilgi ve toprak kaybından kurtardığı apaçık ortadadır.

Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın Sadaretten İstifası ve Ölümü :

Karlofça anlaşması imzalandıktan sonra, Edirne'de bulunan sultan II. Mustafa, biraz sonra da Belgrad'da bulunan Amca-zâde Hüseyin Paşa, İstanbul'a döndü. Karlofça barış görüşmelerini çok yakından izleyen ve Osmanlı devleti lehine bir çok hususlarda kazançlar sağlaya Amca-zâde, İstanbul'a döndükten sonra, Rusya ile imzalanacak olan bariş maddeleri üzerinde çalıştı. Rus Çarı Deli Petro, her ne olursa olsun, imzalanacak anlaşma ile karadeniz'e muhakkak çıkmak istiyordu. Ancak Azak kalesinin kendilerine verilmesine karşılık, Kerç boğazı ve kalesinin Osmanlılarda kalması, bu emelinin gerçeklemesine mâni oldu. Nihayet bilhassa Avusturya'nın anlaşmasının imzalanmasında acele etmesi, Rusya'yı yalnız bıraktığından, Korlofça'da aktedilen üç yıllık ateşkes süresinin dolmasını beklemeden, barış yapmaya karar verdi. 1700 yılı başlarında İstanbul'a gelen Rus temsilcisi ile yapılan görüşmeler sonunda, Osmanlı Rus barış anlaşması imzalandı.

Bu anlaşmaya göre, Azak kalesi ile ona tabi yerler Rusya'ya verildi. Özi nehri üzerinde bulunan Doğan (Togan), Gazi Kirman, Şâhin Kirman, Nusret Kirman kalelerinin yıkılarak Osmanlılara verilmesi kararlaştırıldı. Rusların bu anlaşma ile İstanbul'da kapı kethüdası adı ile dâimi bir elçi bulundurmaları kabûl edildi.

Amca-zâde, barışçı bir sadrazam olarak, nihâyet Rusya ile de barış anlaşmasını imzaladıktan sonra, padişahtan emekliliğini ve sadaret makamından istifasının kabûl edilmesini istedi. Amca-zâde'nin bu şekilde görevinden çekilmesinde, padişahın hocası olan Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin devlet yönetiminde her bakımdan etkisinin ve baskısının artaması önemli bir rol oynamıştır. Sadrazamın rahatsızlığı da buna eklenince, Amca-zâde görevden kendi isteği ile çekilmek istedi. Sultan II. Mustafa, Amca-zâde'nin istifasını önceleri kabûl etmedi. Fakat, Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın ısrarı ve hastalığının da gerçekten ağırlaşması üzerine, 4 Eylül 1701 günü, Sultan II. Mustafa, kapıcılar kethüdasını göndererek, Amca-zâde'den sadaret mührünü almış, kendisinden çok memnun olduğunu bildirerek, çiftliklerinden istediği yerde oturmasına izin vermiştir.

Azlinden önce, özellikle kendisinin tâyin ettiği adamların gizlice görevlerinden alınmasına veya başka mansıplara tâyin edilmesine canı sıkılan ve kırk gün kadar hasta yatan Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın Kırım hanı ile Rusya arasında cereyan eden olaylara da canı çok sıkılmıştır. Çünkü, Kırım hanının Sultan II. Mustafa'ya gönderdiği mektubunda, Rusya'nın anlaşmaya aykırı olarak Azak ve Voroneş'te iki büyük donanma bulundurduğu, Taganrog'da da tahkimat yaptıkları bildiriliyor, konunun tahkiki isteniliyordu. Amca-zâde gerçekten olayların üzerine eğilmiş, yeğeni Kıblcli-zâde Ali Bey'i görevlendirerek, Kırım hanının yazdıklarının doğru olduğunu görmüş, ancak, devleti yeni bir savaşa sokmamak için, raporu

padişaha yumuşak bir şekilde ve kendi görüşlerine göre yazdırarak takdîm ettirmişti. Ancak Kırım hanının isteğinde ısrar etmesi ve Kıbleli-zâde'nin de hâdiseyi açıklamak zorunda kalması, Amca-zâde'nin istifaâsı için önemli bir gerekçe teşkîl etmiştir.

Böylece padişah ile arası açılan sadrazam görevinden ayrıldıktan sonra, bir iki gün, Edirne'deki Buçuk-tepe kasrında kaldıktan sonra, Silivri yakınlarındaki çiftiliğine çekildi. Ancak burada çok yaşamadı ve 15 gün sonra vefat etti (19 Eylül 1701). Cenazesi İstanbul'a getirilerek. Saraçhane'de kendisince hazırlanmış olan türbesine defn olunmuştur. Abdülbâki Ârif Efendi'nin ölümüne düşürdüğü tarih mezartaşında kayıtlıdır.

Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın Kişiliği ve Hayır Eserleri :

Amca-zâde Hüseyin Paşa, öldüğünde 60 yaşlarında idi. Devletin tecrübeli ve ağır başlı güngörmüş bir adamıydı. Dürüst ve iyilik severdi. Lâubâlilikten hiç hoşlanmazdı. Devrin kaynakları kendisi hakkında aynı ölçüde güzel tavsiflerde bulunurlar. O, değerli ve kabiliyetli insanları yanına celbeder, onları himâye eder ve yüksek mevkîlere getirmeye çalışırdı. Adam yetiştirmek hususunda hiç bir zahmetten çekinmezdi. Yaptığı düzenlemelerde, özellikle Râmi Mehmed Paşa'nın fikir ve düşüncelerinden çok zaman istifâde etmiştir. Onun Karlofça barış anlaşmasının imzalanması hususunda ve görüşmelerin gerçekleştirildiği sırada, tâkip ettiği yol, sürekli devletin yararına olmuş, bu politikasında da gerçekten başarı göstermiştir. Bu anlaşma metinlerinin görüşülmesi sırasında, ''âlâ-hâlihi'' prensibini ortaya atmasına rağmen, düşman elinde bulunan bazı kale ve arazilerin boşaltılarak veya yıktırılarak, Osmanlı Devletine terkini sağlamıştır O, Karlofça barış görüşmeleri taraflar arasında uzayıp giderken. İstanbul'da bazan yalısında, bazan da divanda. sık sık mec-

lisler düzenleyerek, gelişmeleri yakından tâkip etmiş, bu konuda bilgisi olanların da bilgisinden ve görüşlerinden yararlanmış, yâni hiçbir zaman katı bir tutum ve davranış içine girmemiştir. Öte yandan, özellikle saltanat ve hanlık makamlarını ilgilendiren Erdel ve Rusya ile Lehistan'ın vergilerinin kaldırılması ve Kırım akınlarının durdurulması meselelerinde, son sözü padişaha ve Kırım hanına bırakmıştır.

Amca-zâde Hüseyin Paşa, İstanbul'da Saraç-hane'de bir mescid, dârülhadis, kütüphâne ve sebil yaptırmıştır. Bundan başka, Edirne'de Taşlık câmiinde bir şadırvan, Üsküfçi mahallesinde ile, Arabacılar meydanında birer çeşme inşâ etmiştir. Bunlardan Arabacılar meydanındaki çeşme fevkalâde güzeldir. Yine Edirne'de Buçuk-tepe üzerinde bir kasr yaptırmış ise, bu kasr ölümünden sonra harab olmuştur. Haseki hastahanesi arkasında, Başçi Mahmud Çeşmesi altında da bir çeşmesi olduğu, Medine de ise bir sebilinin bulunduğu kaynaklarda yazılıdır.

Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın adından en çok söz ettiren eseri, Anadolu-hisarı ile Kanlıca arasında yaptırdığı ve günümüzde kadar gelmiş olan yalısıdır. Bu yalıda, Karlofça anlaşması ile ilgili bazı toplantılar da yapılmıştır. Bu bakımdan bina, İstanbul'un en eski ahşap yapısı sayılmaktadır. Yalı son derecede güzel süsleme ve mermer havuzludur. Turing Otomobil Kurumu tarafından bakımı yapılan yalı, yıkılmaktan kurtulmuştur.

Ünlü tarihçi Halepli Mustafa Naîmâ, altı ciltlik büyük eserini, Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın emriyle yazmış, adını da "*Ravzatü'l-Hüseyin, fi hülâsâti Ahbari'l-hâfikîn*" koymuştur.

V.KÖPRÜLÜ-ZÂDE NUMAN PAŞA

Doğumu, Gençliği ve Yetişmesi :

Köprülü Mehmed Paşa'nın torunu ve Fazıl Mustafa Paşa'nın büyük oğludur. 1670 yılında İstanbul'da doğdu. Demirkapılı Fazıl Süleyman Efendi ile Kayserili Hâfız Seyyid Ahmed Efendi'nin öğrencisi oldu. 1691 yılında, yani yirmi bir yaşlarında iken, babası Fazıl Mustafa Paşa'nın Salankamen'de şehid olmasından sonra, Köprülü vakıflarının mütevelliliğini yapmaya başladı. Zengin vakıflara mütevelli olanlar, Osmanlı ordusuna 150 nefer askerle katıldıkları için, Sultan II. Mustafa 1696 yılındaki sefere, Numan Bey'in de katılmasını emretti.

Amca-zâde Hüseyin Paşa, kendisi gibi bir Köprülü olan Numan Paşa'yı birden, bir çok mansıpları birden terfi ettirerek, kendisini altıncı vezirliğe tâyin eyledi (3 Temmuz 1700). Devlet hizmetine böylece ayak basan Numan Paşa, aynı zamanda padişahın kızına da damad adayı oldu. 7 Mart 1701'de Erzurum valiliği ile İstanbul'dan ayrıldıktan sonra, ekim 1702'de Anadolu valiliğine getirildi. Bu sırada padişahın kızı olan Ayşe Sultan ile düğününün yapılması kararlaştırılmıştı. Ancak ortaya çıkan Edirne vak'ası yüzünden bu düğün ertelendi. Bunun üzerine 1703 kasımında Eğriboz muhafızlığına gönderilen Numan Paşa'ya aynı zamanda Karlieli sancağı da verildi. Bir yıl sonra, 1704 haziranında, Girit adasının has, timar ve zaametlerinin tahririni yaptırmak üzere, Kandiye muhafızlığına tâyin edildiği görülmektedir. 10 Şubat 1706 tarihinde Boğaz-hisar muhafızlığına tâyin edilen Numan Paşa bu görevinde fazla çalışmadan, yeniden Kandiye'deki görevine döndü. Bu arada, Ayşe Sultan ile düğünü için, hazırlıklar yapılmak üzere İstanbul'da davet edilen Numan Paşa, 9 Nisan 1708 günü yapılan nikahla,

resmen Osmanlı saltanatına damad oldu. Ancak düğün yine ertelendi ve kendisi Eğriboz'a tekrar gönderildi. Bu arada Bosna valiliğine tâyin edildi ve hemen arkasından da Belgrad muhafızlığına getirildi.

Numan Paşa'nın Sadrâzam olması ve İcraatı :

Karlofça anlaşmasından sonra, hiçbir şekilde savaşa bulaşmak istemeyen Osmanlı Devleti, sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın, padişahın da arzusuna aykırı olarak, Ruslarla savaşan İsveç Kralı XII. Karl'a yardım etmesi için, Kırım hanına emir göndermesi, hoş karşılanmamıştı. Çorlulu Ali Paşa'yı sadaretten uzaklaştırmak isteyen padişah Sultan III. Ahmed, bu tarihlerde Bosna vâlisi olup, Belgrad muhafızlığı görevini de yürüten Numan Paşa'yı, Sultan II. Mustafa'nın kızı Ayşe Sultan ile evlendirmek üzere İstanbul'a dâvet eyledi. İki yıl önce nikahları kıyılan Numan Paşa ile Ayşe Sultan, Zeyrek sarayında evlendiler. Numan Paşa'nın İstanbul'a getirtilmesi, sadrazam Çorlulu Ali Paşa'yı kuşkulandırmıştı. Köprülülerin silsile halinde, sadaret mevkiinde başarılı çalışmalar yapmış olmaları, Numan Paşa'nın da eyâletlerdeki görevi sırasında takdir edilen hizmetlerde bulunmuş olması, herkesin onun hakkında sadrazam tâyin edileceği kanaatini uyandırmıştı. Bu yüzden Çorlulu Ali Paşa, düğün merasimi biter bitmez, onu hemen Eğriboz'a geri göndermek istedi. Fakat Sultan III. Ahmed, Çorlulu Ali Paşa'ya göre daha azimkâr bir tavır ortaya koyduğuna inandığı Numan Paşa'yı İsveç kralı meselesini uygun bir şekilde çözümleyeceğini zannederek, onu sadaret makamına tâyin eyledi (16 Haziran 1710).

Numan Paşa, kendisinden önce sadrazam olan diğer dört Köprülü'ye nazaran çok az süre bu makamda kalabilmiştir. Sadaret müddeti 2 ay iki gün olmuştur. Numan Paşa, bu süre içerisinde, kendisinden beklenilen hizmeti yapamadı. Eyâlet işlerinden fevka-

lâde iyi anlamasına karşılık, devletin merkez yönetimi hakkında fazla bir tecrübesi yoktu. Bu arada, babalığı Ali Efendi ile diğer bir kaç yakınının kendisini çeşitli yönlere çekmeleri de başarısızlığının başlıca sebepleridir.

Öte yandan, vilayetlerdeki âdil yönetimi dolayısıyla, kendisinin sadrazam olduğunu haber alan taşradaki şikayet sahipleri İstanbul'a dolmaya başlamışlardır. Silahtar Mehmed Ağa, *Nusretnamesi*'nde, bu durumu ve Köprülü-zâde Numan Paşa'nın vaziyetini tavsif ederken: "Numan Paşa gerçi ilmiyle âmil, iyi hal sahibi, olgun, hakka râzı, adaletli, halk-perver ve zulümden çekinen yüksek yaratılışlı bir kimse idi. Ancak kendi iktidarının yuları, başkalarının elinden olduğu için, bütün hizmetler ortada kaldı. Böylece bütün reziller ve şer sahipleri ayağa kalktı. Yirmi-otuz yıl önce kapanmış olan davalar yeniden açıldı. Köprülü evlâdından Numan Paşa veziriazam olmuş, hakkı icrâ edermiş diye şâyî olduğundan, Rumeli ve Anadolu'nun ayağı çarıklı Türk'ü İstanbul'a doldu, bir kaç gün daha bunlara göz yumulursa, büyük fitneler kopacaktır denilmeye başlanmıştır" demektedir.

Numan Paşa, bir yandan dışarıdan gelen halk ile uğraşır, Divan'da kalabalıktan iş yapamazken, bir yandan da İsveç kralının meselesi ile uğraşmak zorunda idi. İstanbul'da İsveç kralının mümessili, Stanislas Ponyatowski ile görüştü. Ponyatowsky'nin verdiği bilgiler ve Fransa temsilcisi De Ferriol'un de Rusya aleyhinde yaptığı teşebbüsler sonucunda, Sadrazam Numan Paşa, meseleyi İsveç lehinde çözümlemeye çalıştı. Böylece Bâbıâli'nin Mora ve Balkan meselelerini geri plana iterek, Kırım'ın güvenliği için Lehistan ile olan ilişkilere ağırlık verildi. Fakat kısa sadareti içerisinde, etkili bir karar alamadı. Öte yandan Rusya elçisi Tolstoy'un sistemli çalışması. meseleyi sürüncemede bıraktırdı.

Numan Paşa, Sultan III. Ahmed'in arzusuna uygun olarak İsveç meselesini çözemediği gibi, Çorlulu Ali Paşa ile Reisülküttâp Abdülkerim Efendi ve Şeyhülislâm Paşmakçı-zâde Ali Efendi'nin padişah nezdinde olumsuz telkinlerde bulunmaları sonucu, 18 Ağustos 1710 tarihinde sadaretten azledildi. Sofa köşküne dâvet edilen Numan Paşa'dan Dârüssaade ağası sadrâzamlık mührünü alarak padişaha götürdü. Yerine Baltacı Mehmed Paşa, ikinci defa sadrazam oldu. Kendisi Bostancı sandalına bindirilerek, önce Büyük Çekmece'ye gönderildi. Daha sonra Eğriboz muhafızlığı verildi.

Numan Paşa'nın Bazı Valilik Görevleri ve Ölümü :

Aynı yılın aralık ayında Hanya muhafızlığına getirilen Numan Paşa, 1711 yılı sonlarında Kandiye muhafızı tâyin edildi. Böylece onun, ölümüne kadar sürecek olan valilik ve muhafızlık dönemi başlamış oldu. 1713 yılında Yanya sancağı, ertesi yıl da Karadağ cânibi seraskerliği ile Bosna beylerbeyiliği görevi verildi.

Prut seferi öncesinde de bir isyan hareketinde bulunan Karadağlılar, Ruslardan sonra, Venediklilerden teşvik görerek, yeniden harekete geçtiler. Önceki olaylardan Venedik'e iltica etmiş olan Vilâdika, Venedik hükûmetinin desteği ile yeniden Çetine'ye gelip, burada Müslüman ve Hıristiyanları katletmeye başlayınca, Bosna valisi bulunan Numan Paşa, mayıs 1714'te bu isyânı bastırmakla görevlendirildi. Maiyyetine Bosna, Hersek, İzvornik, Kilis (Klis), İskenderiye (İşkodra), Ohri, Dükakin, İlbasan ve Vulçitrin kuvvetlerini de alarak harekete geçen Numan Paşa, önce bütün geçitleri tuttuktan sonra, isyancıların merkezi olan Çetine'ye doğru ilerledi. Osmanlı ordusundan kaçarak mağaralara saklanan âsileri birer birer temizleyerek, Çetine'yi ele geçirdi. Kalan âsilerin Venedik topraklarına kaçması üzerine, yapılan icraatı İstanbul'a bildirerek, anlaşmaya aykırı davranmadan Bosna'ya dönmüştür.

Karadağ isyanını bastırdıktan sonra, Numan Paşa'nın Belgrad muhafızlığına tâyin edildiğini görüyoruz. Ancak dört ay sonra 16 Nisan 1715'te İçel ve Menteşe sancakları mutasarrıflıklarına tâyin olundu. Bu sırada Anadolu'daki vezir ve beylerbeyilerin Avusturya seferinde bulunmaları dolayısıyla, Anadolu'da isyan çıkaran eşkiyânın tâkibi işi Numan Paşa'ya verildi. Aradan üç ay geçtikten sonra, yeniden Bosna taraflarına gönderilen Numan Paşa, Belgrad'ın düşman eline geçtiği bir sırada, Bosna'ya saldıran Avusturyalıları yenilgiye uğratarak, İzvornik kuşutmasını kaldırmayı başardı. Pasarofça anlaşması imzalanıncaya kadar da, buradaki Avusturya saldırılarını birer birer sonuçsuz kıldı. Daha sonra kendi isteği ile, Kandiye muhafızlığı istedi. Bosna'daki başarılarından dolayı, Sultan III. Ahmed, kendisine murassa bir kılıç, samur bir kürk ve değerli hediyeler gönderdi. Daha sonra padişahtan Girit valiliğini isteyen Numan Paşa, adaya gelir gelmez hastalandı ve 6 Şubat 1719 tarihinde vefat etti.

Öldüğünde henüz kırkdokuz yaşında idi. Cenazesine on bin kişiden fazla insan katılmış ve "merhûmu velâyetle biliriz"diyerek uğurlamışlardır. Cenazesi, amcası Fazıl Ahmed Paşa'nın kendi adına yaptırıldığı câmiin bahçesine gömülmüştür.

Numan Paşa'nın Kişiliği :

Numan Paşa, dürüst, ağır başlı, iki yüzlülük nedir bilmez, doğruluktan ve şeriatten ayrılmaz bir paşa idi. Fransız elçisi De Ferriol'un onun sadrazamlıktan çok şeyhülislâmlığa yakıştığını yazmaktadır. Sultan III. Ahmed, Numan Paşa huzuruna gireceği zaman, dizlerindeki ipek yorganı bir şal yorgan ile değiştirir, onun bulunduğu bir mecliste "âdâb ve vekar" üzere otururmuş.

Numan Paşa, bulunduğu bütün görevlerde, memuriyet maaşı almamış, bütün masraflarını babasından intikal eden mülklerinin geliri ile karşılardı.

Numan Paşa, aynı zamanda devrin ilimlerine vâkıf âlim bir zat idi. Özellikle ilm-î kelâm ve hadis hususunda derin araştırmaları vardı. Hazret-i Peygamberin hayatı ile İmam Süheyl-bin Abdullah Tüşteri'nin hayatını konu alan birer eser ile bir mantık kitabı yazmıştır. Ayrıca Kuşeyri'nin meşhur *"Risâle-i Kuşeyriye"* sini de Türkçe'ye tercüme etmiştir. Onun *Risaletü'l-adl* adlı başka bir eserinin de bulunduğu söylenir.

Numan Paşa'nın oğlu Hâfız Ahmed Paşa, vezir ve nişancı olmuş ayrıca, Kandiye, Selanik, Bosna, Eğriboz, Halep ve Mısır vâliliklerinde bulunmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

Ahmed Muhtar, *Sen-Gotar'da Osmanlı ordusu* (İstanbul, 1926),

Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi* (İstanbul, 1326) I-II,

Ahmet Refik, *Köprülüler* (İstanbul, 1331), I-II,

Türk hizmetinde kıral Tököli İmre (İstanbul, 1932),

Felâket Seneleri (İstanbul, 1332),

Andreasyan, Hırand, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi* (İstanbul, 1954), s. 85.

Arı, Suna, *Girit Meselesi (Fâzıl Ahmed Paşa zamanında)*, Mezuniyet tezi (İstanbul, 1971, Tarih Seminer Ktp., nr. 1621),

Baykal, Bekir Sıtkı, *Râmi Mehmed Paşa, İ.A. (İslâm Ansiklopedisi)*, İstanbul, 1964, IX, 623-624,

Baysun, M. Cavid, *Mehmed IV., İ.A.* (İstanbul, 1957), VII, 547-557,

Blaşkoviç, Josef, *Sadrazam Köprülü-zâde (Fâzıl) Ahmed Paşa'nın Ersekujvar bölgesindeki vakıfları, Tarih Enstitüsü Dergisi* (İstanbul, 1978), IX, 293-342.

Çabuk, Vahid, *Büyük Dönüş, Belgelerde Türk Tarihi Dergisi* (İstanbul, 1986), sayı 14, s. 40-50.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (İstanbul, 1972), III-IV.

Darkot, Besim, *Sakız Adası, İ.A.* (İstanbul, 1967), X, 94-97.

Decei, Aurel, *Kamaniçe, İ.A.* (İstanbul, 1955), VI, 145-146.

Gökbilgin M. Tayyib, *Erdel, İ.A.* (İstanbul, 1945) IV, 293-306.

Dereli, Hüseyin, *Kamaniçe Seferi,* Mezuniyet tezi (İstanbul, 1971), Tarih Seminer Ktp., nr. 1631.

Derin, Fahri C., *Mustafa II.'ya dâir bir Risâle, Tarih Dergisi* (İstanbul, 1958, IV, 45-70.

Derviş, Osman, *Köprülü'nün Sadareti Zamanında Osmanlı imparatorluğu,* Mezuniyet tezi (İstanbul, 1983), Tarih Seminer Ktp., nr 93.
Eren, A. Cevat, *Niş, İ.A.* (İstanbul, 1964), IX, 293-298.
Evliya Çelebi, *Seyahatnane* (İstanbul, 134) VI.
Galland, Antoine, *İstanbul'da Günlük Hatıralar* (Trc. Nahid Sırrı Örik), Ankara, 1946.
Gökbilgin, M. Tayyip, *Köprülüler, İ.A.* (İstanbul, 1955), VI, 892-908.
Gökmen, Muzaffer, *Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi,* Mezuniyet Tezi (İstanbul, 1947), Tarih Seminer Ktp., nr. 385.
Hammer, Josef von, *Devlet-i Osmaniye Tarihi* (Trc. Mehmed Ata), İstanbul, 1947, XI.
Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi* (İstanbul, 1332), IV
Karadoğan, Emel, *Osmanlı - Kazak İlişkileri ve Sarıkamış Kazakları,* Mezuniyet Teçi (İstanbul, 1975). Tarih eminer Ktp., 2610.
Karaduman, Rahmi, *Râmi Mehmed Paşa'nın Hayatı,* Mezuniyet tezi (İstanbul, 1953), Tarih Seminer Ktp., nr. 545.
Kâtip Çelebî, *Mizânü'l-hak fi ihtiyarü-l-ehak* (İstanbul, 1280), Yayımlanan O. Şâik Gökyay, Ankara, 1976.
Kaya, Nizamettin, *Köprülü-zâde Numan Paşa,* Mezuniyet tezi, (İstanbul, 1964), Tarih Seminer Ktp., nr. 683.
Kazasker Mehmed Hafid Efendi, *Sefinetü'r-rüesâ* (neşreden İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul, 1952, s. 30-31, 37.
Köprülü, Orhan F., *Hüseyin Paşa (Amca-zâde), İ.A.* (İstanbul, 1950), V/ı, 647-650,
— *Feyzullah Efendi, İ.A.* (İstanbul, 1945), IV, 593-600.
— *Kandiye'de Köprülülere Ait Kitabeler, Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunluçarşılı'ya armağan* (Ankara, 1976). s. 487-494.
— *İlm-i Nücûma Ait Bir Risâlenin Tarihî Kaynak Olarak Ehemmiyeti, Tarih Dergisi* (İstanbul, 1950). I.

Kurat, Akdes Nimet, *Prut Seferi ve Barışı* (Ankara, 1951). I.
XVIII. Yüzyıl Başı Avrupa Umûmî Harbinde Türkiye'nin Tarafsızlığı, Belleten (Ankara, 1943), VII, 245-272.
İsveç Kıralı Karl XII.'ın Türkiye'de kalışı ve Bu Sıralarda Osmanlı imparatorluğu (İstanbul, 1943), s. 227-229.
Kurtoğlu, Fevzi, *Türklerin Deniz Muharebeleri* (İstanbul, 1940), II,
Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmânî* (İstanbul, 1340),
Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî* (İstanbul, 1307,-1311), I-IV
Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat* (İstanbul, 1327), II-III.
Naîmâ (Mustafa) Efendi, *Tarih* (İstanbul, 1280), IV-VI.
Orhonlu, Cengiz, *Mustafa II, İ.A.* (İstanbul, 1960), VIII, 695-700.
— *Mezomorte Hüseyin Paşa, İ.A.* (İstanbul, 1960), nr. 331.
Osman-zâde Tâib Ahmed, *Hadikatü'l-vüzerâ* (İstanbul, 1271), s. 104-109, 116-118, 124-126; *Ömer Efendi Zeyli*, s. 12-14.
Özergin, Nuriye, *Mehmed IV. Devrinde Anadolu'da Celâlî İsyanları*, Mezuniyet tezi (İstanbul, 1943), nr. 331.
Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi* (İstanbul, 1977), V
Parmaksızoğlu, İsmet, *Hüseyin Paşa (Deli), İ.A.* (İstanbul, 1950), V/ı, 650-654.
— *Karlofça, İ.A.* (İstanbul, 1955), VI, 346-350
Râşid, *Tarih* (İstanbul, 1282), I-V.
Resimli Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi (İstanbul, 1960), IV
Saffet, *Koyun Adaları Önündeki Deniz Harbi ve Sakız'ın Kurtarılışı, TOEM*, I, 150-177.
Sargın, Osman, *Kandiye Seferi Kronolojisi*, Mezuniyet tezi, (İstanbul, 1955), Tarih Seminer Ktp., nr. 567.
Sen-Gotar Muharebesi (Genel Kurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Y ayını), Ankara, 1978.
Silahtar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi* (İstanbul, 1928), I-II.
Sulh-nâme-i Amca-zâde Hüseyin Paşa, Topkapısarayı Müzesi Kü-

tüp., nr. 1311.
Tacan, Necati, *Niş, Belgrad, Salankamen, Petrovaradin, Lugoş, Tamışvar Kuşatma ve Meydan Muharebeleri* (İstanbul 1939).
Tekindağ, M.C. Şihabeddin, *Dürzîler, İ.A.* (İstanbul, 1945), III, 665-672.
Tukin, Cemal, *Girit, İ.A.* (İstanbul, 1945), IV, 791-804.
Uluçay, Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları* (Ankara, 1980), s. 75-76.
Uluçay, Râbia, *Köprülü-zâde Abdullah Paşa, Hayatı ve Doğu Cephesinde Yaptığı Savaşlar,* Mezuniyet tezi (İstanbul, 1971), Tarih Seminer Ktp., nr.1649.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara, 1977), III, 1983, III/ı; 1978, IV/ı; 1983, IV/ıı.
— *Ekoş Barçay'ın Erdel Kırallığına Tâyini Hakkında Bir Kaç Vesika, Belleten* (İstanbul, 1943), VII, 361-377.
— *Ekoş Barçay'ın Erdel Kırallığına Âit Bazı Orijinal Vesikalar, Tarih Dergisi* (İstanbul, 1953), VII, 51-64.
Vocelka, Karl, *Avusturya - Osmanlı Çekişmelerinin Dâhilî Etkileri, Tarih Dergisi* (İstanbul, 1978), XXXI, 5-28.

İNDEKS

— A —

—B—

—Ç—

—D—

—E—

—F—

—G—

—H—

—I—

—J—

—K—

—L—

—M—

—N—

—O—

—R—

—S—

—Ş—

— T —

—U—

—Ü—

—V—

—W—

—Y—

—Z—

88.06.Y.0001-870

№ 00450